

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek er en del af foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data. Det er et special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:

<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data:

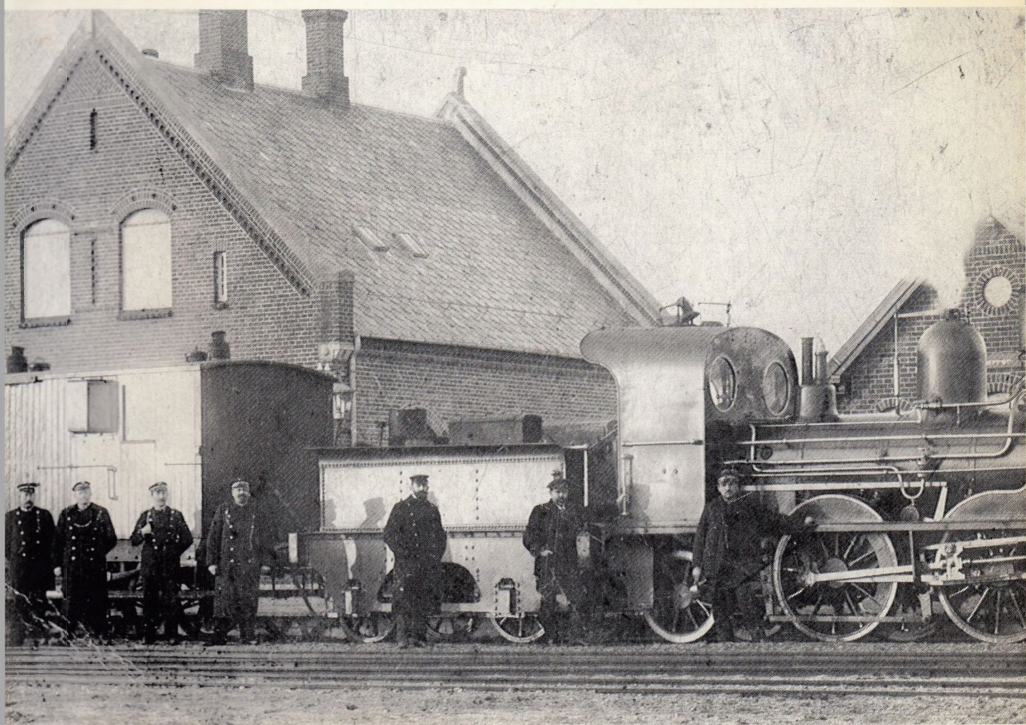
www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavs-retten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Når det drejer sig om værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig, privat brug.

Hardsyssels Årbog

1990

Historisk Samsfund for Ringkøbing Amt

Hardsyssels Årbog

1990

ANDEN RÆKKE - BIND 24

UDGIVET AF

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

OMSLAGSBILLEDE:

Medens Niels Mourisen lå alvorligt syg hjemme, blev banen, som han havde ofret så mange kræfter på, åbnet. Her bolder det første tog fra Herning på Vildbjerg Station. Læs Ole Pedersens artikel om Niels Mourisen side 57. (Lokalhistorisk Arkiv for Vildbjerg sogn)

INDHOLD

<i>Kirsten Laubjerg</i> : Bondekone på Thyholm i halvtredserne	5
<i>Thomas Johansen</i> : Strejftog i Skjern-egnen i 1940'erne	13
<i>Ejner G. Pedersen</i> : De vejfarendes og kgl. acteurs - Sevel Kro	29
<i>Ove Pedersen</i> : En episode fra provisorietiden. Da Niels Mouritsen, Vildbjerg, blev ekskluderet af Ringkøbing amts skoleråd 1885	57
<i>Anders Vrist Langer</i> : Harbøres første fiskeriforening	65
<i>Jens Lindby</i> : Da der i 1888 oprettedes andelsmejeri i Aadum sogn	77
<i>Henry Green</i> : Fattigfolk i Sdr. Lem og Ølstrup sogne i 1800-årene	81
<i>Esbén Graugaard</i> : Studedefolde - en kulturhistorisk kilde i det vestjyske landskab	91
<i>C. E. Bundesen</i> : Glimt af Hernings historie ca. 1680 - ca. 1800	105
<i>Egon Brøndbjerg</i> : De nyfundne kalkmalerier i Staby kirke	133
<i>Jens Ingvorsen</i> : Det gamle vievandskar i Måbjerg kirkes våbenhus	137
Småstykker	146
Knud Pichard	147
Meddelelser fra Historisk Samfund for Ringkøbing amt	149
Regnskab	153
Register	155

ISBN 87-87358-09-3

ISSN 0046 6840

Hardsyssels Årbog 1990, under redaktion af
Esben Graugaard, Knud Erik Nielsen, Rigmor Lillelund,
Jørgen Østergaard og Kr. Bjerregård

Gengivelse af årbogens artikler må kun ske med forfatterens tilladelse og med angivelse af,
at artiklen tidligere har været offentliggjort i Hardsyssels Årbog

De reproducerede kort publiceres med Geodætisk Instituts tilladelse nr. A 403/85

Bondekone på Thyholm i halvtredserne

Af Kirsten Laubjerg

I vor tid går udviklingen enormt hurtig, hvad der er brugbart i dag, er ved at være antikt i morgen. Blandt andet indenfor landbruget er forandringerne sket med rivende fart både på det arbejdsmæssige område, og hvad levevilkårene angår.

Sidst i fyrrerne og op gennem halvtredserne var jeg bondekone på Thyholm, og når jeg i dag sammenligner den tilværelse, vi havde dengang, med det liv, der leves på gårdene i dag, da forekommer det mig, at jeg har levet i en meget fjern fortid, så stor er forskellen. Ja, en del af de redskaber og maskiner, som vi brugte dengang, findes i dag på landbrugsmuseer.

Vi finder det helt naturligt, at landmandskonen af i dag bruger sin uddannelse, og har et job udenfor hjemmet. Hvis man i min tid havde talt om en udearbejdende landmandskone, så var det i hvert fald ude i stalden og i marken, hun arbejdede.

I det følgende vil jeg fortælle lidt om, hvordan min tilværelse formede sig i de 15-16 år, jeg var bondekone på Thyholm, og overlade til læseren selv at drage sammenligninger.

Første gang, jeg kom til Thyholm, var under besættelsen, nærmere betegnet i 1944. Når jeg rejste fra Sorø, min barn-

domsby, kl. 8 om morgenen, ankom jeg til Hvidbjerg, »hovedstaden« på Thyholm, kl. 22.10. Toget standsede utallige gange undervejs, og nogle steder holdt man halve eller hele timer. Returbilletten kostede 30 kr. Da vi havde holdt i Uglev, gik konduktøren gennem toget og bekendtgjorde med høj røst, at næste gang var det Hvidbjerg Thy, udtalt med meget tydeligt H og langt i: »Hviidbjerg Thy, Hviidbjerg Thy«.

Herfra gik turen med rutebil til Jegindø-dæmningen, hvorfra jeg gik op over markerne til mit bestemmelsessted, gården »Æ Brøj«, der nok egentlig hed »Østergård«, men aldrig blev kaldt andet end »Æ Brøj«, og ejeren hed så naturligvis »Æ Brøjmand«.

Det var i oktober måned, så det var mørkt, og det var blæsende. Senere skulle jeg erfare, at vindstille var en sjældenhed. Da jeg vågnede næste morgen, var jeg spændt på at se omgivelserne, jeg kom jo fra det idylliske sø- og skovomkransede Sorø. Hvilket syn mødte mig ikke, da jeg stod i indkørslen til gården, vid udsigt over Limfjorden, fiskerlejet Tambohuse nedenfor gården, Jegindø, Mors og Salling. Det var et storslået syn, så helt forskelligt fra min hjemegns natur. Luften var høj og klar; men denne morgen vidste jeg ikke, at det smukke sted skulle blive mit hjem fra 1946 til 1962.

Æ Brøj set fra luften med Jegindø og Mors i baggrunden.

Selvom gården kun var på 35 tdr. land, havde vi altid en karl eller rettere en konfirmeret dreng og af og til, mens børnene var små, en pige til hjælp. Forøvrigt havde thyboerne deres eget mål, hvad jordareal angik. 35 tdr. land svarer i Thy til 50 tdr. bygsædeland, hvilket jo uægteligt lyder af lidt mere, og det har thyboen ikke noget imod, han sætter ikke sit lys under skæppen, hvad man jo ifølge Biblen heller ikke skal. Stuehusene til gårde på vor størrelse var ret så anselige, mindst 3 stuer på striben og lige så mange skorstene.

Karle og piger blev fæstet for et halvt år ad gangen, og var karlen eller rettere drengen fra et fiskerhjem, skulle han have mindre i løn end bøndernes egne, for »han vidste jo ikke, hvad der var for eller bag på en ko«. Den første karl vi havde, var fra Tambohuse, altså fra et fiskerhjem. Vi havde ham i

2-3 år, så fæstemålet må jo have været tilfredsstillende for begge parter. En dag han gik ned gennem stalden uden at forhaste sig, råbte min mand til ham, om han så kunne få lidt mere fart på, hvortil drengen ganske roligt svarede: »Til den løn jeg får, er min fart passende«. Det var nok så sandt, som det var sagt.

Da vi boede langt fra elværket, som kun producerede jævnstrøm, kunne vi ikke, trods en årlig ansøgning, få bevilget kraftledning til gården. Så, indtil vi fik en benzinator, malkede vi med hånd. Vi havde ikke selv tærskværk, og min mand kørte til mølleren i Søndbjerg for at få malet korn.

Man skulle komme hviledagen i hu, og holde den hellig, så om søndagen lå så meget arbejde som muligt stille. Der var ingen, der arbejdede i marken, og mejeriet kørte ikke. Men de andre dage i ugen, da kom

mælkekusken fra morgenstunden, og svang de tunge transportspande på hestekøretøjet, for så at vende tilbage med valle ved middagstid. Skulle man have et stykke ost med hjem fra mejeriet, eller havde man bud til købmanden, så ordnede mælkekusken det. De dage, der var afregning fra mejeriet, sad der en kuvert i låget på en af spandene med pengene i, og der sad de selv om mælkekusken var inde at drikke kaffe, inde hos smeden eller købmanden. Jeg mindes ikke, at der blev stjålet på Thyholm. Man låste heller ikke dørene, hverken når man tog hjemmefra eller om natten. Men de tider er forbi. Da der var en, der erfarede det, sagde vedkommende: »Nå, så har djævelen også fået indpas der«.

Når høsten nærmede sig, blev selvbinderen taget ud i gården, for at blive efterset. De fleste år blev kornet kørt hjem og sat i store stakke Osten for gården, men der var også år, hvor det blev kørt direkte fra marken til tærskværket. Når tærskedagene var berammet, var det altid spændende, om vejret nu ville holde, for jeg stod jo med mad til mange mennesker, og da man hverken havde køleskab eller fryser, var det begrænset, hvor længe maden kunne holde sig. Jeg syntes, det var sjovt med så mange folk på kost, så vidt jeg husker, kunne vi godt være ca. 15 til 18 i de dage. For hver tønde korn, der blev tærsket, blev der sat en kridtstreg, så »Æ Brøjmand« kunne se, hvor god avlen havde været, men en lun nabo kunne godt finde på at forære os et par ekstra tønder. Kornet blev båret op på stuehusloftet, og tørt ud på gulvet.

Da jeg blev kone på »Æ Brøj«, havde vi ikke vand indlagt, så vandet til husholdningen skulle hentes ude ved brønden, og alt vandet til kreaturerne skulle pumpes ind i stalden. Værst var det, når jeg skulle vaske

stovvask, så skulle der meget vand til, men som regel tog jeg tøjet ud og skyllede det ved brønden. Vinterdage med frost kunne det ikke lade sig gøre, så var det rart med en hjælpende hånd af mandfolkene, både til at bære vand ind og til at trække vaske- og vridemaskine. Med årene kom der en stor lettelse på det område, for købmanden i Tambohuse fik en elektrisk vaskemaskine, som han lejede ud.

Det, der nok i dag vil forundre mest er, at der ikke var afløb fra køkkenvasken, da vi overtog gården. Under vasken stod der en spand, som man nok skulle sørge for at få tømt ud i læet, inden den løb over. Min mor havde godt nok advaret mig mod at blive kone på gården, inden der var lavet afløb, men det varede nu ikke mange uger, før den sag var bragt i orden.

Slagtedagene var drøje dage. Fra morgenstunden ankom hjemmeslagteren, grisen blev manøvreret ind i bryggerst, hvor den under hjerteskrærende hyl tog afsked med livet. Derefter skulle jeg røre i blodet, det brød jeg mig ikke om, bl.a. på grund af den ubehagelige lugt. Var man gravid, måtte man uvægerligt ud og ofre mellem lætræerne ind imellem. Der var ingen elektriske hjælpemidler, så farsen blev malet i kødhakkeren med håndkraft. Meget af kødet og flæsken kom i saltkarret, noget blev hængt, en del kom i små krukker med et fedtlåg over. Det var en god ting, da vi kom med i et andelsfrysehus, selv om det lå 5 km borte i Hvidbjerg, og turen derind foregik naturligvis på cykel.

Vi fyrede på komfur og i kakkelovne, indtil vi fik gas i køkkenet, olieamin og brændselsamin i stuerne. Konerne på egnen satte en ære i, at komfuret var blankslebent ovenpå. Det var, syntes jeg, et kæmpearbejde, og det var vanskeligt at holde, men

lands skik følge, eller land fly. Jeg kan stadig ikke forstå, hvorfor komfuret ikke måtte være pudset i sort sværte. Det var nemt med flaskegassen, men man savnede den hyggelige varme i køkkenet og det varme vand i vandgryden bag på komfuret. Da vi for et par år siden besøgte Frilandsmuseet i Lyngby, spurgte vores svigerdatter, der er vaskeægte københavner, hvad vandgryden var for noget. Min mand ville løfte låget, med det resultat at tyverialarmen gik i gang; men vi klarede dog frisag.

Med årene skete der som sagt en del forbedringer på det arbejdsmæssige område. Foruden malkemaskine fik vi indlagt vand, fik traktor, »træk og slip«, ja, vi fik endda bil. På grund af astma havde min mand svært ved at cykle, cyklerne og jumben var ellers vore befordringsmidler. Bilen havde tilhørt Cirkus Miehe, og var en Lloyd varevogn. Den kostede 4.600 kr. Det kan man vist godt få en symaskine for i dag. Der var ingen benzinmåler, så en dag, da min mand kørte gennem Tambohuse på vej til Hvidbjerg, og var kommet i tvivl om, hvorvidt han havde benzin nok til turen, gik han ind til en kone for at låne en strikkepind. »Hvad skal du dog med den«, spurgte hun forundret. Jo, han skulle da lige måle, hvor meget benzin der var i tanken.

På mange måder var det en stor forandring for mig at komme fra min hjemegn og til Thyholm. Hjemme var jeg vant til, at vi sagde »De« til vore naboer og bekendte, nu skulle jeg sige »du«, endda til helt ukendte folk, for ellers, sagde min mand, ville de tro, at jeg var vigtig, det var jo galt nok, at jeg talte »fornemt«.

Dengang var Thyholm fuldstændig »tør-lagt«. Det skal forstås sådan, at man hverken kunne købe vin eller pilsner hos købmanden, og selv om Tambohus Kro havde spiri-

tusbevilling, så måtte der ikke skænkes for sognets folk. Men det var noget, vi aldrig spekulerede på, vi savnede det ikke. Vi var nogle jævnaldrende familier, der kom meget sammen, og vi kunne både hygge os og have det sjovt uden spiritus; men tiderne har forandret sig også på det område, nu sætter vi pris på et glas vin, når vi besøger hinanden. Det gør vi stadig, på Thyholm fik vi venner for livet, en af grundene til, at det var så svært at rejse derfra. Vi behøvede ikke at være inviteret for at besøge hinanden. Det skete jævnligt, at der kom uventede gæster, og når så man en mørk aften så et par cykellygter bevæge sig ned mod gården, var det spændende at se, hvem der nu kom.

Der var i det hele taget meget »bygang«, som det hed, for det var jo begrænset, hvad der ellers skete i sognet. Om vinteren var der aftenskole, en række foredrag i skolen, og de var godt besøgt.

Julen begyndte ved 1. søndag i advent og varede til Helligtrekonger. Der var mange juleforberedelser, navnlig skulle der bages meget, mange slags småkager, for i »halvhelligdagene«, dagene mellem jul og nytår, gik man rigtig på besøg hos hinanden.

Mindest en gang om året havde man »nabogilde«. Konerne sad i en stue, mændene i en anden. Ud på aftenen skulle mændene ud at se besætningen, det kunne nok lugtes, når de kom ind igen. De store gilder, bryllupper og sølvbryllupper blev holdt hjemme, man sparede ingen anstrengelser. Måske skulle lade eller loftet ryddes og laves om til gildesal, for tit var gæsternes antal over 100. Unge naboer eller bekendte blev bedt om at varte op. Det var en ære, men også et stort arbejde, for man tog del i alle forberedelserne, undtagen hvad der havde med maden at gøre, det havde man koge-

Det store tærskværk er ankommet – en af årets store dage.

kone og hendes hjælpere til. Jo, man hjalp hinanden både i medgang og modgang. Var der sygdom, var der også hjælpende hænder. Husbondafløser var et ukendt begreb.

Tit kom der folk, der ville sælge et eller andet, blandt andet uldkræmmere. En gang var der en, der blev så ærgerlig på min mand, fordi han ikke ville købe noget, så han til sidst spurgte, om min mand havde alle tænderne i overmunden. Da min mand svarede ja, sagde sælgeren: »Så er det ikke så sært, du ser mærkelig ud«. En anden gang kom der en meget højtidelig sortklædt herre – om ikke vi ville købe en flot billedbibel? Han gjorde det til et samvittigheds spørgsmål, mente ikke vi kunne opdrage børnene uden den. Da blev jeg ærgerlig på ham og sagde, at hverken i min mands eller mit hjem havde vi haft sådan en flot Bibel,

men vore forældre havde alligevel formået at give os en god opdragelse, så han måtte gå med uforrettet sag. De »rigtige« handelsfolk, d.v.s. de der opkøbte kreaturer, indfandt sig jo også, vidste nærmest, når der var noget til »æ handel«. Det var et tovtværkeri uden lige, kunne tage en halv dag, og tit blev handelen først afsluttet, når handelsmanden havde været på vej ud af gården et par gange. Det var nok ikke så meget de sidste 25 kr. som den jyske stædighed, der var det afgørende.

Det bedste, der hændte os på »Æ Brøj«, var, at vi fik vore 4 børn. Graviditet var noget man holdt skjult så længe som muligt. Godt de unge i dag er klogere, så vi blir delagtiggjort i deres glade forventninger så tidligt som muligt. Fødslen foregik hjemme. Så kom jordemoder frk. Mejer, en af de få man

sagde »De« til. I min tid havde man også lægehjælp, men det syntes de ældre koner var noget »pylleri«, de havde klaret mange fødsler uden. Efter fødslen, uanset hvad tid på døgnet det var, skulle lægen og jordemoderen beværtes, dog ikke som i Marie Bregendahls bog, »En dødsnat«, hvor traktementet bestod af sødsuppe og flødetunge vafler, men f.eks. høne i citronsovs.

I god tid havde man allieret sig med den kone i sognet, der gik rundt og passede barselskoner, for nu skulle man jo ligge 10 dage i barselseng. Så kom nabokoner, og hvem der ellers kendte en på besøg. Det var festligt og hyggeligt, også for de store børn. Da jeg fik vort sidste barn, kom et par nabomænd, der skulle på jagt nede i kæret. Det var ellers ikke så almindeligt, at mænd kom i »barselsstuen«. Da de så drengen, udbrød den ene: »Det er endda skønt, han ligner ingen af os to«. Vi kendte hinanden så godt, så jeg morede mig bare over sådan en bemærkning, men der var nok mange, som ville være blevet forarget.

Undfangelse og fødsel var tabuemner; men døden havde man et mere naturligt forhold til end i dag. En gammel kone, som jeg besøgte som nygift, viste mig således sin ligskjorte, den var meget flot med kniblinger og broderi. Når der var begravelse, blev der annonceret en tid ved kirken, halvanden til to timer før i hjemmet, for liget skulle synges ud. Om der var kapel ved Søndbjerg kirke, husker jeg ikke, men havde man plads til kisten hjemme, så stod den afdøde der. Der var altid mange til en begravelse, for man kendte jo hinanden og kom hinanden ved. Det var degnen, der forestod højtideligheden i hjemmet. Der oplevede jeg mit livs første begravelse, en gammel kone var død. Idet kisten skulle bæres ud, sagde degnen til et lille barne-

Der bakkés mæ i det kuperede landskab på det vestlige Thyholm; børnene hjalp til så godt de kunne.

barn, der var til stede: »Så, nu skal Bedstemor op i himlen«, hvorpå drengen masede sig frem, idet han sagde: »Det vil jeg ski ud at se«. Han forestillede sig nok, at kisten med Bedstemor i steg til vejrs.

Det var ellers sjældent, man hørte bandeord eller noget i den retning. Der var et skarpt skel mellem såkaldte troende og ikke troende. Mon jeg siger noget forkert, når jeg mener, at de fleste hjem havde Brødremønstrets kalender, som husfaderen læste et stykke af hver morgen ved morgenbordet. I kirken mødtes man søndag efter søndag, hvert hjem skulle helst være repræsenteret, det var skik og brug, og ikke den ringeste skik. Navnlig i vor forjagede tid, ville det være godt, om folk een gang i ugen søgte den stilhed, der findes i kirken. Når der var missionsuge var missionshuset »Siloam« fyldt til bristepunktet, og den årlige basar til fordel for Santalmissionen var nærmest en folkeforlystelse, som gav mange tusinde kroner i overskud. Man skulle passe på, at verdsligheden ikke tog overhånd, så biograf, dans og kortspil var bandlyst. Førhen havde der også på Thyholm været meget drikkeri, så det var ikke uden grund, at Indre Mission og afholdsbevægelsen gik så radikalt til værks.

Traktoren erstattede bestene som trækraft foran selvbinderen.

Børnene og de unge voksede op i et beskyttet miljø, men der var en verden uden for Thyholm, som de fleste før eller siden skulle konfronteres med, og det kunne jo nok give nogle overraskelser.

Vore børn gik i Søndbjerg Skole, den nuværende Søndbjerg Efterskole. Der var 2 klasseværelser, en såkaldt 3-klaset skole med ca. 80 elever. Der var 2 lærere, som nødvendigvis underviste flere hold elever ad gangen. Førstelæreren, Kristian Madsen og hans kone Olga, gjorde meget for, at der skulle være forbindelse mellem hjem og skole.

Hvert år var der »eksamen«, hvor skolekommission og forældre kom for at overvære elevernes færdigheder. Mon ikke også læreren følte det, som en slags overhøring. Der var også hvert år julefest i skolen, en aften som både små og store så hen til. Fru Madsen, der var et meget udadventt menneske, arrangerede det hele. Nogle blev bedt om at tage kringler med, andre småkager eller lagkage, og i god tid havde hun øvet små sketches med nogle af børnene, som de opførte. Og så blev der ellers leget sanglege, så det støvede. Dans var jo på det tidspunkt en syndig fornøjelse.

Med konfirmationen var skoletiden og barndommen forbi for de flestes vedkommende. Det var nok mere lærerens end for-

ældrenes skøn, om et barn egnede sig til at komme på realskolen i Hvidbjerg.

Dengang var en gård en verden for sig, hvor familien både havde arbejds- og fritidsfællesskab. Fjernsyn eksisterede (heldigvis) ikke, men radioen havde vi meget glæde af, og så var der jo de mange forskellige slags spil, dam, mølle, ludo og noget, der hed »femhundrede«. Og jeg holdt af at fortælle for mine børn. Bl.a. når vi hjalp hinanden med at gøre æg rene, for børnene tog del i arbejdet i den udstrækning, det lod sig gøre. Jeg var på den tid optaget af Palle Laurings Danmarkshistorie, den var nok værd at genfortælle. Søndagen skulle være anderledes end hverdagene. Da spiste vi ved dug i stedet for voksduge, og var det godt vejr, hejste vi flaget. Vi boede jo højt, så det kunne ses vidt omkring. Der var engang een fra Tambohus, der undrede sig over, at vi så tit havde fødselsdag, det måtte jo være årsagen til at vi flagede. Siden har de nok rystet lidt på hovedet, når de så flaget, og med overbærenhed i stemmen sagt: »Ja, ja, hun er jo sjællænder«. Vist er der forskel på jyder og sjællændere, og begge parter kan lære noget af hinanden.

Jeg er glad for, at mine børn har haft i hvert fald noget af deres barndom på landet i nær kontakt med dyrene og naturen, at de har været forskånet for at skulle vækkes tidligt om morgenen for at blive bragt hen i en institution, at de har fået svar, når de kom fra skole, og råbte: »Hvor er mor«.

Selv har jeg været privilegeret, at jeg har haft så meget tid sammen med mine børn, at min mand og jeg ikke skulle afsted til hver sin arbejdsplads. Vi havde da ikke de penge mellem hænderne, som unge familier har i dag, og heller ikke de forbrugsgoder, men vi stillede heller ikke de krav til tilværelsen.

Få dage efter, at vor ældste dreng var blevet konfirmeret, forlod vi Thyholm, da min mands astma tvang os til at begynde en hel ny tilværelse, og havde jeg ikke vidst det før, så opdagede også jeg, at der var en verden udenfor Thyholm, en verden, hvor der

var andre syndsbegreber, hvor der ikke var så skarpe skel mellem folk, hvor der var større tolerance; men det var med et tungt hjerte jeg dengang tog afsked med min tilværelse som bondekone et af de smukkeste steder i vort land.

Kirsten Laubjerg
Faglærer
Klaptoftvej 1
6950 Ringkøbing

Strejftog i Skjern-egnen i 1940'erne

Af Thomas Johansen

*»Her er Aaen og Dalen hvor vore Urfædre tog Land,
her dækker Kirkerne de bedenske Blotpladser;
bagved ligger Heden milevidt med de Gamles
Grave...«*

Sådan skriver Johs. V. Jensen i digtet »Hverdage«, og man skulle tro, at han var inspireret af udsigten fra det nordvestre hjørne af Lønborg kirkegård, hvorfra blikket svæver langt bort ud over Skjernåens dal med Skjern på den modsatte side. Bagved går det opad mod Dejbjerg med gravhøje og de sidste rester af den fordums hede; mange kirker ligger spredt i landskabet, og i klart vejr kan man skimte Nr. Lyngvig fyr fjernt i nordvest.

I årene 1939-45 havde jeg lejlighed til at stifte bekendtskab med denne egn. Baggrunden var, at vi i 1938 var flyttet fra Silkeborg til Herning, hvad der landskabsmæssigt set var noget af en omvæltning, men takket være en morbror, der boede i Skjern, blev der mulighed for med jævne mellemrum at tilbringe et par dage dér. For en gymnasieelev med historiske interesser, navnlig for middelalderkirker, var det spændende at cykle rundt i omegnen, det var en udforskning af ukendt land.

Når den fastsatte og med længsel imødesete dag var inde, kneb det meget med at

koncentrere sig om undervisningen, men endelig ringede det ud, hvorefter det gik hjemad med en vis fart; en kop erstatningskacao indtoges, så frem med cyklen og afsted.

På turen til Skjern fulgtes altid den samme rute: Gennem Dalgsgade til Ringkøbingvejen, hvor gadenettet nu er ændret til ukendelighed, over niveauoverskæringen ved Holstebrobanen, hvorfra man så Snebjerg kirke ret forude som afslutning på den første lige strækning, der dengang var kantet med vejtræer. Biltrafik var der ikke meget af under besættelsen, kun et tysk militærkøretøj i ny og næ, men vestenvinden var som regel generende.

KIRKERNE I SNEBJERG, VORGOD OG TIMRING

Den store kirke i Snebjerg er bl.a. interessant derved, at der i dens søndre mur er indhugget en nøgtern meddelse om tidligere tiders ulykker:

ANNO 1602
DØDE AFSNEB
SOGEN 209 ME
NESKERAF
PEST: APS

Vejen fortsatte gennem Snejbjerg by og videre til Havnstrup, hvis kirke blev indviet 9. maj 1920. Efter at have passeret Vorgod å gik det langsomt opad gennem Barde, og Vorgod kirke sås ikke langt til venstre. Herom har Evald Tang Kristensen det sagn, at sognet engang var delt i tre små sogne, der var så små, at bønderne besluttede sig til at slå dem sammen i eet, men de kunne ikke blive enige om, hvor den fælles kirke skulle bygges. De gjorde da det, som fortælles om flere kirker: Bandt to køer sammen og lod dem gå frit omkring natten igennem, og der, hvor de fandtes om morgenen, byggede man kirken. »Nu må vort sogn vorde god«, sagde en af de ældste bønder, hvorfor det kom til at hedde Vorgod. Denne naive forklaring på navnet er i hvert fald ikke rigtig. Det første led kan betyde »vagtpost«, evt. »åbred«, mens betydningen af det sidste er omstridt. Det kan formodes at være ordet »gud«, men hvis denne fortolkning godtages, må der samtidig advares mod at drage slutninger vedrørende hedensk gudsdyrkelse. En anden mulighed er betydningen »bæk«, og nærmere kommer vi ikke sandheden.

Arkitekturhistorisk set er Vorgod kirke særlig bemærkelsesværdig, idet man i 1957 gjorde den opdagelse, at der før den nuværende kirke havde ligget en trækirke på samme sted; man havde først erstattet dennes kor med den nuværende kirkes og brugt dette i forbindelse med trækirkens skib, indtil også det blev ombygget i sten.

Til den modsatte side af hovedlandevæjen ses i 7 kms afstand Timring kirke, på hvis kirkegård den navnkundige stifter af Herning museum, J. A. Trøstrup, er begravet. H. P. Hansen, hans efterfølger som forstander ved museet, fortæller i sine erindringer om et møde her mellem Trøstrup

Udsigt mod vest i det diæt vej fra bakken uden for Videbæk. 1989.

og Evald Tang Kristensen, hvor det ikke varede længe før de to herrer kom i skænderi med hinanden om, hvis indsamlingsarbejde, der var det vanskeligste. Trøstrup påstod, at det var hans, eftersom de museums-genstande, han samlede, var tungest! — hvorefter Evald Tang Kristensen gik uden at sige farvel. —

OVER BREGNING KRO TIL SKJERN
Barde og Vorgod var det fjerneste mål for en tur, hvis man skulle tilbage samme dag, og på den første Skjern-tur i 1939 var det derfor en befriende fornemmelse fra nu af at være i ukendt land. Vinden var da i nord-vest, men fra bakken på den anden side af Videbæk, der nu fulgte, og hvorfra der dengang var jernbane til Skjern, regnede jeg med, at der kun var et kort stykke vej til Bregning kro, hvor jeg skulle dreje til venstre (dvs. mod syd), sådan at vinden ville komme skråt bagfra. Men udsigten fra toppen af bakken viste sig at være en ubehagelig overraskelse. Vejen løb som trukket efter en lineal først nedad gennem det dengang

næsten øde landskab, derefter opad, og langt borte i horisonten sås noget, der måtte være kroen. Det vestjyske landskab viste sig her i al sin væld.

Syd for korsvejen ved kroen forekom landskabet mere bakket; Finderup kirke kunne ses i forgrunden, længere borte Hanning kirke og i det fjerne anedes Skjernåens dal. Efter at være kommet forbi en karakterfuld række af gravhøje, der strakte sig på tværs af vejen, gik det nedad til ådalen, på hvis modsatte side Lønborg kirke nu tonede frem. Dalgas-mindesmærket i den sydlige del af Dejbjerg plantage sås henne til højre, og vejen stødte nu ud til dén fra Ringkøbing til Skjern; viadukten over Videbækbanen passeredes – klokken var nu henad halv seks og turen havde været ca. 3 timer – og så var jeg fremme ved bestemmelsesstedet i Bredgade.

På grund af den sene ankomst måtte aftenuren være af begrænset længde, og hvad var mere nærliggende end at besøge Skjern kirke, der ligger i byens sydlige del?

Siden pietismen kom til egnen med Peder Nissen Wedel, der blev sognepræst i Stavning i 1722, har den religiøse interesse været stærk, og da byen voksede til, var kirken allerede kort efter 1900 blevet for lille. Man kunne nu, som det skete andre steder, have bygget en ny kirke, hvad der ville have været den billigste løsning, men nej, her havde man pietet over for den gamle kirke, og hvad middelalderens folk havde kunnet præstere i retning af byggeri i granit, kunne gentages i nutiden. Efter langvarige forhandlinger med myndighederne i hovedstaden kunne udvidelsen af kirken endelig begynde, den strakte sig over året 1915. Sognets bønder kom agende med granitsten, og den gamle stenhugger Gustav Jonsson huggede dem til. Resultatet er en kirke med

en ret så enestående bygningshistorie.

En anden seværdighed er den gamle gravsten, der ligger syd for kirkens vestlige del, og som jeg altid var henne at se på. Den er lagt over herredsfoged Erik Pedersen i Ganer og hustru, der døde henholdsvis i 1631 og 1629, og som bekostede kirkens prædikestol i 1627.

RAKKERNE I DEJBJERG

Nordvest for Skjern til venstre for vejen til Ringkøbing ligger to højder, Kvembjergene, i et svindende hedelandskab. Kun 100 m nordvest for det sydligste »bjerg« er skellet mellem Dejbjerg, Skjern og Stavning sogne, og her står en stor sten, på hvis tre flader de tre navne er indhugget. Foran der en mindre sten med indskriften:

*HERLAA
KVEMBJERGHUS
INDTIL 1837*

Men hvad var Kvembjergus? hvorfor lå det i et sogneskel? og hvordan havde det gjort sig fortjent til en mindesten?

Vi skal tilbage til tiden omkring 1720, hvor sagnet fortæller om en soldat, der var deserteret. For at redde sig fra sine forfølgere gav han sig i tjeneste hos en rakker, hvorefter han var uskikket til at være soldat, eftersom rakkerhvervet, der bl. a. bestod i at flå selvdøde dyr, ansås for urent. Han fik nu en overenskomst i stand med de tre sogne, hvis rakkerarbejde han påtog sig at udføre mod en passende betaling (der ikke var så ringe endda; det skal have været bedre betalt end et degneembede), og huset blev bygget i sogneskellet, hvor han havde fået et par hektar stillet til rådighed.

Men tiden går, og skikke ændrer sig, og i 1830'erne var bøndernes uvilje mod dette

Kvæmbergstenen i tresogneskillet. 1943.

arbejde forsvundet, og følgelig blev aftalen ophævet til skade for den daværende raker, Niels Jensen, der snart kom i økonomiske vanskeligheder. Dette skyldtes ikke mindst, at disse mennesker formerede sig i en foruroligende grad og derved blev en belastning for fattigvæsenet i de tre sogne. Som det kunne ventes, gav det anledning til stridigheder sognene imellem, ja, det gik så vidt, at man argumenterede ud fra soveværelsets beliggenhed, da man jo måtte gå ud fra, at børnene var født dér. Det synes som om Stavning derved hurtigt slap for at betale, og i 1837 tilbød Niels Jensen at sælge huset til Dejbjerg og Skjern kommuner. Skønt prisen var ublu, slog man til, også fordi det var blevet et samlingssted for alskens pak, da natmandsfolket, der foretrak det frie liv under åben himmel, kun havde få steder at opholde sig inden døre.

Stenen eller rettere stenene blev afsløret d. 31. august 1934, og dagen efter bragte aviserne fyldige referater, hvori det bl.a. hed: »Lokomotivfører Scheel Poulsen, Skjern, der har Æren baade af Initiativet og Gennemførelsen af Arbejdet med denne Min-

desten, bød Forsamlingen Velkommen.« Så holdt forfatteren Salomon J. Frifelt afsløringstalen, hvorefter museumsforstander H. P. Hansen fortalte om rækkerne, men hans foredrag blev afbrudt på dramatisk vis, idet et uvejr med torden og lynild, der havde truet, nu pludselig brød løs ledsaget af en voldsom hagl- og regnbyge. De deltagere, der senere mødte op igen ved det fælles kaffebord på Missionshotellet, fik imidlertid foredraget i dets helhed; det var specielt interessant ved, at det blev indledt med en prøve på raker- eller skøjersproget: »Æ skåjer røgare, stuldte o nøke, o nær di et ku salhor djæ bæls, blöw de nøke ...«, som ved hjælp af en ordliste i en af hans bøger kan oversættes: »Skøjerne tiggede, snød og stjal, og når de ikke kunne hytte sig, blev de arresteret ...«. Intet under at tilhørerne måtte have det oversat!

En senere taler, Jørgen Fr. Caspersen, der var af kæltringslægt, berettede om sin barndom, hvor han var i pleje hos fremmede, og om de trange kår hvorunder han voksede op. En karakteristisk episode i så henseende er meddelt af H. P. Hansen allerede i 1922: »Sin Fader saa Jørgen kun én gang, da han som syvaars Dreng var sendt hen til en Gaard for at hente Ugens Nyheder. Der sad et Par Mænd og fik dem en Punch, og da den ene fik at vide, hvad Drengen hed, sagde han, at han var Drengets Fader. Og saa tog han og tømte sin Pung og gav Jørgen Indholdet — siger og skriver syv Øre. Det var den eneste Arv, Drengen fik fra sine Forældre!«

Mens vi er ved kæltringerne, bør vi nok rette opmærksomheden mod en bestemt gravhøj øst for Dejbjerg Hedegård. En dag i 1882 havde kæltringkvinden Anne Marie Grønning og hendes »ledsager« Casper Hodde lagt sig til at sove her. »Nogen Tid

Indtil 1932 boede Met' Mus og Niels Chr. Kvembjerg i Bjørnemosebuset, et typisk småkarshjem med »fattigmandskoen« og en velholdt kølbave. (Skjern-Egvad Museum).

efter vaagnede An Mari, og nu fik hun, træt og ked af Caspers idelige Mishandlinger, som hun siger i et Forhør, i Sinde at dræbe sin mangeaarige Ledsager.« Hvilket hun gjorde ved at slå ham tre gange i hovedet med en sten. Hun blev dømt til at »straffes paa Livet«, men dommen blev ved kgl. rescript ændret til livsvarigt tugthus.

Sydligst i Dejbjerg plantage, et par hundrede meter vest for vejen Skjern-Ringkøbing ud for 19 km stenen, står monumentet for Enrico Mylius Dalgas, den utrættelige forkæmper for beplantningen af de jyske heder. Initiativet til Hedeselskabets oprettelse udgik fra et møde i Silkeborg d. 20. december 1865 afholdt på hans foranledning, og hvori deltog overretsprokurator Morville, godsejer Bruun, etatsråd R. Westen-

holz samt fabrikejer Michael Drewsen, Silkeborg papirfabrik.

Tanken om at rejse et monument for Dalgas skyldtes proprietær Hans Okholm, og oprindeligt havde man tænkt sig, at det skulle stå på en gravhøj, men dette blev forkastet ud fra den betragtning, at et mindesmærke ikke skal stå oven på et andet! Da man imidlertid ønskede det anbragt på en høj, lavede man den selv, og monumentet afsløredes d. 30. maj 1898.

Går vi nu tilbage og krydser hovedvejen, kan den gamle skolesti følges forbi Letagergård, der i 1940'erne var beboet af skovrider Emil Bloch. En lille halv kilometer mod øst ligger en lyngbegroet højning, Troldbanske, der viser spor af at have været opdyrket i jernalderen, en såkaldt oldtidsager. Den er

Casper Hoddes buj på Dejbjerg Heud.

beskrevet af kulturgeografen Gudmund Hatt:

»Arealet udgør nu 4½ ha, men mod Nord og Vest har dette Ager-Kompleks engang strakt sig videre ind i Plantagen. I Syd og Øst ses derimod Dyrkningens naturlige Grænse, idet den ophører ved Bakkens Fod, hvor Jordsmonnet antager en sumpet Karakter (Bjørnemose eller Letager Mose).

Skovrider Emil Bloch, Dejbjerg, der først henledte min Opmærksomhed paa Lokaliteten, har faaet denne lille karakteristiske Forekomst af Oldtidsagre fredlyst under Naturfredningen.«

Også i plantagen træffes på erindringer om kælringerne, da der i dens østlige ende ved Bjørnemosen er en sten med indskriften:

*HERBOEDE
MÆT MUS OG NIELS KVEMBJÆRG
TIL 1932*

Niels Kvembjærg var den sidste af dette navn, og parret døde i Skjern i 1934. Huset forfaldt hurtigt, men der har været tale om at opføre en kopi, hvad der nok skulle kunne lade sig gøre, da oplysninger om dets udseende og indretning findes i Skjern Museum.

**DEN FORSVUNDE
FINDERUP KIRKE**

Vejen mod nord fra Skjern mod Holstebro var genstand for en vis personlig uvilje, eftersom det jo var den, jeg havde fulgt på udturen efter korsvejen ved Bregning kro, og

som derfor mindede om turen tilbage til Herning.

Imidlertid var denne egn ikke til at komme udenom, når det drejede sig om interessante steder. Til at begynde med var der på en mark ved Finderup en sten, der mindede om, at »Findorp Kirke laa her«. Hvordan var den forsvundet? Et sagn fortæller, at folkene i sognet døde under pesten i 1300-tallet, og at kirken derfor blev forladt. Hovedårsagen til affolkningen var nu nok den store landbrugskrise, der begyndte mellem 1320 og 1340 af ikke helt opklarede årsager, og som varede århundre-det ud. »Det er ganske givet, at pesten føltes som et alvorligt chok; men den skubbede kun til den hældende vogn, for krisen begyndte før sortedøden.«

Kirken forfaldt altså, men hvor blev de sidste rester af? Jo, de blev brugt i 1856, da Silkeborg-Ringkøbing vejen blev anlagt. (At den kaldes sådan, viser, at Herning på det tidspunkt ikke havde fået den betydning, den har i dag). Man tog simpelthen stenene fra kirkeruinen og kirkegårdsdiget, slog dem i stykker og anvendte dem som vejbelægning.

I en beretning fra 1870, hvis forfatter åbenbart ikke har følt, at en sådan anvendelse kunne være anstødelig, hedder det: »... og da jeg selv var med til at bringe Stenene frem fra Grushoben i Foråret 1856, kan jeg let beskrive dens daværende Udseende. Kirkegården var da omgivet af et gammelt forfaldent Dige, der var godt opfyldt med Kampsten og bevokset med Lyng ligesom Kirkegården selv. Gravhøjene vare omtrent lige så tydelige som gamle Gravsteder på de nu i Brug værende Kirkegårde. Ruinen bestod af en Dyng af 2 á 3 Alens Højde. Hvad der var væltet ud, var let at komme tilrette med, hvorimod det

Par Alen af Murens Højde, der endnu stod, næsten ikke var til at få skilt ad, enten med Jernstænger eller Hakker. Alt var muret i Kalk.« Han fortsætter med at nævne, at der foran alterbordet lå en del småmønter, der viste sig at være fra begyndelsen af 1300-tallet.

KIERKEGAARD-SLÆGTENS HJEMEGN

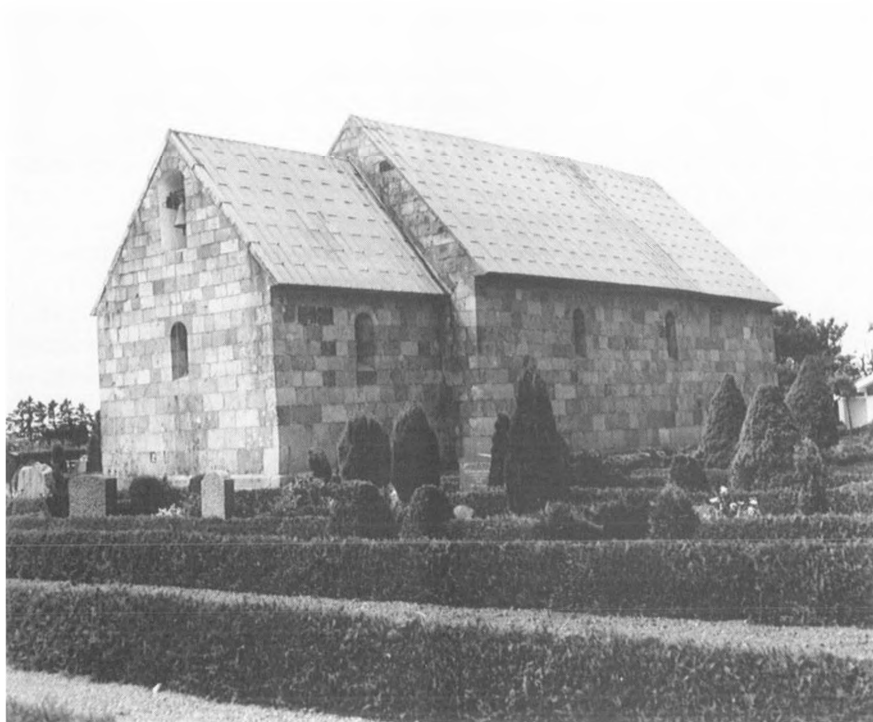
Længere mod syd ligger Hanning kirke, i hvis sydmur over præstedøren er anbragt en tilhugget runesten med en indskrift, der formentlig må dateres til omkring 1200.

V(agn?), Tues søn, rejste denne sten efter sin moder Gyde. ... kel h(uggede runerne).

Hvis dateringen er korrekt, kan stenen være yngre end kirken og er vel så blevet anbragt på sin nuværende plads i anledning af en eller anden ændring ved bygningen. Det er iøvrigt muligt, at man har anvendt sten fra Finderup kirke til underdelen af tårnet, der blev rejst i sengotisk tid (ca. 1425-1550), senere nedbrudt og i 1939 opført

Mindestenen ved Sadding kirke for Søren Kierkegaards slægts hjem. 1989.

Sædding kirke. 1973.

igen. I så fald var folk dengang ikke bedre end vejbyggerne adskillige århundreder senere, når det drejede sig om praktisk udnyttelse af oldtidsminder.

Vejen mod øst forbi kirken fører først nedad over Ganer å, siden opad til Sædding, der er uløseligt forbundet med Søren Kierkegaards navn. Kort før man kommer til kirken, ses til højre for vejen en sten, hvis indskrift kort og godt meddeler, at

HERLAA
SØREN KIERKEGAARD:
SLÆGTSHJEM

Kendt er beretningen om hans far, Michael

Pedersen Kierkegaard, der som barn vogtede får på heden og plaget af sult og kulde steg op på en gravhøj og forbandede Gud.

—

Den 3. juli 1840 havde Søren Kierkegaard, der var født i København, afsluttet sin teologiske eksamen, og allerede den 19. i samme måned tiltrådte han en slags pilgrimsrejse til Jylland, hvor han skulle besøge sin fars hjemstavn i Sædding. Han skriver: »Jeg sidder her ganske ene (jeg har vel oftere været ligesaa ene, men jeg er ikke bleven mig det saa bevidst) og tæller Timerne til jeg skal see Sædding. Jeg kan aldrig erindre nogen Forandring med min Fader,

Billedkvader i Sædding kirke med runeindskrift i øverste højre hjørne. 1989.

og nu skal jeg see de Steder, hvor han som fattig Dreng vogtede Faar, de Steder, jeg paa Grund af hans Beskrivelse har haft Hjemvee efter. Hvis jeg nu blev syg, og blev begravet paa Sædding Kierkegaard! Underlig Tanke. Hans sidste Ønske til mig er opfyldt, — ...“

Som det kunne ventes, gjorde den vestjyske natur et stærkt indtryk på ham: »I den Aroma som Hø altid udbreder, at staae lige uden for Porten til det lille Sted i den silde Aftenbelysning; Faarene drive hjem og afgive Forgrunden; mørke Skyer, afbrudte af de enkelte stærke Lysglimt, som Skyer har, der tyde paa Blæst, — i Baggrunden høiner Heden sig, — blot jeg maatte ret kunne huske Indtrykket af denne Aften.«

Når turister allesteds fra, ja selv fra Japan, kommer til Sædding, er det naturligt, at de spørger efter den berømte gravhøj; dog, faktisk ved man ikke, hvilken der er den rette, men, som jeg for mange år siden har hørt en turistchef sige: »Vi viser dem den største!« —

og der er vel egentlig god grund til at tro, at det er den.

Afsløringen af mindestenen fandt sted d. 11. november 1935 i gråt og trist vejr på 80-års dagen for Søren Kierkegaards død og indledtes med en gudstjeneste i kirken, der var fyldt til sidste plads. Derefter samledes man om stenen, hvor Salomon J. Frifelt holdt afsløringstalen. Under afslutningen, der fandt sted i forsamlingshuset, beklagede lokomotivfører Scheel Poulsen, Skjern, at Statsradiofonien trods indtrængende henvendelser herom ikke havde ønsket at transmittere højtideligheden; en senere taler fremkaldte munterhed ved at nævne, at Scheel Poulsens liv — som der står i Jens Vejmand — er fuldt af sten!

Sædding kirke, der ikke har noget tårn, er en usædvanlig velbevaret bygning. I dens nordlige mur er indhugget et mandshoved og runerne »har m«, der er tydet som Har(ald) M(ester), der da skulle være bygmesteren.

Desværre var kirken altid aflåst, og da jeg engang lånte nøglen hos graveren, tilføjede han, at jeg blot kunne lade den sidde i låsen. Det gav anledning til en selvforskyldt episode: Hjemkommet til Skjern sad jeg ved eftermiddagskaffen — men hvad var det, jeg havde i lommen? Det var såmænd nøglen til Sædding kirke, som jeg i distraktion havde beholdt. Der var nu intet andet at gøre end at køre tilbage, og efter at nøglen var sat i låsen, at fjerne sig hurtigt, men diskret.

VOGNEN I DEJBJERG PRÆSTEGÅRDS MOSE

Den lokomotivfører Scheel Poulsen, der havde taget initiativet til rejsningen af Søren Kierkegaard stenen såvel som den i tresogneskallet, var faktisk min morbror, i hvis

hjem jeg boede under opholdene i Skjern. – Ved en næsten symbolsk skæbnens tilfældighed er Bredgade 73, hvor han havde sin embedsbolig, nu en del af Skjern-Egvad Museum.

Hvad angår mindsten må nok rejsningen af Dejbjergstenen anses for hans betydeligste projekt. Den blev indviet søndag d. 2. juli 1933 og står på det sted i Dejbjerg præstegårdsmose, hvor pigen Abeline Clausen i 1881 under sit arbejde gjorde det første fund af en pragtvogn. Udgravningerne, der strakte sig over et par år, viste at der i virkeligheden var tale om to vogne, der ikke var helt ens, og som var blevet skilt ad, inden de blev lagt i mosen. Stilpræget var tydeligt keltisk, og de kunne derfor henføres til de sidste fire århundreder f. Kr. Stenen blev afsløret i 50-året for udgravningernes afslutning.

Men hvorfor blev disse vogne anbragt i en mose og hvorfor netop her? For at finde et svar på disse to spørgsmål, vil vi først kaste et blik på landskabet som helhed. »Intetsteds saa jeg dog saa mange Høje samlede som paa Hedebakkerne i Dejbjerg-Hanning Pastorat norden for Skjernaamundingen. Disse maa vel have været Kystbakker mod Vesterhavet og en Fjord derfra ind i Landet, som siden er skyllet fuld af Sand, paa hvilket Havsand hele Stavning Sogn og Størstedelen af Skjern Sogn er beliggende.«, hedder det i en beskrivelse fra 1878.

Området har da åbenbart været et alvorstungt sted i fortiden, og hermed stemmer betydningen af navnet Dejbjerg, der er »De Dødes Bjerg.« – »Dejbjerg har været de dødes hellige område.«

På den baggrund er det lettere at forstå, at vognene blev lagt netop i denne mose; de har sikkert været ment som et takoffer for vundne sejre. »At der her ikke er tale om

Scheel Poulsen og bustru i haven ved Bredgade 73, der nu er en del af Skjern-Egvad Museum. 1943.

nogle arbejdsvogne, fremgår uden videre af deres lette bygning og en i de mindste detaljer omhyggelig udsmykning med bronzebeslag. ... Når man nu finder hellige tegn på et så fremtrædende sted som vognstangens forreste del, så synes den mulighed at være nærliggende, at vognen var beregnet på religiøse processionser. Vi ved nemlig, f.eks. fra beretningerne om gudinden Nertus, at sådanne processionsvogne engang har været anvendt ved udførelse af religiøs kult.»

Afsløringsdagen var begunstiget af vejret: Solskin og blæst, hvorved man navnlig måtte glæde sig over blæsten, der bortjager de myriader af fluer, der sværmer om en, når man færdes i heden i stille vejr.

Stenen bærer et omrids af vognen (der på Nationalmuseet er stykket sammen af de to, der blev fundet). Nogle vil måske undre

bjergpræsten») og sagde stiltfærdigt: »Det æ løwn, men det lyder helt kønt.«

OVER SKJERN ÅS ENGE TIL LØNBORG KIRKE

Færdes man mod syd ad hovedgaden i Skjern og er kommet ud af byen, ligger Skjernåens dal foran, og ude på højderne i vest ses Lønborg kirke, der altid var målet for den første formiddagstur. For at komme derud måtte man dengang køre gennem Tarm, og ved en enkelt lejlighed blev turen forlænget til Hemmet, der havde været station på jernbanen Nr. Nebel-Tarm, nedlagt i 1939. Stationsbygningen lå øde hen, og det slog mig, at der ikke er noget så trøstesløst som en nedlagt jernbanestation. Her kunne man have ventet i evigheder på et tog, som aldrig kom, for sporene var taget op, men det havde den fordel, at banelegemet kunne bruges som cyklesti et godt stykke af tilbagevejen til Lønborg.

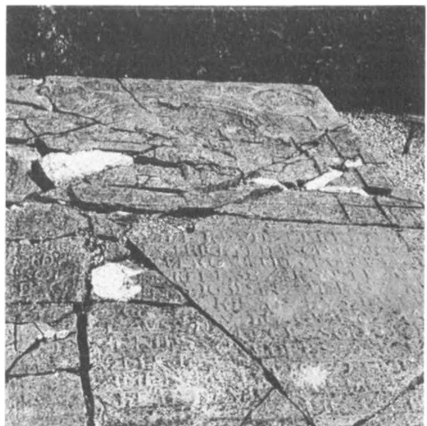
I fastelavnsferien 1942 var jeg i Skjern, og da det var uden for »cyklesæsonen«, var jeg taget med toget. Som nævnt var et besøg i

Dejbjergstenen. 1989.

sig over den detalje, at hjulenes eger ikke er fuldt optrukket; det skyldes, at man ikke ønskede, at de skulle komme til at ligne cykelhjul. – Hvad angik selve opstillingen, var den kompliceret, eftersom det var nødvendigt at anlægge en svellevej ud i mosen.

En 2000-tallig forsamling var mødt op ved indvielsen, og ceremonien blev transmitteret i radioen. Som formand for den komité, der var blevet dannet blot et år tidligere, holdt Scheel Poulsen velkomsttalen, og festen forløb med diverse taler afvekslende med musik og sang. – Den 83-årige pastor emeritus Balslev, der var Dejbjergs sognepræst, da fundet blev gjort, kom i sin tale med den ejendommelige oplysning, at de husmænd, der var lejet til at grave ud (hvor kun de bare hænder måtte bruges), til at begynde med troede, at det var præstens brændevinstøj, de gravede efter! og da forfatteren Salomon J. Frifelt i afsløringstalen havde påstået, at dette sted var det kønneste på jorden, prikkede en deltager til pastor Hans Pedersen (*Dej-

Gravsten syd for Skjern kirke over »Erick Pedersen i Ganer«. 1989.

Lønborg kirke et fast punkt på programmet, og at skyde genvej derover ved at gå over engene ville være spændende. Ganske vist forekom det at være et mere end tvivlsomt foretagende, men et forsøg kunne vel gøres. En sti drejede til højre fra hovedvejen og førte forbi Dommergården hen til åen, hvis nordlige bred den fulgte. Strømmen var stærk og vandstanden høj – så høj, at lidt vand på et par steder løb tværs over stien og ned på den anden side. Det betød nu ikke så meget, men længere fremme fossede det ned over den på en strækning af mange meter, og det var signalet til at vende om.

Det ville være interessant, om man kunne have skruet tiden tilbage til den februardag i året 1513, da kong Hans med følge kom dragende sydfra; man ville da være blevet vidne til, at hans hest snublede i vadestedet, hvorved kongen faldt i det kolde vand. Selvom han blev plejet omhyggeligt hos bonden i Skjern Brogård, havde han pådraget sig den sygdom (formentlig lungebetændelse), hvoraf han døde den 20. februar i Aalborg.

I denne forbindelse kan nævnes, at Scheel Poulsen åbenbart har syslet med tanken om også at få rejst en sten til minde om denne episode, eftersom forfatteren Salomon J. Frifelt i et brev fra 1946 skriver: »Det er (det) bedste og sikreste Fredstegn i det sidste Aar, naar du igen tar fat med at rejse Sten! ... En sten for Kong Hanses Vandgang – ?«

Den første dag af sommerferien 1943 var jeg – naturligvis, kunne man næsten sige – taget til Skjern, og samme dags aften foreslog min morbror en tur til Lønborg. Først var vi i Tarm inde hos den gamle skovfoged Fischer, der skulle med som særlig sagkyndig. Han virkede lidt barsk og spurgte straks: »Har De Deres pipe med?« Det var

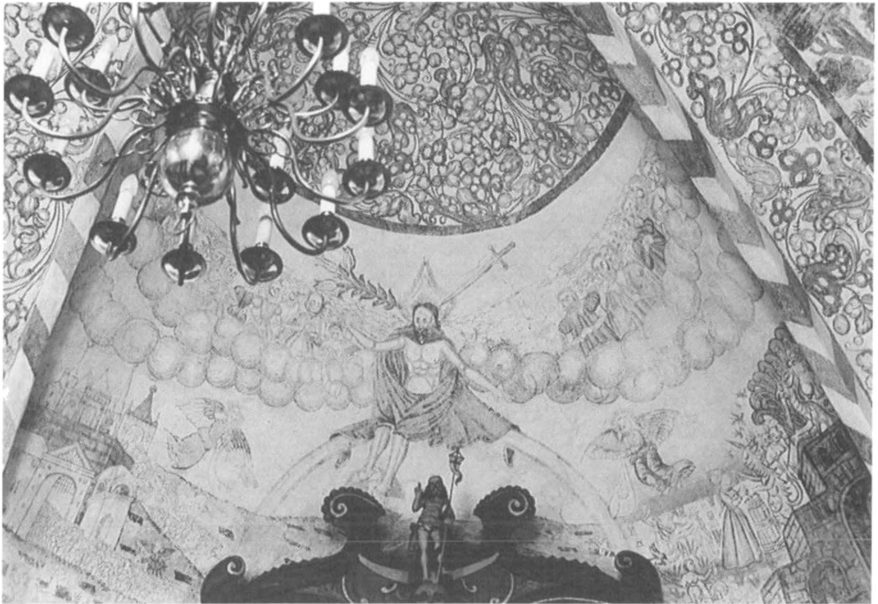

Detalje fra døgnestolen i Lønborg kirke: En gris, der blæver på søkkepibe. 1989.

ikke tilfældet, hvorefter han fremsatte den belærende udtalelse: »Den skal man altid have med, man ved aldrig, hvornår man kan redde sig en pipe tobak!« Situationen var karakteristisk for besættelsestiden, hvor tobak var en absolut mangelvare.

Da vi var kommet ud til kirken, opsøgte først den tilgroede grusgrav umiddelbart vest for kirkegården, hvor der findes en gravplads fra tiden omkring Kristi fødsel og en fire-fem århundreder frem. På spørgsmålet om man kunne finde rester heraf, svarede Fischer: »Det er i sådan en formation, der kan være noget«, og idet han pirkede med stokken i et bestemt lag, faldt der straks et potteskår ud.

På kirkens nordlige side er der i sengtids tid blevet tilføjet et sakristi, som i længst forsvunden tid var midtpunktet i en kontrovers af let makabert præg mellem en

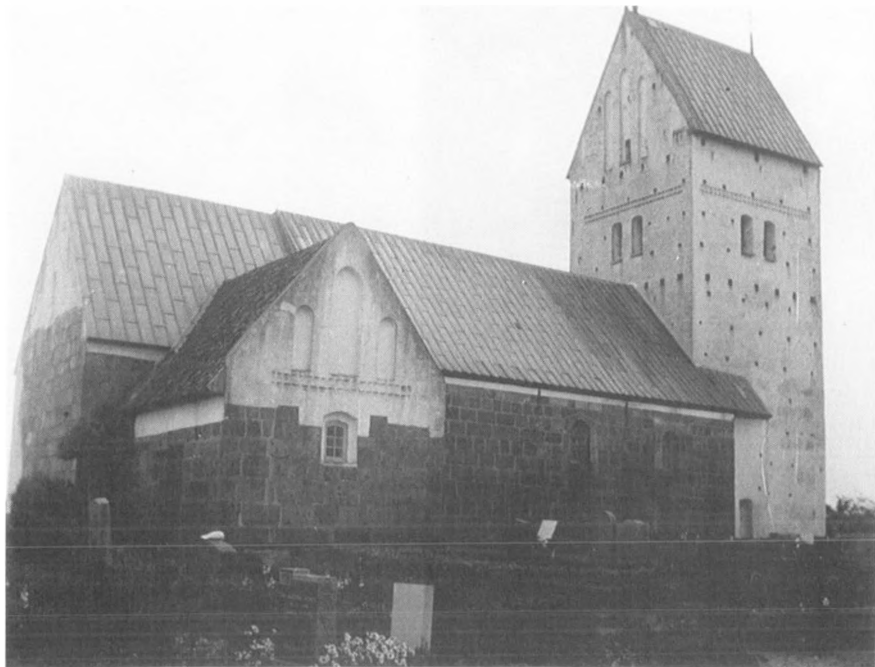
Dommedagsmaleriet i Lønborg kirke. 1970.

ejer af Lønborggård og hans efterfølger. Striden havde sin oprindelse i 1673, da Kristian V skødede Lønborg kirke til rentemeister Henrik Müller, Lønborggård, sådan at kirken og gården fra da af havde samme ejer. Hans søn Heinrich indrettede nu sakristiet til begravelser for sig og sin familie, og da dette blev fuldt af ligkister, tog sønnen Selio Müller også våbenhuset ind til dette formål, »og lod en Indgang hugge gennem Tårnet vesten ud af Kirken. Dette bevirkede, at om Vinteren kunde Sne fyge »helt op til Alterets«. Imidlertid solgte Selio Müller i 1750 Lønborggård til »negociant« Kristen Hansen, der straks kom i strid med Selio Müllers børn (S. M. var død i 1750) om vedligeholdelsen af begravelserne i kirken, som han påstod, var ham uvedkommende, da han ved købekontrakten kun

havde forpligtet sig til at lade ligkisterne henstå »uflyttede«. Sakristiet var iøvrigt meget forsømt, da han overtog gården, hvilket gav ham anledning til en ironisk bemærkning i et brev: »... så ser man, hvor sirlig en Søn Etatsråd Müller har været.«

Det trak nu op til en proces angående vedligeholdelsespligten, men da det viste sig, at Kristen Hansen havde købt gården på grundlag af ikke helt korrekte oplysninger, som han i givet fald ville fremføre, opgav modparten, og processen blev ikke til noget. Endelig d. 11. april 1760 lod han alle begravelserne — »8 store og 4 små Kister« nedsætte i en grav nord for kirken; dette skete dog med tilladelse fra Selio Müllers eneste tilbagelevende søn, ritmester Müller til Hegnet i Salling.

Indenfor i kirken, som jeg aldrig har fun-

Lønborg kirke med sakristiet. 1943.

det aflåst, møder en et smukt og righoldigt interiør, og opmærksomheden fanges straks af den velproportionerede altertavle fra ca. 1654 i senrenaissance, derefter prædikestolen, der er fra slutningen af 1500-tallet, men det mest iøjnefaldende er de kalkmalerier, der findes i skibets østligste hvælvning, og som afdækkedes i 1936. Mod nord en dommedagsscene og over korbuen til venstre et billede af Abraham, der er ved at ofre Isak, til højre en fremstilling af Jesu dåb i Jordan. Her er forneden en indskrift:

Anno domini mcdlxxxvii feria quarta post visitationis Mariae. (Det Herrens år 1487 onsdagen efter Mariae besøgelse (dvs. d. 4. juli)).

Disse billedfelter er firkantede, og da de

ved en kraftig linie er adskilt fra det omgivende rankeværk, er det nærliggende at slutte, at de er tegnet efter en bibeludgave. I så fald formentlig en tysk fra 1520'erne, idet tidspunktet fremgår af de afbildede persons klædedragter. Mærkeligt nok er malerierne da senere end det angivne årstal, der muligvis refererer til en tidligere begivenhed, måske hvælvningernes opførelse. — Det nævnte rankeværk er holdt i gule og røde farver og giver kirkerummet et lyst og luftigt præg.

Ved et besøg i Skjern nutildags ser man de ændringer, menneskelig virksomhed har fremkaldt siden dengang: Byen er vokset, nye gader anlagt, Videbækbanen forsvundet, åen rettet ud — men i Lønborg er kir-

Skjern kirke fra nord. 1943.

ken uforandret og ser ud som da jeg kom der første gang for halvtreds år siden.

KILDER

(i den rækkefølge hvori de er benyttet)

Danske sagn/samlede af Ewald Tang Kristensen. Bd. III. 1895. Optrykt 1980.

Danmarks stednavne/udgivet af Institut for Navneforskning. Bd. XVII, 2.2., 1984.

Aage Houken: Håndbog i danske stednavne. 2. udg. 1976.

Elna Møller: Fra Snoldelev til Vorgod. (I: Videbæk Sparekasse 1868-1968. (Trækirke i Vorgod).

H. P. Hansen: Fra hyrde til æresdoktor: selvbiografi. 1960.

L. Petersen: To hundrede Aars Trosliv: af Skjern Sogns Historie. 1926.

Udvidelsen og Restaureringen af Skjern Kirke .../udgivet af Skjern Menighedsraad 1940.

H. P. Hansen: Natmændsfolk og Kjeltringer i Vestjylland. 1922. (Kvembjerghus m.m.).

Ringkøbing Amts Dagblad og Vestkysten, 1/9 1934. (Kvembjerghus-stenen).

H. P. Hansen: Jyske Skøjere og Rakkere, 1952. (Skøjersproget).

Dejbjerg/udgivet af Dansk Skovforening. (Ture i danske skove). (Folder).

Dansk biografisk Leksikon. Bd. V. 1934. (Dalgas).

H. P. Jensen: Dejbjerg – en skildring af forholdene i Dejbjerg gennem tiderne, 1966. (Dalgas-monumentet).

Gudmund Hatt: Oldtidsagre. 1949.

Kim Clausen: Skjern-Egvad Museum – et

vestjysk økomuseum? (I: FRAM 1986). (Huset i Bjørnemose).

Danmarks historie/under redaktion af John Danstrup og Hal Koch. 2. udg. Bd. IV 1970. (Landbrugskrisen).

Jens Lavridsen: Nedbrudte Kirker i Vestjylland. (I: Samlinger til jydsk Historie og Topografi. Bd. III 1870-1). (Finderup kirke).

Erik Moltke: Runerne i Danmark og deres oprindelse. 1976.

De danske kirker/redigeret af Erik Horskjær. Bd. 15, 1969, (Hanning kirke).

Søren Kierkegaards Dagbøger/udvalgt og kommenteret af Peter P. Rohde. Bd. I: 1834-43. 1961.

Ringkøbing Amts Dagblad og Vestkysten, 12/11 1935. (Kierkegaard-mindestenen).

Danmarks historie/under redaktion af John Danstrup og Hal Koch. 2. udg. Bd. I. 1969, (Dejbjerg-vognene).

J. Kierchebye: Nogle Bemærkninger om Kæmpehøje m. m. i Ribe Stift. (I: Samlinger til jydsk Historie og Topografi. Bd. VII. 1878-79). (Gravhøje i Dejbjerg sogn).

Oskar Lundberg: Ortnamnet Dejbjerg. (I: Festskrift til H. F. Feilberg. 1911). (Voggenes anvendelse).

Scheel Poulsens arkiv i Skjern Museum. (Gengivelse af vognhjul på Dejbjerg-stenen).

Ringkøbing Amts Dagblad og Vestkysten, 3/7 1933. (Dejbjergstenen).

Palle Fløe og O. Nielsen: Historiske Efterretninger om Lønborg og Egvad Sogne. 1878. (Strid om begravelser).

De danske kirker/redigeret af Erik Horskjær. Bd. 15 1969. (Lønborg kirke).

Niels M. Saxtorph: Jeg ser på kalkmalerier. 1967.

Thomas Johansen
Fagleder Danmarks Biblioteksskole
Birketinget 6
2300 København S
Født 1924 i Silkeborg

De vejfarendes og kgl. acteurs - Sevel Kro

Af Ejner G. Pedersen

EN LANDSBY OG DENS KRO

Ved de betydeligste af vore gamle alfarveje ligger overalt i Danmark - eller måske rettere lå - på rad og række de ældgamle landevejskroer; af de fleste højt besungne, af andre tillagt alskens slemt, men under alle omstændigheder var de for tidligere tiders udkørte rejsende, enten de nu var til fods, eller de i timevis havde skrumlet fra side til side i uaffjedrede vogne ad hullede og opkørte hedeveje, den besværlige dagsrejses lyspunkt, hvor livets fundamentale behov for natlogi og fortæring kunne dækkes.

Deres konsekvent gennemførte indbyrdes afstand på 2-3 mil røber, at de i sin tid er blevet anlagt efter en overordnet plan, som stammer fra senmiddelalderen og var givet af statsmagten. Afstanden er beregnet efter den forskriftsmæssige rejsetid på omkring to timer for tiden til folk og heste at raste, de første ved fad og krus, de sidste ved vandtrug og krybbe i kroen.

For at opfange så stor en del af trafikken som muligt inden for de afstukne regler søgte kroerne naturligvis den mest gunstige beliggenhed. Mest attraktiv var et overfartssted. Det kunne være ved et mindre farvand, men i Vestjylland dog også ved de op til kilometerbrede ådale, som i dage eller

uger kunne være oversvømmet og således nødte de vejfarende til at vente, indtil bedring i vind og vejr tillod overfart med færge eller passage ad gennemblødte jordveje til et vadested eller en bro. De tog naturligvis navne af færgekro eller åkro. Møllekroen opstod på samme vis ved eller i forbindelse med et møllereri. Korskroen, hvor to veje krydsede hinanden. Kirkekroen, hvor de fjernestboende i sognet kunne få deres heste opstaldet og sig selv fysisk styrket.

Mange andre kronavne kan på samme måde føres tilbage og forklare kroens oprindelige økonomiske grundlag. Fælles for de fleste er dog, at de trods kongelige henstillinger til krojerne om at give deres gæstgiverier festlige og humoristiske navne - som de kendes i England - ganske prosaisk tog navn efter deres landsby.

Blandt disse er Sevel kro, som ellers med rette kunne komplettere sit navn efter flere estimerede institutioner. Den var for så vidt kirkekro, eftersom den altid har ligget tæt op ad kirken, og efter at Trandum kirke var blevet nedbrudt omkring 1560, har beboerne fra østersognet, og for den sags skyld også dem fra syd i det udstrakte sogn, haft en så lang kirkevej, at en opstrammer før hjemturen ikke har været at foragte. Endvidere tjente den også som møllekro, og over-

Sevel set fra nordøst. Tegning af Hannibal Jørgensen, 1877. Kunstneren har koncentreret sig om grundpillerne i det gamle landbysamfund: Kirken, skolen, kroen, møllen og præstegården. Til venstre for kirken ses Stephen Vestergårds bus. På den ny kirkegård står endnu en monumental art bænge-blodlug fra omkring 1860, som er resultatet af et af hans mange podningsforsøg (Fra P. K. Hofmansens: Sevel sogn).

leveringen vil vide, at den oprindelig har ligget ved Søgård nær Hjelm mølle. Den kunne også med god ret have kaldt sig for en tingkro, idet Sevel i årene fra før 1468 til 1687 var en selvstændig retskreds, et birk, med tingsted. Disse lå i almindelighed i nærheden af kirken, og gården Tinggård, som oprindelig lå umiddelbart øst for kirken, taler med sit navn for rigtigheden i dette for Sevels vedkommende.

Alt dette og mere til gjorde kroen uundværlig i hverdagen året rundt, men først og fremmest var den det, som var dens egentlige formål: en landevejskro, der skulle være oasen for de vejfarende. Som andre kroer var dens eksistens uløseligt knyttet til vejene. Forsvandt de ved nedlæggelse eller omflytning, havde kroen mistet sin berettigelse, et forhold, myndighederne tog højde for ved i alle eksisterende bevilinger at fremhæve, at kroen i tilfælde deraf mistede alle sine privilegier, uden at ejeren

havde ret til nogen form for godtgørelse.

Tilmed var Sevel gennem århundreder et vejknudepunkt. Vigtigst af dens veje var den ældgamle landevej, af poetiske sjæle kaldet Adelvejen, mellem Holstebro og Skive, hvor Sevel med omkring 3 mil til hver af de to købstæder var midtpunktet. I et par hundrede år omkring 15-1600 spillede denne vej en overordnet rolle, idet Holstebro-Viborgvejen over Hagebro, Sejbæk, Finderup og Hald af ukendte grunde blev opgivet fra Hagebro, hvorfor trafikken mod Viborg måtte tage omvejen over Skive ved at dreje fra i Tinkerdal og følge Adelvejen. Denne var således dengang den eneste tværgående vej over Jylland, og al færdsel fra vest mod især stifts- og kongehydlandsbyen Viborg med den midtjyske hærvej måtte søge denne vej. Det gjaldt hele persongalleriet i datidens skarpt inddelte klassesamfund fra de tusinder »af staklernes elendige flok« over bønder og

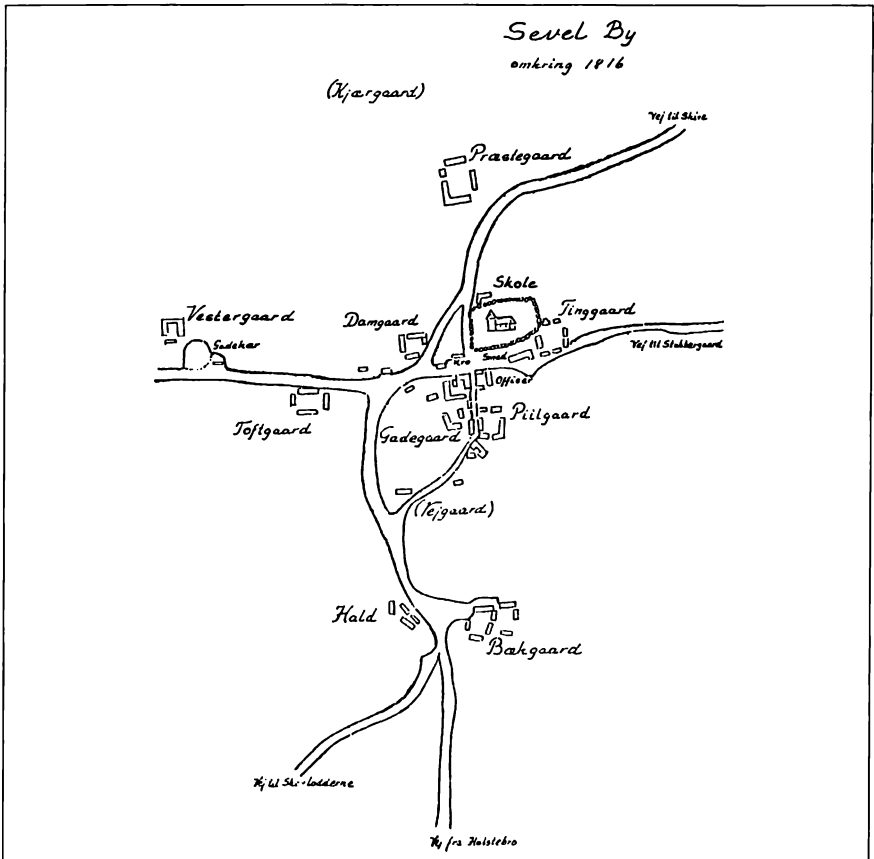
borgere til prælater, adelige og kongerne selv med hundredtalligt følge.

Endnu en i sin tid betydelig færdselsåre satte kursen mod Sevel, nemlig den ældgamle, men tidligt forsømte landevej fra Lemvig, som i trekanten i Sevel slog følgeskab med Adelvejen mod Skive.

Alle de vejfarende ad dette vigtige trafikstrøg skulle nødvendigvis have fortæring og overnatningsmuligheder undervejs. Men hvor?

KLOSTER OG KRO

Til de vejfarendes ængstelse og frygt for at begive sig ud på længere rejser hørte usikkerheden om at kunne skaffe sig sikkert og rimelig godt natlogi samt fortæring. Ganske vist påbod en ældgammel uskreven lov her i Norden, at en rejsende, der søgte herberg for natten ikke kunne afvises. Denne gæstfrihed blev dog op i 1200-tallet en uudholdelig byrde for befolkningen ved de stærkest trafikerede landeveje. Forstod gæ-

Skitse over Sevel by 1816. (Vinderup Egnshistoriske Arkiv).

sterne ikke at finde balancen mellem at optræde som gæst og udnyttelse af værtsfamilien, opstod der let gnidninger, der kunne udvikle sig til voldsomheder. Den takfulde gæst sørgede diskret for at lægge en passende betaling i en til formålet stillet skål eller lerpotte.

Helt galt kunne det gå, hvis gæsterne trængte ind og tog sig selv til rette, fortærede, hvad de lystede, svirede, øvede klammeri, der endte i slagsmål, og drog naturligvis skyndsomst af gårde, før den fortvivlede vært kunne hente forstærkning for at inddrive en form for betaling.

Derimod kunne den fredelige rejsende altid være i sikkerhed i et kloster, hvis han kunne indpasse et sådant i sin rejserute. Her var tryghed, god forplejning og – om ønsket – en passiar eller drøftelse med en jævnbyrdig åndsfulde over et krus øl eller vin. Betaling kunne erlægges efter behag.

Dog blev klostrenes gæstfrihed, der hvilede på kristendommens bud om næstekærlighed, ikke så sjældent misbrugt af stormændene og ikke mindst af kongerne, som ganske vist havde ret til gæsteri på klostrene, når de var på rejse i administrative ærinder. Dog var der tale om tvangsgæsteri når de indlogerede sig i et kloster med 1200-1600 svende plus ledsagende store hunde.

En af de skrappeste i den henseende var Erik Glipping. Oppositionen imod ham, ledet af den magtfulde marsk Stig Andersen Hvide, tvang ham derfor i 1282 til at udstede et forbud for enhver at gæste klostrene med »tvangsgæsteri«, og året efter fulgte en naturlig fortsættelse deraf, idet kongen i Helsingborg underskrev den Rigslov, hvori der for første gang blev påbudt oprettelse af kroer eller gæstgiverier på passende steder overalt i riget.¹⁾

Meget paradoksalt måtte den konge, der først af alle gav en lov om gæstgiverier, tre år senere lade sit liv i Finderup lade, fordi han ikke kunne finde et herberg.

Det sikreste sted, de vefjarende ad den gamle Adelvej kunne ty til for overnatning, var altså Stubber kloster. Det lå på en holm i Stubber sø ved Sevel. I middelalderen var holmen ved en bro, sikkert en vindebro, forbundet med fastlandet. Det var ganske vist et nonnekloster og havde en priorinde som leder af de indre forhold, medens en prior var ansvarshavende udadtil. Sammen med lægbrødrene, der stod for en række af klostrets mange forskellige gøremål, skulle han nok sørge for, at de strenge regler for de herbergssøgende blev overholdt til punkt og prikke.

Desværre er vort kendskab til klosteret og det liv, der røgte sig i det gennem ca. 300 år, yderst ringe, eftersom hele dets omfattende arkiv, deriblandt middelalderlige pergamentdokumenter, gik til grunde i 1870, ved at de blev trillet ud og sænket i søen. Enkelte blev dog taget med hjem, hvor de efter sigende blev fundet velegnede til at lappe skindtrøjer med. At pergamenterne var gode til dette formål, afslører at de var middelalderlige, altså fra klostret, fordi de var bløde, medens pergament af senere herkomst er stift.²⁾

Derfor er vor viden om benediktinernonnernes liv og levned i Stubber kloster af tilfældig art. Vi ved intet om deres virksomhed over for rejsende; om de som mange andre klostre blev hjemsogt ved tvangsgæsteri; om hvilke konger, der hvilede ud der og måske fornøjede sig med jagtens glæder, men som eneste station på ruten og tilmed midtvejs er det givet, at der på Stubber kloster har fundet en betydelig herbergsvirksomhed sted.

Ved den katolske kirkes fald med reformationen i 1536 overtog kronen Stubber kloster, og dermed ophørte en del af kirkens vidtforregnede sociale arbejde, hvorunder herbergsvirksomhed hørte.

Bemærkelsesværdigt er det, at hos et stort antal rejsende var kirkens pligt til at sørge for de vejfarende så indgroet, at de nu anså de ny lutherske præstegårde for arvtagere af klostrenes humanitære arbejde og hjemsøgte nu ufortrødent sognepræsterne. Fra dem foreligger der adskillige klager over mere eller mindre påtvunget gæsteri, der satte dem i så alvorlige udgifter, at de trueedes med at måtte gå fra hus og hjem.

Sådanne besværinger synes ikke at foreligge fra Sevel. Trods stedets omtalte geografiske beliggenhed nævnes intet om overnatningsproblemer, hvilket kan pege hen imod, at der hurtigt efter klostrets ophør er oprettet en eller flere muligheder for logement ved byen. Måske som overleveringen hævder i nærheden af Hjelm mølle eller ved den gamle skole, men – som det fremgår af det følgende – næppe i Bakkehuset, hvor den nuværende kro har hjemme.

Fra anden side ved vi, at der fra slutningen af 1500-tallet blev anlagt mange kroer overalt i landet. Flest på Sjælland og færrest i Vestjylland. Nogle kroer fik lovlydigt deres bevillinger, men mange flere var ikke anmeldt til myndighederne. Det er derfor meget tænkeligt, at en eller flere af den kategori har eksisteret i byen.

HVOR VORHERRE LÆGGER EN KIRKE...

At der kun oprettedes et fåtal kroer i Vestjylland, hænger naturligvis sammen med områdets lave befolkningstal. På den anden side krævede de langt større afstande flere overnatningssteder, især i en tid hvor vej-

Ruinen af Stubber kloster. (Holstebro Museum).

længden ikke måltet i distancer, men i rejsetid på grund af de »onde veje og brøstfældige broer«. Og kroer har der til alle tider været i den fra København så fjerne landsdel, endda i massevis. De fleste var ganske vist »ulovlige«, som det hed i retssproget, før nutidsnavnet smugkro blev almindeligt. Men formaliteter havde vestjyderne kun et skuldertræk til overs for. Hvad kom det København ved, at de gjorde rejsende den tjeneste at beværte dem med deres egen simple kost og gode hjemmebryggede øl og brændevin samt måske gjorde plads til en mere i alkoven eller lod ham få slagbænken?

Dog blev der også her til stadighed indrettet kroer af »særlig kongelig gunst og nåde.« I 1687 fik således borger i Ringkøbing Søren Ejlersen kgl. tilladelse til at drive »en forsvarlig kro på Holmsland for rejsende«. Den drev han i 15 år, og da han var død, fik hans efterfølger følgende kgl. privilegium, hvis indhold var normen for vore ældste godkendte kroer:

«I afgangne Søren Ejlersens sted, som hidtil har været kromand på Holmsland, meddeles Jørgen Christensen Torsk mod en årlig afgift efter amtmandens sigelse, tilladelse til at holde og indrette kro for rejsende og andre med logemente, øl, brændevin og deslige, som de kunne behøve, dog at derved ingen misbrug sker, men at alting

dermed efter loven og andre vedkommende forordninger skikkelig og sammelig tilgår».

København d. 22. sept. 1702.³⁾

Disse smukke kongelige ord om gode sæder og skikke blev grundloven for mange gæstgiverier, der i god behold har kunnet overleve århundreders omskiftelige tilværelse og i dag hører med i rækken af højt renommerede kroer eller hoteller.

Andre derimod havde vanskeligt ved at stå sig i konkurrencen med købstadsherbergerne, som i tidens løb blev begunstiget med forskellige særrettigheder, hvorfor kromanen lod sig friste af det langt lettere og mere indbringende at lægge hovedvægten på udskænkning af øl og brændevin. Sådanne »ølstuer« fandtes overalt; flest i byerne, men også i stort antal på landet, både i de privilegerede og naturligvis allerflest i de ulovlige, hvor mændene tilbragte tiden med »slemmen og demmen og bruger så mange penge, at kone og børn må sidde hjemme og drikke vand og valle«. ⁴⁾

Det var med henvisning til den slags »beverdinger«, at den kendte talemåde, hvis første halvdel er brugt ovenfor, opstod og fik tilføjelsen: »... lægger fanden en kro«.

AT BLIVE KONGELIG PRIVILIGERET
Fra regeringens side gjorde man længe og ivrigt en ihærdig indsats for at bekæmpe disse »ølhuse« ved udstedelsen af en lang række forordninger – dog uden synderligt held. Motivationen for denne ihærdighed var naturligvis at bekæmpe »landmandens drukkenskab, sabbatens overholdelse og anden løsgættighed og ukristelig handel og levned«, men konkret gik statskassen foruden den årlige kroafgift glip af meget betydelige beløb ved, at den blev unddraget datidens forbrugsafgift, konsumtionen, populært kaldet bompeng, og ligeledes mistede

købstæderne forskellige leverancer, bl. a. af øl og brændevin.

Den skrappeste af de mange udstedte forordninger kom i 1734, hvorefter amtmændene skulle indsende en fortegnelse over alle de lovlige kroer i deres amter. Alle andre kroer skulle betragtes og dømmes som ulovlige. For at sikre sig, at inddrivelsen af multkerne blev gennemført, blev det samtidig bestemt, at herskaberne, dvs. godsejerne eller deres forvaltere skulle være ansvarlige for bøderne ved straks efter opdagelsen af misgerningen at indbetale til den nærmeste købstad 20 rdl, hvorefter de selv skulle søge beløbet inddrevet hos misdæderen. Kunne han ikke betale, vankede der 2-4 ugers slaveri i den nærmeste fæstning.

Disse probate bestemmelser hjalp. I de følgende år blev der udstedt en mangfoldighed af privilegier ved, at diverse smugkroværter skyndsomst fik deres bevillingsformler i orden.

I takt med den stigende trafik på vejene og herunder udvidelse af post- og befordringsvæsenet stilledes stedse større krav til overnatningsforholdene. I 1763 blev det pålagt alle større gæstgiverier ved hovedrufterne, lidt senere også ved de betydeligste alfarveje, en række pligter til »de rejsendes skyndigere og mere bekvemmelighed«. Blandt andet skulle hvert herberg have mindst én ren og rummelig stue, der kunne opvarmes i den kolde årstid, samt et kammer alene til gæsten. Tilmeld skulle der altid kunne serveres god og rigelig mad samt drikke og foder til hestene. ⁵⁾

Efter disse retningslinier fik Sevel kro sin første bevilling den 4. februar 1771.

I BAKKEHUSET

Beklageligvis har det ikke hidtil været mu-

ligt at opspore kroens bevillingsdokument fra 1771, da der for netop årene der omkring er en lakune i Rentekammerets kopibøger på Landsarkivet, men dateringen 4. februar 1771 gentages, som skik eller lov påbød, jævnlige i de efterfølgende privilegier.

Fra anden side kan vi imidlertid fastslå, at denne første bevilling til krohold blev givet til Bakkehuset, beliggende på samme matrikelnumre som den nuværende kro, nemlig på nr. 22a - kroens øvrige numre var 31a og 23a.

Bakkehuset nævnes første gang i forbindelse med bodelingen efter fru Christence Juell til Stubbergård 1662. Markbogen fra 1687 oplyser ud over dets mtrn., at det tilhørte Estvadgård.

I den følgende tid skiftede Bakkehuset jævnlige ejerskab mellem egnens godsejere og synes at have været attraktivt at bo i med den centrale beliggenhed ved kirken og landevejene.

Her finder vi således omkring år 1700 Søren Nielsen Blytækker, som sikkert på grund af sit erhverv betragtedes som noget ud over det almindelige. Lidt senere boede der officerer i huset, der nok har haft en eller anden tilknytning til ryttergodset Stubbergård; omkring 1725 kaptajn Bockelmanns enke Anne Marie Reimers, og før 1736 blev Bakhuset solgt til Christen Linde til Volstrup, som indlogerede en fæster med det Sevel-klingende navn Jens Sørensen Vestergård. Da det i 1742 kom under Stubbergård, flyttede sergent Peder Christian Hvam og hans hustru Maren Langmark ind. I 1780-erne, da huset hørte under Landting, boede Laus eller Lars Frandsen og hustru Anne Sørensdatter i det.

I deres tid skete det afgørende, at det gamle Bakkehus blev ombygget til kørestald, medens familien flyttede ind i et nyt

stuehus på nabogrunden, matr. 31a, - hvor kroens hovedbygning stadig ligger. ⁶⁾

Dermed kan med sikkerhed fastslås, at Sevel kro har fået sin første bevilling i slutningen af 1700-tallet, nærmere bestemt, som allerede anført, i 1771, og alle senere bevillinger har fulgt Bakkehuset. Den første kromand kan udmærket have været Laus Frandsen, idet hans efterfølger blev gift med hans datter.

Omvendt kan det næppe tænkes, at der med det omtalte beboerklientel in mente, nogensinde har været ulovligt krohold på stedet.

Bevillingen har dog sikkert - som alle de følgende til op i slutningen af 1800-tallet - været indskrænket, da en forordning i 1757 for at bremse det umådeholdne drikkeri bestemte, at de privilegerede kroer kun måtte sælge brændevin og andre stærke drikke til de vejfarende og under ingen omstændigheder til den lokale befolkning, ligesom de heller ikke måtte besidde nogen del af brændevinstøj, hverken tønne, pibe eller hat.

Følgen deraf var, at smugkroerne blomstrede op. Nogle steder, hed det, var der ikke en fjerdingvej imellem dem, dvs. knap 2 km. Den nærmeste af slagsen var sikkert den meget omtalte og sejlivede, der havde til huse i fattighuset på Hedegårdsvej i Djeld.

Det ældst bevarede privilegium er således fra 29. marts 1802 og udstedt til stiftamtmand og landsdommer Niels Sehested til Rydhavn. Han var på den tid ved at have fuldført udskiftningen af sit gods, men Bakkehuset vedblev at høre under Rydhavn til 1828, og blev omkring år 1800 forpagtet ud til Peder Poulsen.

Efter at Sehesteds ansøgning om bevilling var indsendt til Rentekammeret, blev

Bevilling

for Kammerherre og Stiftamtmand
 over Viborg Stift Niels Sebestedt
 på et Vertshus ved Stedet Bachbuuset
 i Sevel Bye under Rydhaug Gods i Ringkøbing Amt
 No. 529

G.a.v. at Vi, efter allerunderdanigst gjorte Ansøgning og derover indkomne Erklæring allernådigst have bevilget og tilladt, ligesom Vi og, i Kraft af Vores under 4-de Februarii 1771 ergangne allernådigste resolution hermed bevilge og tillade: at Os elskelig Niels Sebestedt til Rydhaug, Vores Kammerherre og Stiftamtmand samt Amtmand over Viborg Stift, maa ved Bachbuuset i Sevel Bye under bemeldte Gods og Ringkøbing Amt lade holde et Vertshuus og de Reisende med fornødne Logementer samt Spise- og Drikkevare til Nødtørftighed og for en billig Betaling sammesteds betjene, imod deraf at svare til Vores Kasse i årlig Afgiøvt Fire Rigsdaler, som i rette Tid erlægges, samt med Vilkaar:

1. at Vertshuusholderen der på Stedet må brygge Øl til Vertshuusholdets Fornødenhed, men skal derimod være forbuden at brænde Brændeviin, da det deraf behøvende og fastholdende, skal tages i Kiøbstæderne;

2. at lige dette Vertshuus aleene er bevilget for Reisende, så bliver det Vertshuusholderen aldeeles formeent at holde Kro for Sognets Bønder eller andre af Almuen, under denne Bevillings fortabelse og videre Straf, som for ulovligt Krohold; og

3. hvis det skulle indtræffe, at den Vey for Reisende, som hidtil er falden forbi dette Sted, fra Kiøbstad til en anden i nærværende Eiers Tid bliver andensteds hen forflyttet og omlagt, da bør Kroholdet i så Fald strax nedlægges, uden Påstand om Godt-giørelse for Vedkommendes Nærings Tab. Iøvrigt holdes Vertshuusets så længe det vedbliver stede i forsvarlig Stand; ligesom og Vertshuusholderen dermed i alle Måder haver at rette sig efter Loven, samt nu udgangne eller herefter udkommende Anordninger. Ved enhver Forandring af Eier må søges denne Vores Bevillings Fornyelse såfremt Vedkommende agter samme at nyde: Forbyndendes do:

Givet i Vore Kongelige Residentstad Kiøbenhavn, den 29-de Martii 1802.

Under Vort Kongelige Segl

Efter Hans Kongelige Majestæts allernådigste specielle befaling?⁷
 Reventlow Wormskiold Friderich

Eeg

4. Hvis vejen bliver nedlagt eller omflyttet, bortfalder bevillingen
5. Betaler årligt i afgift 4 rdl. *)

KROENS BYGNINGSHISTORIE

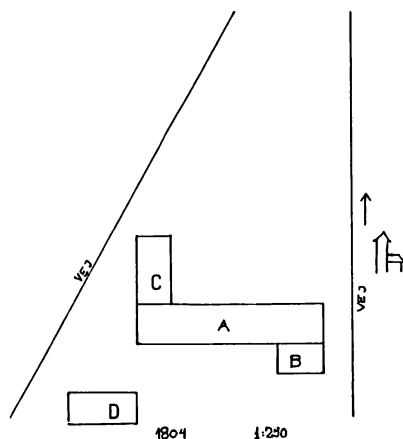
Som det fremgår af kortudsnittet fra 1799, lå krobygningerne vest for kirken på en trekant, der var afgrænset af Lemvigvej mod vest, Skivevej mod nord, og fra syd kom Holstebrovej, der sikkert som mange andre veje fik sit forløb ændret i forbindelse med udskiftningen og blev nu omlangt fra den gamle Adelvej til den nuværende vejføring.

Ud fra brandtaksationsprotokollerne begyndende 1804⁹⁾ er det nogenlunde muligt at følge kroens bygningshistorie op gennem tiden. Nævnte år beboedes den af Peder Poulsen.

A: Stuehuset i Ø-V bestod af 16 fag, dvs. ca. 20 m langt, 7 alen eller ca. 4,30 m bredt. Tømmeret i tagetagen af fyr og undertømmeret, dvs. tagrem, fodrem og bindingsværket dels af fyr og dels af eg; alle murene lerklining på risflet. Taget af strå -- enten rug-halm eller tagrør.

Huset var indrettet med stuer, et par til privatbeboelse og den lovbefalede krostue. Dertil kom kamre til gæsterne. Arbejdsrummene, hvor kvinderne tog det tunge slid, var køkken samt bryggers, som dengang blev anvendt til sit egentlige formål: at brygge øl i.

Fra dette var på et tykt lag kampesten, kaldet arnen, gennem muren udbygget en kuplet bageovn af ubrændte lersten - sagt med H.C. Andersen - »struttede frem som en lille tyk mave«. Om skorstenen hedder det, »at den har pibe af brændte sten«, hvilket sikkert skal forstås sådan, at selve ildstedet, hvorover gryder og stegeredskaber hang eller stod, har været opbygget af lerklining.

Grundplan 1804.

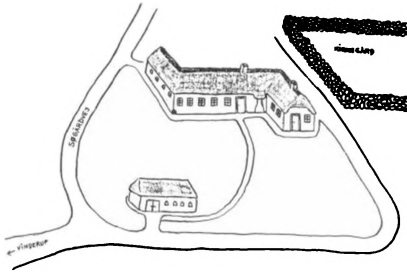
Opvarmningsinstallationer som bilæggerovne eller andet er ikke omtalt, da en støbejernsbilægger i almindelighed kunne overleve en brand, og den »rigtige« kakkelovn indgik i skorstenen og nævnes derfor ikke særskilt. Den bestod af kakler, en slags firkantede lerpotter, der i simpleste form blot indgik i lervæggen med bunden imod ildstedet; langt mere avanceret og varmgivende var ovnen, når den var opbygget som en almindelig bilæggerovn, idet kaklerne forøgede ovnens overflade og dermed varmeafgivelse.

B: I østerenden var tilbygget et mindre gæstehus med stue og kamre samt skorsten og køkken.

C: I vesterenden en 6-fags tilbygning, indrettet som færehus. Ikke forsikret.

D: Et fritliggende 6-fags hus i syd, indrettet til heste, færehus, vognport, m. m.

Alt var forsvarligt sikret imod ildsfarhed det, og de befalede brandslukningsredskaber forefandtes. Disse bestod af en stige, et par brandhager og nogle læderspande,

Kroen i begyndelsen af 1800-tallet. Tegning af Jette Guldhammer.

der skulle gå fra hånd i en »brandkæde« af hjælpere fra brandstedet til brønde eller byens gadekær, som lå omtrent midt i byen i området, hvor Ole Rømermîlepælen står.

Ved taksationen i 1812 var alt i samme orden, og Peder Poulsen var stadig kromand. Som følge af den indtrufne dyrtid under Englandskrigen blev assurancesummen hævet fra 300 til 1000 rdl.

Derimod »befandtes kroerhuset ganske ombygget og nyopført« i 1833 og bestod nu af en trelænget gård og tilhørte Christen Jepsen. Hovedbygningen lå stadig orienteret i Ø-V, men nu kun bestående af en 11 fags længe, eftersom der i hver ende var tilbygget en længe, i øst et 12 fags fæhus og lade, i vest en 3 fags, men 8 $\frac{1}{2}$ alen bred længe, indrettet med stue og køkken.

Pladsforholdene har efter nutidige forhold været yderst ringe, højst 10 kvm og har sikkert udgjort det lovbefalede herberg for kuske og iøvrigt for færene håndværksvende, der søgte natlogi til en billig pris.

Kromanden havde ved ny- og ombygningen sat sig i en betydelig gæld, og de fattige år efter statsbankerotten i 1813 var endnu ikke overvundet, selv om deflationen dog var stoppet. Priserne havde stort set fundet det leje, de havde før bankerotten, kroen vurderedes nu til 360 rdl.

Foruden de nævnte bygninger har der givetvis også til kroen hørt vognport, færehus og brændselsrum, men krofolkene har sparet brandforsikringspræmierne på dem.

Som de andre kromænd drev Christen Jepsen landbrug. Foruden de små jordlodder i Sevel by, hvorpå krobygningen lå, hørte mtrn. 41b i Sønder hede ansat til 0 tdr. 4 skp. 1 fjdk og $\frac{2}{3}$ album samt mtrn. 35a i Hjelm hede til kroen. Sidstnævnte var dog ikke skyldsatsat, hvilket må henvisse til, at den lå hen i hede, medens parcellen i Sønder hede har været dyrket og anvendt til kornavl og græsning, og Hjelm hede har kunnet danne grundlag for et betydeligt færehold. I alt vurderedes kroens tilliggende til hartkorn 1 tdr. 3 fjdk. og 1 $\frac{2}{3}$ album på denne tid, hvormed det magiske tal 1 tdr. htk var nået. Kromanden havde nu titel af gårdmand. At kroen også kunne stoltesere sig af 3 skorstene, var et yderligere trin op ad stigen i fortidens klassedelte samfund. Desværre skulle der indtræffe en så alvorlig begivenhed, at den sandsynligvis slog det økonomiske grundlag bort for de tilsyneladende energiske og påpasselige krofolk.

BRANDEN I 1838

Næst efter fjendebesættelse og pest var ildsvåde den mest frygtede ulykke, der kunne ramme befolkningen. Brugen af åben ild overalt, hvor man færdedes, i bryggers og kældere, i køkken og stuer, i stald og i lade, gav et øjeblikks uforstået rig anledning til at udvikle sig til en katastrofe. Når dertil kom den alt for ringe afstand mellem de forskellige bygninger, det letantændelige materiale, husene var opført af, og lader fyldt med hø, halm og korn samt brændselshuse med tørv og træ til opvarmning og tilberedning af maden, er det klart, at hvert enkelt hus i realiteten var et veltilrettelagt

bål. Et enkelt lille uheld eller en beskeden defekt et farligt sted, kunne på en studs slippe luerne løs, mod hvilke de forefindende ildslukningsredskaber intet kunne stille op.

En sådan uopdaget defekt antændte onsdag den 9. maj 1838 Sevel kro med det resultat, at i løbet af mindre end to timer var hele kroen totalt nedbrændt.

Dagen efter afholdtes brandforhør under ledelse af herredsfoged Niels Nellermann, Holstebro, hvorunder hele forløbet af den ulykkelige hændelse oprulledes.

Kromanden Christen Jepsen forklarede, at han omtrent kl. 2 havde lagt sig i sengen for at sove middagsøvn, men straks efter blev han vækket ved, at naboen Mads Espersen bankede på vinduet og råbte, at der var ildebrand, hvorefter Mads var gået videre og havde kaldt alle de andre ud af huset. Kromanden løb straks ud imod bryggeret, men det var allerede så ompspændt af flammer og røg, at det var umuligt at trænge ind i det.

Alle de tilstedeværende, som var blevet hidkaldt ved kirkeklokkens klemten, var straks gået i gang med at redde, hvad der reddes kunne af bøhavet, og det lykkedes at få alle dyrene ud. Derimod var bryggeret med indbo og alt på loftet, bl. a. 3 tdr. korn, nogen byg og malt, hurtigt ompspændt af flammer, og efter et øjeblik forløb skred hele tagetagen ned. Ilden i loftet blev opholdt nogen tid ved, at der idelig »kyledes« vand derpå, hvorved det meste af indboet blev reddet ud.

Videre fremgik det af brandforhøret, at man mandagen før havde brygget og om tirsdagen holdt vaskedag. Begge dage havde man uden at bemærke uregelmæssigheder haft ild under bryggerskedlen. Om morgenen på branddagen havde man fyret op

med lyng til bagning, og kl. 1 om eftermiddagen havde krokonen Marianne og tjene-stepigen Frederikke Hald taget brødene ud, hvorefter krokonen havde lagt sig på bænken i krostuen for at sove til middag. Efter at de to kvinder havde taget brødene ud, bemærkede de, at der var en revne bagest i ovnen, der var bygget ud fra muren og opført af ubrændte lersten eller lerklining. Over den var der et halvtag af strå. Revnen var dog ikke så stor, at der var synlige utætheder, men da pigen styrtede ud, efter at hun var blevet vækket af sin middagsøvn kl. 1.30, slog luerne ud ved skorstenen. Denne forklaring understøttedes af naboerne, der kunne bevidne, at ilden var opstået i halvtaget over ovnen, hvorfra den var sprunget op ad taget til skorstenen.

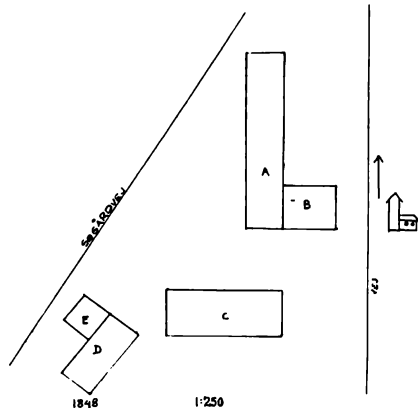
Forespurgt, om værtparret havde nogen formodning, om branden kunne være påsat, svarede de begge afgjort nej, og naturligvis havde de heller ikke selv påsat den. For dette udsagns rigtighed talte, at de ikke havde deres indbo forsikret, og selv om de fik det meste reddet, havde de dog lidt tab.

Herredsfogeden foreholdt dog kromanden, at han havde en stor gæld, 400 rigsdaler, men Chr. Jepsen hævdede, at kroen kunne koste noget mere, og iøvrigt havde han ingen »klatgæld« af betydning.

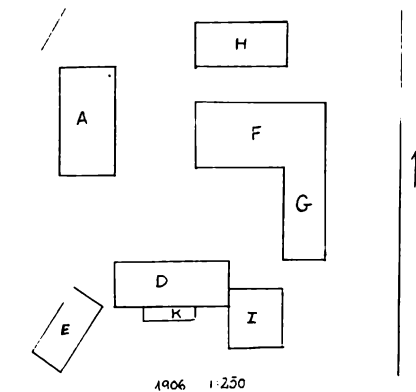
Da der således ikke forelå noget kriminel, kunne forsikringssummen udbetales til opførelse af en ny kro.¹⁰⁾

I løbet af sommeren 1838 blev de nye krobygninger opført; af hensyn til »ildsfare« som lovbealet med en mindste afstand til nabobygninger på 50 alen.

Uden at være prangende blev det ny stuehus bygget i en statelig og smuk stil, der som egnens lidt bedre bøndergårde føjede sig smukt ind i det vestjyske. Til forandring fra dets forgængere fik det retning N-S, be-

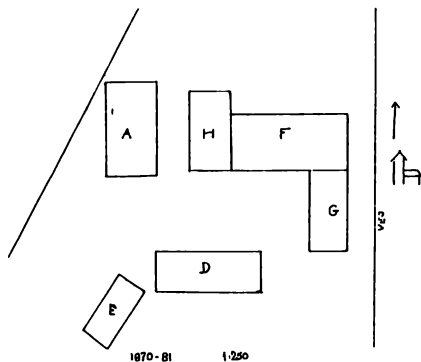

Grundplan 1848.

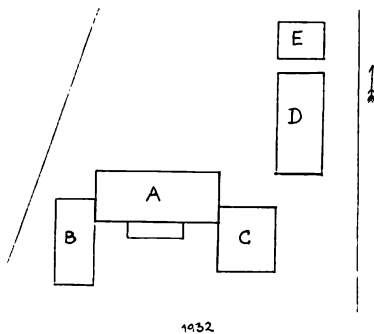
Grundplan 1906.

- D: Kro, teglgag.
 K: Veranda.
 E: Kørestald, pandeplader (1885).
 I: Forsamlingsal, bindingsværk og tagpap (1894).
 A: Stuebus, butik, støbejern, teglgag.
 F: Lade, stråtag (1870).
 G: Stald, stråtag (1870).
 H: Tørvebus, tagpap.

Grundplan 1870 til ca. 1881.

- A: Stuebus, beboelse, kro, stråtag (1881).
 D: Stuebus, kro, støbejern, tag af spån (1881).
 E: Kørestald (asfalttag) (1881).
 F: Lade, stråtag (1870).
 G: Stald, stråtag (1870).
 H: Tørvebus, asfalt (1881).

Grundplan 1932.

- B: Kørestald, pandeplader.
 C: Sal, bindingsværk og tagpap.
 D: Stald, tagpap.
 E: Møddingsbus, tagpap.

NB: Årstellene i parentes henviser til tidspunktet for forsikringens begyndelse. Kun ved nybyggeri om bygningens opførelsesår.

stod af 13 fag (godt 13 m) og 11 alen bredt. Inddelingen af rummene var nogenlunde som i det nedbrændte, men nu forsynet med herligheder som loft over det hele, og i alle værelser »fjælgulv« - hvad der altså ikke har været i de tidligere, hvor man har måttet tage til takke med de ældgamle, ujævnt nedslidte lerstampede gulve, og uden loft i køkken- bryggersregionerne. Stenpikningen i disse rum og i for- og baggang har man derimod holdt ved endnu mange år fremover, indtil den blev afløst af teglstensgulve, desuden blev bindingsværket nu afløst af grundmur i ydermurene; indermurene blev fortsat opført af ubrændte lersten.

Kromand Christen Jepsen havde en så stor tiltro til grundmurene, at han insisterede på, at de ikke skulle forsikres. Men al den herlighed blev også dyr. Til trods for denne undtagelse vurderedes stuehuset til 430 rdl - mod hele den gamle kros vurdering til 360 rdl.

Ved stuehusets sydende opførtes et 9 fags hus med grundmur i søndre side og begge enderne, medens nordsiden blev opført af egebindingsværk og tavl mur, dvs. murede eller klinede partier mellem trækonstruktionerne. Huset blev indrettet til lade, fæ- og fæhus samt hestestald og karlekammer. Vurderet til 90 rdl. - hele kroen 520 rdl.

Den næste taksation fandt sted i 1848, tre år efter at den andetsteds omtalte Stephen Jensen Vestergaard havde overtaget kroen.

Ikke uventet foretog den initiativrige gårdmand og nu kromand på tredje år store ændringer og nyskabelser.

a) Den eneste bygning, der fik lov til at stå uændret, var det 10 år gamle stuehus eller hovedbygning. Bortset fra, at der blev udgravet kælder under tre fag af det, nøj-

edes det med at få tilbygget et 5 fags og 8 alen bredt hus i sydenden (b) med retning Ø-V. Det var opført i grundmur og forsynet med loft og skorsten; indrettet til tørvehus, brygning og baging. Takseret til 70 rdl.

c) Det søndre hus, 11 fag, 8½ alen bredt. Grundmur. De 6 østre fag forsynet med loft og indrettet til kamre. De 2 fag med bjælker, indrettet til jordkælder og de øvrige 5 fag til gennemkørselsporte og svinesti. Takseret til 220 rdl.

d) et hus udbygget mod syd fra c), 7 fag, 6½ alen bredt af murede og klinede vægge. Indrettet til tørvehus. Takseret til 70 rdl.

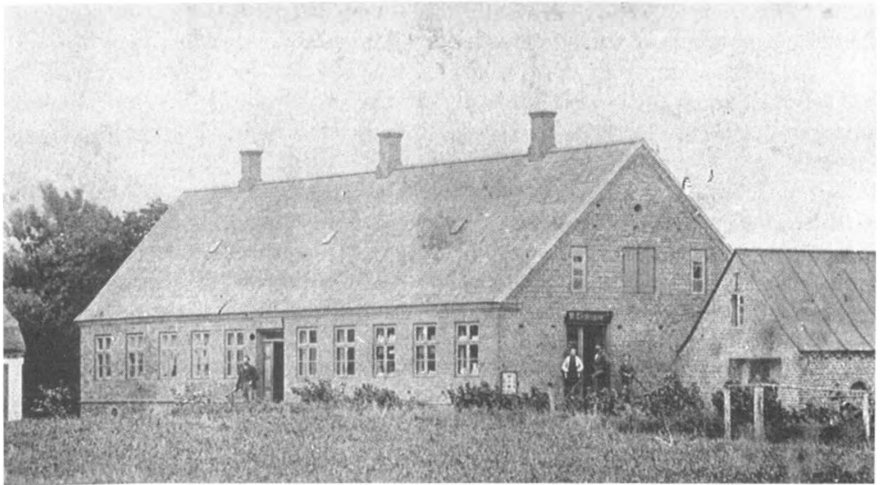
e) et hus mod vest fra d), ej forsikret, 3 fag, 6½ alen bredt. Murede vægge, indrettet til vognskur. Takseret til 30 rdl. I alt 320 rdl.

Af det foregående fremgår, at kroens bygningsanlæg før i tiden har været meget kompliceret. Selv brandforsikringsmyndighederne har haft besvær med at holde styr på de mange til- og ombygninger, hvorfor man i forsikringsprotokollerne tegnede små rids af dem i forbindelse med teksten.

Endelig skal nævnes, at kroen den 7. april 1989 endnu engang blev udsat for en alvorlig ildebrand, idet hele overetagen og det indre bygningsværk nedbrændte.

Den nuværende ejer, Knud Hansen, tidligere tandlæge, som af helbredsmæssige grunde måtte opgive dette hverv, har med nænsom hånd og stor forståelse for bygningsæstetiske værdier genopbygget kroen i samme smukke stil som førhen med rødt tegtag, hvide mure og små vinduer. Samtidig er det indre smagfuldt og tidssvarende indrettet, så den gamle krohygge er bevaret.

KROENS EJERE OG LEJERE
Bakkehusets omskiftelige historie fortsatte,

Kroen med købmandsforretning omkring århundredskiftet. (Vinderup Egnshistoriske Arkiv).

efter at det kunne smykke sig med et kongeligt privilegium. Dog var der et par gange til-løb til dannelse af et krodynasti, men nogen egentlig slægtskro blev der aldrig tale om.

Efter at den i 1790 sammen med Stubbergård kom under Rydhave, blev den som nævnt forpagtet ud til Peder Poulsen. Denne var fra Plomgårde i Trandum. I folketællingslisten for 1801 benævnes han som »husmand med jord«, 34 år og gift med den 27 årige Anne Margrethe Lausdatter, der var datter af den sandsynlig første kromand Laus Frandsen. I kroen boede tillige konens mor, den 67-årige Anne Sørensdat-ter, som »nød ophold på stedet«.

I 1828 solgte arvingerne efter Niels Sehested kroen til selvejergårdmand, Jens Poulsen, Kastrup i Oddense, og broder til Peder Poulsen.

Tre år senere, d. 13 januar 1831, solgte Jens Poulsen Bakhuset med tilhørende htk. 1 tdr. og 4 skp. samt krohold til Christen Jepsen fra Ryde for 500 rigsbankdaler sølv. I

handlen indgik, at den nu ca. 62-årige Peder Poulsen skulle have lov til at blive boende i kroen til Sct. Hans og have »husly til sin familie med plads til seng i dagligstuen og adgang til køkken, skorsten og ovn«.

Desuden skulle Peder Poulsen »have ret til nedbrækkelse og bortførsel af den længe, indrettet til stald og fæhus, som han for nogle år siden selv har opført ibygt laden« (bygning C i grundplanen fra 1804). Kunne køberen ikke, imod forventning, opnå kroprivilegiet, skulle sælgeren refundere ham 30 rbd. sølv -- så krovirksomheden har åbenbart kun været et bierhverv ved siden af landbruget.

Kort tid efter opførelsen af den ny kro efter branden i 1838, måtte Christen Jepsen sælge den til Anders Pedersen. I 1841 mageskiftede denne kroen med gården Nikkelborg i Estvad sogn, så dennes ejer, Peder Knudsen, fik krogården i Sevel.¹¹⁾ Han havde den kun i 4 år, for i 1845 solgte han kroen til:

STEPHEN JENSEN VESTERGAARD

som var en ganske usædvanlig retlinet og initiativrig personlighed, der stod i forreste række i den tid, da landbefolkningen voksede fra at være almue til en fuldt jævnbyrdig samfundsklasse med andre.

Stephen Vestergaard (1811-93) overtog i 1835 et boelssted umiddelbart syd for kirken efter sin velstående fader Jens Steffensen Vestergaard. Ved køb af flere mindre ejendomme øgedes ejendommens areal hurtigt til en gård med over 2 tdr. htk.

Som jordbruger var han foregangsmand ved at dræne og mergle sine jorder, hvorefter han ud over de sædvanlige afgrøder dyrkede de dengang nye vækster roer og gulerødder med godt resultat.

Hans største fortjeneste var dog indsatsen for plantningssagen og have dyrkning. Ikke alene indhegnede han sine egne marker med levende hegn af træer og buske, som han selv havde fremelsket af frø og stiklinger, og anlagde haver med alskens dejlige planter på over 1 tdr. land, men helt uegennyttigt forvandlede han Sevel fra at være en typisk vestjysk hedeby blottet for så godt som enhver beplantning til at blive en grøn oase i det brune hedelandskab, hvor opdyrkningen endnu ikke for alvor var kommet i gang. Bemærkelsesværdigt er, at »Staffen«, som han hed i daglig tale, til trods for fagkundskabens påstand om, at kun hårdføre nåletræer kunne klare sig i det barske Vestjylland, allerede dengang modbeviste dette ved næsten udelukkende at plante løvtræer og blomstrende buske, hvorved Sevel fik det østdanske præg, som byen stadig har.

Den oplyste bonde fulgte nøje med i tidens spørgsmål, især vedrørende Sønderjylland, og det var på foranledning af ham, at de unge mænd fra Sevel, der blev indkaldt

til krigstjeneste i 1864, hver plantede et træ for under alle omstændigheder at efterlade sit et blivende – og levende – minde. Sevel plantede han en lind i krohaven til minde om nederlaget i krigen. Det sidste af disse »mindetræer« blev fældet af stormen for få år siden.

Efter at Stephen havde købt kroen i 1845, forpagtede han den ud til sin broder Christen (f.1823), deres søster Ane Cathrine (f.1821) blev husholderske.¹²⁾

I hjemmet havde Stephens far, Jens Vestergaard, som havde udprægede talenter for handel, indrettet en købmandsforretning. Den blev indtil omkring 1850 ført videre ved hjælp af en krambodssvend, men blev det nævnte år flyttet op til kroen. Dens varesortiment bestod hovedsageligt af isenkram. Senere fik den støbegods i kommission fra købmand Jeppe Schou, Holstebro. Af støbegodset udgjorde kakkelovne og komfurer oprindelig den største varegruppe, senere overtog landbrugsredskaber som slåmaskiner, rivemaskiner m.m. førerstillingen – Stephen Vestergaard var jo så let at få kredit hos!

Med den begyndende tekniske udvikling fra midten af forrige århundrede skulle der imidlertid indtræffe så mange samfundsstrukturelle ændringer, at mangfoldige af de gamle landsbysamfund i heldigste tilfælde kun led et alvorligt knæk. De store omlægninger af det bestående vejnet samt nyanlæg af veje og jernbaner sprængte helt den ældgamle bygningsstruktur. Jernbanestationerne virkede som magneter på driftighed og iderigdom, og blev der tillige ved dem anlagt en moderne grus- og skærvebelagt chaussé, satte transportforholdene ikke længere nogen naturlig grænse for udviklingsmulighederne. Når afstanden til den nærmeste købstad desuden var tilpas stor,

så der ikke fra den kant kunne ventes alvorlig konkurrence, opstod de landet over kendte succesrige stationsbyer, medens de gamle sognebyer, som udviklingen gik udenom, måtte indstille sig på at føre en tilbagetrukket tilværelse fremover.

Netop sådanne omstændigheder indtraf for Sevel. Først mistede byen sin status af vejknudepunkt, Holstebro-Skivevejen blev omlagt over Vinderup-Kjærgårdsholm i 1859, to år tidligere var Lemvigvej nedlagt. Post- og dagvognen ad den gamle Adelvej fortsatte dog, men kun en stakket stund. Da jernbanestationen i Vinderup var en realitet i 1865, udgik posten derfra. Dagvognen fortsatte dog adskillige år endnu mellem de to købstæder, men en kendsgerning var, at kroen havde mistet sine livsnerver: landevejene, og dermed ifølge sit privilegium retten til at drive gæstgiveri.

Privilegiet beholdt kroen dog, men måtte gå trange tider i møde, hvor udkommet næsten udelukkende måtte baseres på landbruget. For skatteåret 1867-68 blev kromandens indtægt anslået til 500 rdl., aftægtsmandens til 200, skolelæreren til 500, de almindelige gårdmænds til 7-800 og proprietærens på Stubbergård til 2100 rdl.¹³⁾

Men den optimistiske og ejegode Stephen Vestergaard, som aldrig kunne undslå sig at hjælpe den, der havde hjælp behov, stod uanset ejerskabet af kroen gennem alle årene til 1886 som den økonomisk ansvarlige med kautionsforpligtelser. Til trods for dette investerede han til stadighed i ny- og ombyggeri både hjemme hos sig selv og i kroen. »Han er byggegal«, sagde en af sønnerne om ham.

På kroens plussider talte, at netop i disse år slog pengeøkonomien for alvor igennem med industrialismen i byerne og landbrugets omlægning til produktion af forædlede

landbrugsvarer. Sideløbende dermed fulgte hedernes opdyrkning og andelsbevægelsens fremkomst. Alle disse aktiviteter gav øget trafik på vejene i takt med vareomsættningens forøgelse. Svin og mindre husdyr som kalve og får – de voksne kreaturer var selvtransportable – skulle fragtes til et slagteri i en af de nærmeste byer eller til jernbanestationen i Vinderup, men lokalt blev de opsamlet ved kroen, hvorfra den videre transport foregik i større vogne. For andre varegrupper gjaldt samme fremgangsmåde, men fælles for dem var, at der blev tid til en hjertestyrkning i kroen.

Vigtigst i disse år var, at kroen med bygningen af en sal sidst i 1880-erne blev et samlingssted for sognet. Den blev snart det naturlige hjemsted for folkelige og politiske møder. Landboerne blev nu også i højere grad indstillet på at afholde store sammenkomster som bryllupper, runde fødselsdage og mindesammenkomster efter begravelser her. Desuden blev salen fast ramme om ungdommens udøvelse af gymnastik og opførelse af dilettantskuespil samt naturligvis dans. Konkurrenten til disse aktiviteter, forsamlingshuset, kom først i 1904.

I 1865 afstod Stephen kroen til sin svigersøn Lars Christensen, født i Ejning 1837 og gift med datteren Dorthe Kirstine. Da Lars i 1872 købte Borbjerg mølle, overtog Stephen kroen for anden gang, men fire år senere overlod han den til sønnen Niels. Han kunne imidlertid ikke klare de økonomiske forpligtelser, hvorfor den i 1886 endte på tvangsauktion, og Niels blev gartner i Randers. Værst ved dette var, at Stephen ved sine kautionsforpligtelser blev taget med i faldet, så han året efter måtte sælge sin gård med haverne og planteskolen. Heldigvis havde han forinden bygget den smukke villa »Stephansminde« i Sevel

Kroens ejere og lejere i tidens løb

Ejer 1790-1828: Rydhave gods
Fæstere eller forpagtere:
Lars Frandsen, før år 1800
Peder Poulsen, 1800-1828

Selvejere:

Jens Poulsen, 1828-31
Christen Jepsen, 1831-40
Anders Pedersen, 1840-41
Peder Knudsen, 1841-45
Stephen Jensen Vestergaard,
1845-65
Christen J. Vestergaard,
forpagter 1845-65 (?)
Lars Christensen, 1865-72
Stephen Jensen Vestergaard, 1872-76
Niels Vestergaard, 1876-86
Jens Andersen, 1886-90
Jeppe Schou, 1890-98
Søren Peder Smith,
forpagter i samme tid
Kristian Madsen Trærup, 1898-1924
Mette Kristine Trærup, 1924-27
Mads Christian Hansen, 1927-61
Marie Hansen, 1961-67
Ruth Strøyberg, 1967-74
Rita Jensen, 1974-84
Knud Hansen og Aksel Jensen,
1984-87
Knud Hansen, 1987-

by, hvor han trods kummerlige år bevarede sit lyse sind og sin virkelyst til gartneri, indtil han døde i 1893.

Ved tvangsauktionen 1886 blev kroen overtaget af Jens Andersen, købmand i Se-

vel, som samme år fik næringsbevis til at drive gæstgiveri-krohold, hvilket vil sige ret til udskænkning af stærke drikke til alle gæster. Den anordningsmæssige afgift for brændevinssalg skulle svares, uanset om han gjorde brug af sin bevilling eller ej.

Han kunne imidlertid heller ikke få kroholdet til at løbe rundt, og i 1890 blev den ved udlægsskøde overtaget af storkøbmanden Jeppe Schou i Holstebro, som sikkert havde et stort udstående hovedsageligt i detailhandelen med støbegods.

Samtidig fik Johan Frederik Ludvigsen næringsbrev på detailhandel med brændevin i forretningen i enden af krobygningen, medens Søren Peder Smith blev ansat som Jeppe Schous bestyrer eller forpagter; året efter fik han bevilling til kroholdet.

Dermed var kroen og købmandsvirksomheden åbenbart adskilt, bortset fra at de endnu i nogle år havde til huse i samme bygning.

Jeppe Schou stod som kroejer, indtil han i 1898 solgte virksomheden til Kristian Madsen Trærup, født i Håsum, gift med Mette Kristine, født Frederiksen, fra Estvad.

Det var i deres tid, at den højt yndede veranda blev tilbygget i krohaven. Den var i begyndelsen åben, men blev i tidens løb lukket, så den efter nutidens begreber snarere svarede til en udestue. Af størrelse var den 60-70 kvm, hvad der gjorde den velegnet til mindre forsamlinger og fester.

Kristian Trærup drev kroen, til han døde i 1924, hvorefter hans enke Mette Kristine førte den videre, til hun i 1927 solgte den til den navnkundige og senere omtalte Mads Kristian Hansen.

Landbruget til kroen, som ved auktionen i 1886 endnu var skyldsæt for 1 tdr. 1 skp. 3 fjdk. og 3 alb. fordelt på matrikelnumrene

31,32, 22a og 23a i Sevel by og 41b i Sønder hede og 35a i Hjelm hede, var ved Mads Hansens overtagelse reduceret til de to matrikelnumre 22a og 31a, hvorpå kroen ligger.

MADS OG »DE TOWLI KJØWENHAVNERE«

I den lange række af kromænd, som i den gamle landevejskros mere end 200-årige historie har stået for den ansvarsfulde bestilling som vært, indtager Mads Christian Hansen en hel suveræn stilling. Ikke alene formåede han at drive Sevel kro frem fra at være en meget almindelig dansk landevejskro til at blive landskendt, men Mads - som altid præsenterede sig ved fornavn og ønskede sig tiltalt med samme - havde en så personlig udstråling af imødekommethed og hjertelighed og dog samtidig en nærhedsgrænse, så ingen kom ham *for* nær, alle respekterede ham i al hans gemytlighed, og naturligvis blev han noget nær den fuldkomne kromand.

Han var født i Foldager i Borris sogn 1896, men kom fra Kroager til Sevel. Da han i 1927 overtog den forfaldne og af fugt plagede kro, havde den netop mistet sin spiritusbevilling og var altså afholdskro, hvilket absolut ikke forøgede dens omsætning eller fremtidsmuligheder. Tilmed fandtes der kun et brugeligt værelse til udlejning. Kom der flere gæster, måtte værtsfamilien, Mads, Marie og børnene, tage til takke med køkkengulvet som natteleje.

For at holde de værste kreditorer fra dørene og også for at der til stadighed kunne blive lidt til renovering og forbedringer af den kære kro, stod Mads op kl. 4 hver morgen - iøvrigt en vane han livet igennem aldrig kom fra - og tog på det, der hed forefaldende arbejde rundt på gårdene, eller som

oppasser hos en murermester. Så længe man fyrede med fast brændsel i kroen, gavede Mads selv forbruget af tørvene dertil fra kl. 4 om morgenen, til det ved 7-8 tiden var passende tid at kalde Marie og pigerne op.

Alt imens, ofte i døgn drift, stod Marie, kaldet Mie, for branchens vigtigste sektion: køkkenet. Var smalhans end ofte til huse hos krofamilien, og de mest nærgående kreditorer truede, slækkedes der aldrig på de gastronomiske krav om første klasses dansk kromad. At spise på Sevel kro skulle være - og var - en oplevelse, der taltes om. Nogle år senere fortalte den i sin tid landskendte teaterdirektør i Aalborg, Poul Petersen, at den første gang han kom på stedet, blev han spurgt af Mads, om han kunne spise samme

Gennem alle årene stod Mads personligt for kartoffelskræbningens ædle kunst. Kom der mere end et halvt hundrede gæster, blev datteren Inga dog betroet at hjælpe - andre skællede for tryk!

ret, som de øvrige gæster fik. Jo, det mente teaterdirektøren da nok.

Menuen var en hel and! – og han fik den ned.

Det var vist ved en anden lejlighed, at den 225-pundige Mads filosofisk konkluderede, at en and i grunden var »en sølle fugl, for den var lovlig stor til en person, men for lille til to.«

Når dertil kom, hvis omstændighederne tillod det, et utvungent samvær efter måltidet med de hyggelige og retlinede krofolk, hvor passieren gik – som i de for længst hengangne klostre – manglede der blot den berømte lille tilfældighed, for at oasen på den jyske hede skulle blive »opdaget« og få et ry som enkelte andre landsbykroer, som et specielt gæsteklientel, oftest bestående af kunstnere, havde gjort landskendte.

Fra venstre Margareta Fålen, Marie Hansen, Poul Reichhardt og Mads Hansen.

Den lille venlighed fra fru Fortuna kom i sommeren 1939, da den herostratisk berømte film om Jens Langkniv blev optaget på Frilandsmuseet Hjerl Hede og i egnen der omkring. Ind i den vestjyske kro rykkede staben af landets dengang kendteste skuespillere fra København og mødte den gæve krofamilie, Mads i skjortærmer og med seler, stående på trappen og lyste af venlighed med sit »Walkommen« og håndtryk, og Mie med hygge og gastronomisk trylleri parat.

De gode jyder erfarede snart, at »de towlie kjøbenhavnere« slet ikke var så »towlie« endda. Snarere tværtimod. De var elskelige og naturlige og fandt sig hurtigt hjemme, hvor man frit kunne gå overalt, ud i køkkenet og snuppe en kop kaffe eller lette på grydelågene for at se, hvad der skjulte sig under dem. Stilheden her midt i naturen og roen, hvormed alting skete, var som balsam på deres ellers så stressende tilværelse. Idyllen blev fuldstændt med klokkespillet i kirketårnet, når det morgen, middag og aften tonede en sang eller salme ud over det landskab, som, sagt med Jeppe Aakjærs ord, var »noget af det herligste et skønhedsbevæget sind kunne dvæle i«.

I de 6 uger, filmoptagelserne stod på, knyttedes der varige venskabsbånd mellem »teaterfolket« og krofamilien. Skuespillerne drog begejstrede og afstressede bort – og vendte næste år tilbage, ikke blot når de optrådte i de nærmeste byer, men også privat med familier, som på cykel- og fodture stiftede nærmere bekendtskab med det smukke og særprægede landskab.

Skuespillernes begejstring bredte sig via den over for berømtheder altid vågne presse omgående ud overalt i landet. Sevel kro var dermed »opdaget« og blev som næppe nogen anden landskendt som »tea-

Kroen efter Mads Hansens ombygninger. (Venligst udlånt af Mary Teglggaard).

terfolkets kro*. Dermed var skabt en tradition, som varede ved fremover og nu føres videre af vor tids kunstnere.

Med Mads Hansen som mellemed var de iøvrigt aldrig karrige med at give gratis optræden for eksempelvis ungdomsforeninger som tak for den imødekommenehed, de mødte hos Sevelboerne.

Naturligvis var hovedparten af gæsterne året igennem mere almindelige mennesker, både lokalbefolkningen, folk på rejse og ikke at forglemme turister, som nu i et antal af over 100.000 besøger Frilandsmuseet på Hjerl Hede, landsdelens ubetingede største seværdighed.

Det vil føre for vidt at nævne hele personalleriet af kunstnere og andre kendte personligheder, der for kortere eller længere tid har opholdt sig her. Det ville strække sig fra kong Frederik og dronning Ingrid med de tre prinsesser til yngste altmuligmand ved teatret.

Dog skal blandt de mange kunstnere nævnes Poul Reichhardt, som fra første færd fik et særlig hjerteligt forhold til Sevel, især til Mads, med hvem han sluttede et ubrydeligt venskab. De to var sammen flere gange årligt, oftest i Sevel, men var Poul Reichhardt i eksempelvis Århus på turné, kunne han ringe efter Mads, for at de kunne tilbringe en overliggerdag sammen. Da Reichhardt i 1955 blev gift med Margareta Fålen, var Marie og Mads blandt de 70 prominente gæster på Hotel Richmond med statsminister H. C. Hansen og Jean Herholt i spidsen. Som tak for den fine fest blev brudeparret inviteret til Sevel, hvor de efter en tur til Sydeuropa fortsatte deres »honeymoon».

Forud for alle disse lyksaligheder lå der imidlertid mange og trange år, hvor Mads stadig måtte op kl. 4 om morgenen, rydde op og ordne have og gårdsplads, før han tog på dagleje. At kroen ingen bevilling til ud-

skænkning af stærke drikke havde, satte til stadighed en snæver grænse for dens vækst både lokalt og blandt de vejfarende. Forbuddet overholdt Mads til punkt og prikke, men hvad gæsterne gemte i deres bagage, kunne ingen blande sig i. Ved overtagelsen af kroen havde familien håbet at få en bevilning, når kroen var gjort i stand, og der iøvrigt var ordnede forhold overalt, men ved kommuneafstemningerne blev alle ansøgningerne afvist.

I sommersæsonen forekom det daglige syn, at biler vendte om på gårdspladsen, når passagererne fik øje på afholdsskiltet over døren. For hvad nyttede det, at gastronomerne her kunne få verdens bedste stegte ål, når de ikke kunne give den kære fisk en smuk henfart med en snaps eller to eller et andet kulinarisk højdepunkt et glas vin?

KAMPEN MOD

BRÆNDEVINSDJÆVELEN

Med næringsloven af 1857 (ikrafttræden 1862) blev restaurationsvirksomhed fri næring, og der skulle altså ikke længere udstedes nogen særlig bevilling, men naturligvis næringsbevis.

En følge deraf var, at antallet af udskænkingssteder i landet blev mere end fordoblet i løbet af tiåret 1860-70. Stigningen var som ventet størst i byerne, hvor den begyndende industrialisering bevirkede fart i befolkningstilvæksten, men den illustrerer på udmærket vis det almindelige syn på »den fattige mands snaps« under den unge liberalisme.

Fra nu af fik kromændene i Sevel næringsbevis til at drive gæstgiveri med krophold, hvilket betyder ret til udskænkning til også den lokale befolkning. Der går landet over – og altså også fra Sevel – frasagn om det umådeholdne drikkeri, der fandt sted.

En kun krodatter sarnedes naturligvis ikke. Her Inga Hansen, som de kgl. acteurs kårede til Sevels svar på Amerikas filmsjerne Audrey Hepburn.

At folk drak sig fra hus og hjem var langt fra nogen tom frase, men en barsk realitet. Alkoholismen var i virkeligheden et af tidens alvorligste sociale problemer. Endnu i tiden op imod første verdenskrig hed det, at hver syvende danske mand døde af drikkeri. I 1916 lå det årlige forbrug af brændevin på 32 mill. helflasker, men efter at afgiften på spiritus blev sat voldsomt i vejret i 1917, faldt forbruget til 2½ mill. flasker – d.v.s. fra 10 flasker pr. indbygger til mindre end 1.

Med disse forhold som baggrund opstod afholdsbevægelsen nogenlunde samtidig med de to største folkelige-religiøse bevægelser grundtvigianismen og Indre Mission.

Bevægelsens mest magtfulde leder blev L. Larsen-Ledet (1881-1958), hvis lune, slagfærdighed og fremtoning skaffede ham respekt og popularitet langt ud over kredsen af meningsfæller. Helt fra han var ung journalist, og til han i 1930-erne trak sig ud

af afholdsarbejdet, holdt han nøje øje med kroerne, og når en af dem skiftede ejer eller forpagter, opfordrede han de lokale meningsfæller eller andre til at få sognerådet til at arrangere afstemning om bevillings-spørgsmålet.

Når denne var vedtaget, stod Larsen-Ledet, kendt som en af landets skrappeste og af modstandere frygtede debattører, på talerstolen, måske i krosalen, og hudflettede skånselsløst sine modstandere, ofte ved personlige afsløringer. For at understrege styrken i sin kamp mod »brændevinsdjævelen«, dramatiserede han i sine unge år ofte seancen ved at trække en revolver op af lommen og lægge den på talerstolen. Der skulle ingen nåde være for den, som i hans barndomstid havde taget livet af hans egen gode far.

Lovmæssigt var der intet grundlag for afstemninger, det kom der først i 1924, men med beværterloven i 1912 kunne kommunalbestyrelsen alene afgøre indstillingen til ministeriet.

Larsen-Ledet deltog ialt i 1416 afstemningskampagner, og resultatet af de allerfleste var tørlægning af kroen.

Han var vist aldrig i Sevel, men allerede i 1880-erne blev der dannet en afholdsforening for egnen, og inden for afholdssagen arbejdede han helhjertet sammen med In-dre Mission, som ved ejerskiftet af kroen i 1927 fik spiritusbevillingen fjernet.¹⁴⁾

PÅ HVER SIN SIDE AF HÆKKEN ...

Selv om Sevel kro var landskendt i tiden efter 2. verdenskrig, kunne der stadig ikke skabes flertal for en bevilling med ret til udskænkning af stærke drikke. Mads Hansen havde efterhånden opgivet at indsende flere ansøgninger til kommunalbestyrelsen. Personligt ville han hellere sælge kaffe end

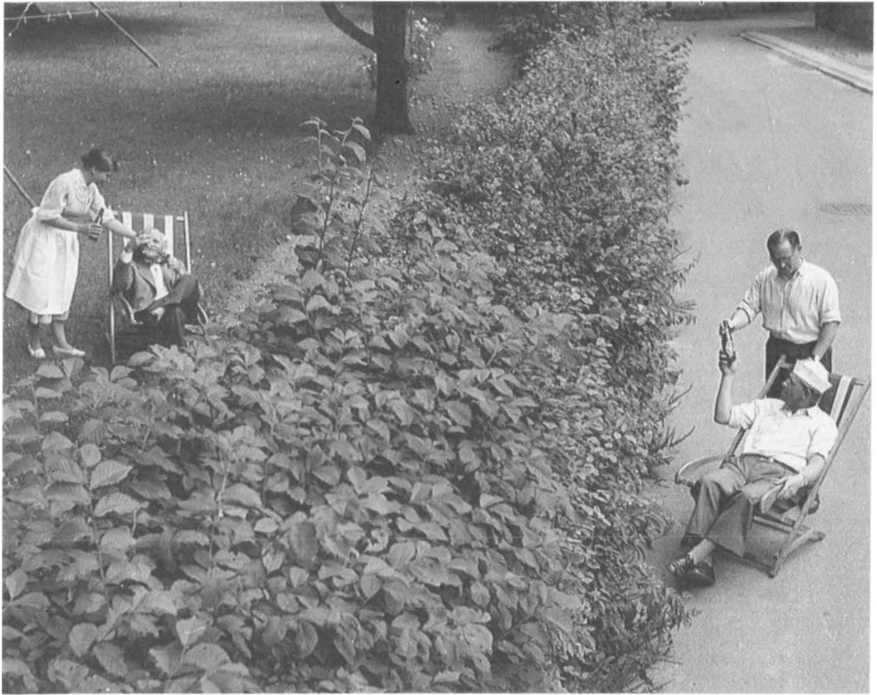
øl, for kaffen havde han størst fortjeneste på og mindst »bøvl« med, mente han. Men folk ville nu engang grumme nødtigt nøjes med kaffe til en fest, og det ærgrede ham at skulle samle massevis af flasker op fra buskadser og – for den sags skyld – også fra kirkegården.

Spørgsmålet havde længe skabt voldsomt røre ikke blot mand og mand imellem i sognet, men også på landsplan, eftersom skuespillere, journalister og andre fremtrædende folk jo havde berømmet kroen og nu deltog med iver for at styrke den populære krofamilies ønske. På foranledning af forfatteren Karl Bjarnhof arrangerede Danmarks Radio således i vinteren 1951 en stort anlagt radiodiskussion om »Turisme og spiritus«, hvor Sevel var udgangspunktet.

Som en fortsættelse deraf afholdt Idræts- og Ungdomsforeningen i Sevel samme år et stort møde om spørgsmålet i forsamlingshuset, hvor linierne blev trukket skarpt op af sekretæren for Afholdsselskabernes Landsforbund Adolph Hansen og H. P. Ludvigsen fra Den personlige Friheds Værn.

Selv om der på dette 3-400-tallige møde var udtalt stemning for at give kroen den ønskede bevilling, så folk købte deres øl under ordnede forhold af kromanden i stedet for hos købmanden, hvor man fik dobbelt så mange til samme pris – og drak dem uden for kroen – mente Mads Hansen stadig ikke, at nye ansøgninger ville blive imødekommet.

Der fandtes imidlertid en udvej: Han kunne gå uden om sogneråd og afstemning ved at søge overbevillingsnævnet direkte om en såkaldt turistbevilling. En sådan var rettet mod badehoteller, større turistområder o.lign., og i kraft af kroens beliggenhed ved frilandsmuseet Hjerl Hede

og Flyndersøegnens skønhedsmæssige værdier var området jo for længst blevet anerkendt som et attraktivt turistmål.

I begyndelsen af 1950-erne blev denne bevilling bragt til huse. Den indebar, at kroen nu måtte skænke allehånde »våde varer« til udensogns boende, men intet, ikke en kop kaffe eller en ispind til Sevelboerne.

Bestemmelsen medførte naturligvis helt paradoksale situationer. Salen måtte gerne udlejes til gymnastikforeningen, sognerådet og sygekassen, men ingen af dem kunne købe den mindste forfriskning til at styrke sig med under de undertiden langvarige møder. Helt tragikomisk virkede det, når kreditforeningen holdt amtsmøde på

kroen, for så kunne de udensogns deltagere nyde både smørrebrød og hvad dertil hører af drikkevarer, medens medlemmerne fra Sevel vansmægtende måtte se til.

Byens barber, Niels Liebergreen, var en mand med faste principper. Til hans søndagsritual hørte, at han gennem mangfoldige år slog et sving om ad kroen og nød en lys pilsner – men nu var det jo ulovligt. Mads klarede problemet ved at erklære skænken som en gave, og han håbede, at kunden endelig ville fortsætte sin tradition – for det var da ikke forbudt at forære sine varer væk.

Derimod var der ingen nåde overfor folk fra sognet, der ville prøve at snige sig uden

Aftensæde.

om reglerne. Kunne de unge ikke fremvise legitimation i form af f. eks. en sygekassebog på, at de var fastboende uden for sognet, vankede der intet. Var de »lovlige«, kunne de godt få en øl eller to. Forsøgte de at få mere, fik de et »Nej, er do mer tørstig, ka do drik wand«.

Journalister fra hele landet strømmede naturligvis til »tilfældet Sevel«, som før tiltrak sig opmærksomhed, fordi den populære kro ingen spiritusbevilling kunne få, men nu fordi den havde fået en sådan. Flittigst af dem var nok den navnkundige Hjalmar Havelund fra BT, der skrev en artikelserie med det lidt tvetydige navn »Journalist på afveje«, hvori han humoristisk skil-

drede sine oplevelser på »afvejene« – som konstant var Sevel.

Bla. bød han den unge gårdejer, iøvrigt senere borgmester i kommunen, Jens Peder Hedegård fra Djeld, på en øl i Sevel, så de kunne få problemerne gennemdiskuteret. Vel ankommen til kroen tog »den udstødte« Jens Peder en liggestol og anbragte sig i vej-kanten uden for hækken til kroen, medens Havelund gik ind i kroen og bestilte en øl hos Inga og bad hende samtidig ringe til købmanden om at sende ekspedienten Magnus over til Jens Peder med en håndbajer.

Således placeret, hver på sin rette side af hækken – og loven – kunne de nu drøfte og mere sig over det groteske i situationen.

For krofamilien var forholdene forståeligt blevet langt mere besværlige end før. Man stode endnu ikke på, at en afstemning ville medføre nogen beværterbevilning. Det gjorde hans gode ven og kampfælle Poul Reichhardt heller ikke, men ivrede kromanden til at fortsætte kampen, og ved bryllupsfesten i 1955 på Hotel Richmond fik han en aftale med vennen, statsminister H. C. Hansen, om, at han og Mads skulle gå i enerum en halv snes minutter. Under dette korte møde anbefalede statsministeren Mads at vente på udslaget af den næste kommuneafstemning, og hvis denne ikke faldt ud til kromandens fordel, skulle han henvende sig i en privat skrivelse til ministeren.

Dette blev dog ikke nødvendigt. Ved kommunevalget d. 4. marts 1958, hvor der samtidig var afstemning om beværterbevilning til kroen, vandt Mads Hansen stort. Dermed var en lang, for alle en alvorlig strid endt, uafhængig af hvorledes man anskuede problemet for at føre kroen ind i en tidssvarende og god gænge.

Desværre fik Mads ikke nogen lang glæde af de nye og velordnede forhold på kroen, idet han døde allerede i 1961. Fru Marie Hansen førte den sammen med Inga og hendes mand, Svend Lunau Madsen, videre i samme gode ånd, bistøt af en trofast stab af kvindelige medhjælpere fra egnen, hvoraf flere opnåede af fejre 25-års jubilæum med det travle og slidsomme arbejde.

Med årene blev sliddet ikke mindre. Teaterfolk installeret på et af de nærmeste byers moderne hoteller kunne stadig ringe og beklage sig over den »evindelige restaurationsmad«, og om de måtte komme om en halvanden times tid og få »menneskemad«, som de sagde. Selvfølgelig var de da velkomne.

I 1967 afstod familien Hansen kroen til Ruth Strøyberg, København. Dermed var det sikkert hidtil smukkeste afsnit af landsbykroens lange historie ude, hvorunder der blev skabt de værdifuldeste traditioner for dansk kroholdsdrift.

KILDEHENVISNINGER

LITTERATUR I ALMINDELIGHED:

- Erik Arup: Danmarkshistorie, bd. 2, 1932.
 P. K. Hofmansen: Sevel sogn, 3. oplag 1982.
 Politikens Danmarkshistorie, 1962-66.
 T. Topsøe-Jensen: Ad hjulspor og landeveje, 1965.
 Troels Lund: Dagligt liv i Norden, bd. 1, 6. udg. 1968.
 David Westergård og Stephen Nyboe: Efterkommere af fæstebonden Knud Stephensen i Djeld, 1924.
 Folketællingslisterne for Sevel sogn, Egnshist. Arkiv, Vinderup.

NOTER

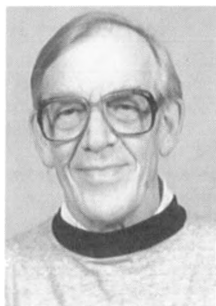
- 1) Kulturhist. Leksikon for Nordisk Middelalder, bd. 5, sidste udg.
- 2) Villads Christensen: Stubberklosters historie, Hards. Årb. 1911, s. 37 flg.
- 3) Storgård Pedersen: Fra Holmsland, Hards. Årb. 1927, s. 150.
- 4) Peder Paladius: Visitatsbog.
- 5) Kongelige Forordninger og Åbne Breve fra de relevante perioder.
- 6) Referat af P. K. Hofmansens foredrag i Sevel 1966: Klostret og Stubbergård, Vinderup. Egnshist. Arkiv, Vinderup.
- 7) Rentekammerets kopibog, 22.1. 1801 - 11.2. 1806, B 8-21, LAN.
- 8) B 78 A- 433, Varia, LAN.
- 9) Kroens bygningshistorie er baseret på Branddirektoratet for Landdistrikters Forsikrings- og Taksationsprotokoller. Ginding og Hjerm herreder fra 1800 og perioden ud. Landsarkivets reg. nr. BRD 31 plus løbenumre.
- 10) Hjerm-Ginding herreders politiprotokol, nr. 7, 1833-42, B 78A-87, LAN.
- 11) Hele kapitlet: Hjerm-Ginding herreders realregistre med dertil hørende skøde- og panteprotokoller, B 78 A plus løbenumre.
- 12) Westergård & Nyboe: Efterkommere af fæstebonden Knud Stephensen i Djeld.

- 13) Sevel sogneforstanderskabs protokol 1867-71, Egnh. Arkiv, Vinderup.
- 14) Politikens Danmarkshistorie, bd. 12, s. 377 fig. 1965.

Afsnittet om krofamilien Hansen er bygget på Inga D. Madsens (f. Hansen) scrapbøger om li-

vet i kroen. Hun bringes herved den hjerteligste tak for lånet af dem og fotos samt mange mundtlige oplysninger.

Tegningerne er udført af arkivleder Jette Gulddammer, Vinderup, efter skitser i brandforsikringsprotokollerne.

Ejner G. Pedersen
Fhv. overlærer
Særkærparken 76
7500 Holstebro
Født 1920 i Kvols

En episode fra provisorietiden

Da Niels Mouritsen, Vildbjerg, blev ekskluderet af Ringkøbing amts skoleråd i 1885

Af Ove Pedersen

En af de mest bevægede perioder i nyere dansk politisk historie er tiden fra 1872 til 1901. Den betegnes ofte med to forskellige navne: forfatningskampen og provisorietiden. Det første navn beskriver, at den politiske kamp drejede sig om landets forfatning, hvor Venstre efter erobringen af folketingsflertallet i 1872 ønskede folketingsparlamentarismen indført. Det andet navn beskriver den siddende Højre-regerings middel overfor folketinget og dets Venstre-flertal: på væsentlige punkter at regere ved hjælp af provisoriske – midlertidige love.

I denne artikel skal der berettes mere udførligt om en enkelt ejendommelig og nok ganske karakteristisk episode fra denne tid. Men for at man kan forstå den, er det nødvendigt at beskrive baggrunden for den såvel på landsplan som lokalt – og at fortælle noget om dens hovedperson.

LANDETS POLITISKE SITUATION

Allerede i 1877 udstedte Højre-regeringen Estrup den første provisoriske finanslov, som dog var begrænset til at omfatte de udgifter, der havde været enighed om mellem begge rigsdagens ting. Og selv om dette træk vakte stærkt politisk røre og bl. a. med-

førte oprettelsen af »grundlovsværneforeninger« rundt om i landet, nåede man dog i de følgende år til forlig om finansloven.

Men omkring midten af 80'erne, hvor der især var uenighed om forsvaret og bygningen af Københavns landbefæstning, steg den politiske spænding. Den blev ikke mindre af, at Venstre i sommeren 1884 vandt en meget stor sejr ved folketingsvalget, medens Højres gruppe svandt ind til kun 19 medlemmer.

Det anfægtede dog ikke regeringens leder – konseilspræsidenten, godsejer Jacob Scavenius Estrup. Han fortsatte på sin post, og efter – sikkert fuld bevidste – resultatløse forhandlinger om finansloven igennem rigsdagssamlingen 1884-85, hjemsendte han rigsdagen den 31. marts 1885. Derefter udstedte han allerede dagen efter en provisorisk finanslov, der denne gang også indeholdt bl. a. de forsvarsbevillinger, man havde været uenige om.

Hvordan ville Venstre reagere på dette kup, som betragtedes som et regulært grundlovsbrud. Allerede i 1877 var der, som nævnt stiftet særlige »grundlovsværneforeninger«. Der var også oprettet riffelforeninger, nærmest med den tanke, at de med deres karakter af folkevæbning efterhånden

skulle afløse den stående hær. Men de kunne måske også bruges politisk.

Inden rigsdagen blev sendt hjem, havde folketinget udformet en adresse til kongen, hvori det advarede mod en situation »i hvilken vort lille lands kræfter ville blive opslidt i en fortærende broderkrig.«

Hvad ville og kunne Venstre nu vælge af de tre muligheder, der tegnede sig:

1. at tilskynde til væbnet opstand – altså mobilisere riffelforeningerne.
2. at gennemføre en passiv modstand – f. eks. i form af skattenægtelse.
3. eller tålmodigt at vente på, at regeringen måtte give op.

Den første mulighed veg man i hvert fald tilbage for, og den anden mulighed blev ikke gennemført i nogen egentlig organiseret form, selv om man oplevede en del tilfælde af skattenægtelse. Tilbage var så kun den tredje mulighed, som man kunne understøtte ved den stærkest mulige agitation mod regeringen.

At regeringen var ængstelig for, at riffelforeningerne var stiftet af politiske grunde, og at der i virkeligheden var tale om en oprørsbevægelse vendt mod ministeriet, kom til udtryk i »riffelloven« af 5. maj 1885 – en ny provisorisk lov. Det hedder i dennes § 2:

»Anskaffelse af rifler eller andre krigsvåben og indøvelse i brugen af slige våben forbydes, for så vidt sådant ikke sker i embeds eller bestillings medfør eller i følge vedkommende myndigheders påbud eller tilladelse.«

Og forud for »riffelloven« havde man vendt sig mod politisk agitation med det såkaldte »mundkurvcirkulære«, som kultusminister Jacob Scavenius udstedte den 22. april 1885. Cirkulæret udsendes til »borger- og almueskoler« og forbyder lærere ved disse skoler at deltage i riffelforeninger, da det »efter skolelærernes kald som ungdom-

mens opdragere og ledere er deres første pligt at give tonen an for lydighed mod og agtelse for den lovlige øvrighed.« Man ville i det hele taget ikke tåle, at lærerne deltog i en mod regeringen rettet agitation, og det fremgik af cirkulæret, at overtrædelse af dets bestemmelser ville medføre afskedigelse.

DE LOKALE REAKTIONER

Men hvad foregik der og var der foregået ude i vort lokale område i denne situation? – Ja, allerede den 7. februar 1885 kan Herning Folkeblad meddele, at det – efter hvad bladet erfarer – skal være hensigten at oprette en riffelforening her i egnen. Man agter at henvende sig til den eksisterende grundlovsværneforening herom.

Og den 24. februar bringer bladet et fyl-

I benbold til riffellovens § 2 var anskaffelse af rifler eller andre krigsvåben forbudt. Politiet gik derfor i gang med beslaglæggelse af kasser med geværer i København's havn i løbet af sommeren 1885. Situationen skildres i denne samtidige tegning.

Folkevæbningssamlaget.

Lørdag den 26. dennes, Form. Kl. 11, afholdes Møde paa „Vestjylland“ angaaende Dannelsen af et Samlag for Kredsen, hvor Lovde for samme bedrages og Bestyrelse vælges. Endvid, der interesserede sig for Sagen, bedes give Møde.

Kredsens Folketingsmand R. Nielsen kommer tilstede.

564

Rovindsen.

Annønce i Herning Folkeblad den 22. februar 1885 indkalder Grundlovsværnerforeningen til møde om oprettelse af et folkevæbningssamlag – den noget byttidlige og besværlige benævnelse for en riffelforening. Mødet holdes paa „Vestjylland“ i Herning – senere kendt som Centralballet.

Folkevæbningssamlag.

Vælgere af Ringkjøbing Amts 4de Valgkreds indbydes herved til et Møde paa Skæftigergaarden „Vestjylland“ i Herning Mandag den 23. d. Kl. Kl. 11 Formiddag bestemt, for at drøfte Bestyrelsesplanen om Oprettelsen af et Folkevæbningssamlag her i Kredsen. Kredsens Folketingsmand vil være tilstede.

202

Bestyrelsen for
Grundlovsværnerforeningen.

Allerede den 18. april kan komiteen i en ny annønce i Herning Folkeblad indbyde til stiftende møde i Folkevæbningssamlaget.

digt referat af et møde om oprettelse af et folkevæbningssamlag – en anden benævnelse for riffelforening. Mødet var indkaldt af grundlovsværnerforeningen og blev indledt af dennes formand, kredsens tidligere folketingsmand, P. Nielsen, Hammerum. Han ser mødet som et skridt i retning af en almuevæbning og giver sagen sin fulde støtte, da »dens fremme ikke alene ville være et stort skridt til at værne vor selvstændighed udadtil, men også til værn for vor grundlovs-mæssige frihed indadtil.«

Samme tone går igen, da kredsens folketingsmand, Rasmus Nielsen, taler. »Både når man så udad, og når man så indad, var

der påtrængende grund til at forberede sig på om fornødent at væрге landet og loven«, sagde han bl.a. og oplæste et digt, der sluttede med dette vers:

»Vi lyttende spejder, store og små,
forhandlingens tåge skal svinde,
skal folkefrihed for styret stå,
må handlingens dag oprinde.«

Efter en række indlæg til fordel for oprettelsen af en riffelforening nedsatte man et udvalg med møller Niels Mouritsen, Vildbjerg, som formand til at arbejde videre med sagen.

Udvalget ligger ikke på den lade side, for allerede den 22. april kan Folkebladet bringe en artikel, hvori man i meget stærke vendinger anbefaler at slutte op ved det stiftende møde for riffelforeningen, som komiteen har indbudt til.

»Det er klart, at regeringen har respekt for disse riffelringe; var det ikke således, var den nok ikke så ivrig med at forfølge alle de deltagere, lærere og højskoleforstandere og andre, som ministeriet overhovedet tror at kunne ramme«, skriver bladet, som slutter: »Herremændene siger jo i disse dage, at de har magten og vil bruge den. Lad os vise dem, at det er en tale, som man ikke ustraffet byder fribårne mænd. Derfor lad os stifte foreninger, hvis formål er at værne om frihed og fædreland.«

Op lørdag den 25. april afholdes så stiftende møde i folkevæbningssamlaget på »Vestjylland« i Herning. Formanden for komiteen, Niels Mouritsen, Vildbjerg, sagde i sin indledning bl.a.: »Det er alvorligt og sørgeligt, at vi må gøre bekostning på at hæmme de tryk og åg, som er lagt på os, men med overbevisningens varme vil vi ved alle lovlige midler værne vor grundlovs-

mæssige frihed.« — Efter en lang række indlæg foretoges indtegning til foreningen, som fik ikke mindre end 260 medlemmer — heraf var der allerede ved mødets begyndelse indtegnet 70 fra Sdr. Felding.

Som det vil ses, bliver riffelforeningen stiftet umiddelbart efter at det såkaldte »mundkurvcirkulære« udstedes og blot en halv snes dage før riffelloven kommer — den 5. maj 1885.

Under overskriften »Kongens kirkeminister og skolelærerne« tager Herning Folkeblad den 7. maj »mundkurvcirkulæret« under behandling i en leder, der fylder næsten hele forsiden. Efter bladets mening har man ikke engang haft et sidestykke til det i enevældens dage.

Man kan fornemme stemningen og tidens politiske tone i indledningen:

»Blandt de bedrifter, som kongens kirkeminister hidtil har udført, er der næppe nogen, som vil vække mere harme end cirkulæret af 22. april, i hvilket det med magtsprog fortælles skolelærerne, at dersom de blot er medlemmer af riffelforeninger eller folkevæbningssamlag, så kan de uden videre vente deres afsked, og det uagtet nævnte foreninger udtrykkelig erklærer, at deres eneste formål er at værne om den lovlige orden og friheden indadtil. Ja, ikke nok hermed, når en skolelærer vover at optræde mod ministeriet eller dets foranstaltninger — eller agiterer mod ministeriet, så trues han ligeledes med afsked, og skoledirektorerne landet over opfordres til at være angivere. Vi formoder, de også skal høre efter, hvorledes lærerne udtaler sig i private kredse og derefter spille angivere. En fætter til kongens kirkeminister, en hr. Scavenius til Basnæs, udtalte forleden ved et møde: »Vi har magten, og d'herrer skal snart mærke, at vi er til sinds at bruge den.«

MANDEN, SOM BLEV EKSKLUDERET AF SKOLERÅDET

Det var nok ikke nogen tilfældighed, at man valgte Niels Mouritsen, Vildbjerg, som formand for det udvalg, der skulle forberede dannelsen af riffelforeningen. Født i 1837 var han netop en mand i sin bedste alder og en af de mest agtede og respekterede i Hammerum herred. Han var født i Vildbjerg og fik tidens beskedne almueskolegang. Efter at have haft flere ejendomme kom han i 1866 til Vildbjerg og byggede den gård, som han kom til at drive i 38 år — og på hvis jorder det meste af den senere Vildbjerg stationsby blev bygget.

Men han blev hurtigt en mand, man havde brug for til mange hverv. I 18 år var han medlem af Vildbjerg-Timring sogneråd — det meste af tiden som formand. I 6 år sad han i Ringkøbing amtsråd, men blev ikke genvalgt, da han nærede mere radikale anskuelser end normalt i amtsrådet. Han havde mangan en dyst med amtmanden, som var ivrig Højre-mand af den estrupske slags.

I 1879 var han blevet tilbudt kredsens folketingsmandat, men afslog at lade sig opstille. Han opfordrede i stedet vælgerne til at støtte valget af Rasmus Nielsen, Hammerum, som siden i mange år repræsenterede Herning-kredsen i folketinget.

Netop omkring det tidspunkt, da de her omtalte begivenheder finder sted, bliver han ved noget i retning af et kup valgt til formand for Hammerum Herreds Landboforening — en post han beholdt til 1892. I en årrække havde proprietær Tolderlund, Holtbjerg i Herning, været formand for foreningen, men i løbet af 80'erne havde hans konservative anskuelser bragt ham i modsætningsforhold til størsteparten af hans standsfæller, som på denne egen var ivrige

Niels Mouritsen. (Lokalhistorisk Arkiv for Vildbjerg sogn).

Venstremænd og modstandere af Estrup og provisorierne. Og på generalforsamlingen den 23. februar 1885 blev den hidtidige bestyrelse afsat og erstattet af gode Venstremænd.

Efter oplysninger i Landboforeningens jubilæumsskrift var beretningen om »kuppet« nok gået i glemmebogen, hvis ikke prokurator Valeur i sit lille skrift: »Herning 1852-88« havde skrevet følgende linjer, hvori han iøvrigt ikke lægger skjul på, hvor hans sympatier ligger:

»Ved et politisk træk for nogle år siden blev (landbo)foreningen delt i to. Landvæsenkommissær N. Mouritsen er nu (altså i 1888) foreningens formand, og den tæller 364 medlemmer, medens proprietær Tolderlund er formand for den konservative »Landboforeningen for Herning og omegn«. Den uheldige tanke, at politik skulle blan-

des ind i alt, selv en så uskyldig institution som en landboforening, gjorde sig også gældende i denne i politisk henseende fanatiske egn, hvorfor man viseligen besluttede at afsætte den gamle bestyrelse med Tolderlund som formand ved et coup de main og vælge lutter Venstrefolk ind i bestyrelsen. Dette fremkaldte rivninger og misnøje, som gav stødet til dannelse af en sideordnet landboforening. Dette er uheldigt til skade for foreningen og splittelse i landbostanden.«

Niels Mouritsen beskrives som en betydelig arbejdskraft, der klogt og besindigt lagde sine planer, men også havde tålmodighed til at vente på gennemførelsen til det rette tidspunkt var inde. — Også fysisk var han af format: »Når man så denne brede skikkelse trine roligt frem, så havde man en fornemmelse af, at her var en mand, der ikke var sådan at flytte med.« (Konrad Understrup).

NIELS MOURITSEN UDELUKKES AF SKOLERÅDET

Den 29. maj 1885 drog Niels Mouritsen som så mange gange tidligere til Ringkøbing for at deltage i et ordinært møde i Ringkøbing amts skoledirektion, som han var lovligt valgt medlem af — og som det fremgår af det foregående et særdeles velkvalificeret medlem. Af dagens forløb vil man kunne se, at han nok ikke har været uvidende om, at det måske var sidste gang, han deltog i skoledirektionens møde.

Men mødet gik sin gang — de ordinære sager, som bl. a. drejede sig om tilskud til realskoler i amtet behandledes. Men ved mødets slutning stillede amtmanden, som var skoledirektionens formand, forslag om, at man udelukkede Niels Mouritsen af amtskoledirektionen, da man ikke kunne have

et medlem af denne, der var medlem af en riffelforening. — (Og som det er beskrevet foran var Niels Mouritsens stilling her jo et almindelig kendt faktum). — Formanden citerede selve »Mundkurvcirkulæret« og bemærkede, at når lærerne ikke kunne være medlemmer af riffelforeningerne uden at miste deres embeder, så kunne direktionen, der var lærernes foresatte heller ikke tale en mand i sin midte, der var medlem af disse foreninger. Han havde henvendt sig til Mouritsen privat og talt med ham om sagen, men Mouritsen ville ikke træde ud af riffelforeningen, og han ville heller ikke godvilligt forlade amtsskoledirektionen. Formanden så derfor ingen anden udvej end at stille forslag om at udelukke Niels Mouritsen af skoledirektionen.

Naturligvis rejste dette forslag en heftig debat, i hvilken der især blev stillet spørgsmålstegn ved direktionens bemyndigelse til at udelukke noget medlem.

Niels Mouritsen selv hævdede, at han intet ulovligt havde gjort. Han var medlem af en fuldt ud lovlig forening, som han ikke fandt nogen grund til at træde ud af. Og han protesterede også mod at blive smidt ud af skoledirektionen. Hans valgperiode var endnu ikke udløbet, og man kunne ikke udelukke ham, før den var forbi.

Medlemmerne Andrup og Bagger, som begge støttede Mouritsen, fremførte deres tvivl om skoledirektionen havde kompetence til at træffe afgørelse i en sådan sag, og Fejerskov ville stærkt beklage, hvis man af en intetsigende grund ville sætte et indsigtsfuldt og dygtigt medlem som Mouritsen ud af skoledirektionen.

Der er slet ikke tale om, at Mouritsen ikke er dygtig til sin gerning eller ikke udfylder sin plads, hævdede formanden; men som medlem af en riffelforening kan han

ikke tillige være medlem af skoledirektionen, da denne ikke må deltage i nogen med regeringen rettet agitatorisk virksomhed.

De to købstadvalgte medlemmer, justitsråd Holst, Ringkøbing, og dyrlæge Welsch, Holstebro, appellerede til Mouritsen om at træde ud af riffelforeningen, så han kunne bevare sin plads i skoledirektionen. — Efter deres opfattelse kunne han ikke være begge steder.

Men Bagger fandt, at det ville stride mod Mouritsens værdighed, hvis han fulgte opfordringen til at træde ud af riffelforeningen. Gjorde han det, ville det være en indrømmelse af, at han havde gjort noget galt, og det var jo ikke tilfældet.

Og Mouritsen selv hævdede igen, at skoledirektionen ingen ret havde til at smide ham ud. Han ville heller ikke træde ud af riffelforeningen, for han stod på lovens grund. »Det er strengt, at der skal lægges en sådan hindring på frie danske mænd,« sagde han.

Men formanden hævdede igen, at skolerådet var i sin gode ret til at afsætte Mouritsen — dog ville man ikke foreløbig besætte den ledige plads. Derpå satte han sagen til afstemning. Og mens Mouritsen endnu engang protesterede mod skolerådets ret til at afsætte ham, blev udsmidningen vedtaget med 7 stemmer mod 5. De 5 medlemmer, som stemte imod, lod protokollen tilføre en protest, i hvilken de gjorde indsigelse mod skolerådets kompetence til at udelukke Mouritsen af amtsskoledirektionen.

Herning Folkeblad afslutter sit referat af debatten med følgende bemærkninger:

»Dette er altså Ringkøbing amts skoleråds første bedrift under provisoriet, men denne bedrift er også meget betegnende og meget lovende. De 7 herrer kan se tilbage på denne »sejr« med berettiget stolthed.

Det eneste eksisterende billede af Niels Mouritsens gård i Vildbjerg med møllen bagved. Det er Niels Mouritsen selv, der står foran gården. Billedet stammer fra ca. 1890. (Lokalhistorisk Arkiv for Vildbjerg sogn).

Ringkøbing amts skoledirektion er heldigvis blevet en så samfundsfarlig riffelmand som N. Mouritsen kvit – hvis man da ellers er ham kvit.

Efter sikkert forlydende kan de tvende købstadsvalgte medlemmer, der hjalp til at smide Mouritsen ud, vente forfremmelse. Det forlyder nemlig, at justitsråd Holst, Ringkøbing, vil blive etatsråd, og dyrlæge Welsch, Holstebro, ridder.»

EFTERSPIL

For Herning Folkeblad bliver begrebet »rif-felskrækken« et yndet emne i sommeren 1885. Den 15. juni omtales denne lidelse med disse vendinger:

»Det mærkelige ved riffelskrækken er, at den indtræffer, uagtet der slet ikke eksisterer rifler. Vor omsigtfulde regering, som ved dag og nat spekulerer på undersåtternes vel, mærkede, at der var fare for riffelsygd-

mens udbrud, hvorfor den i god tid greb til de fornødne forholdsregler ved en provisorisk lov at forbyde al ind- og udførsel af rifler.« Og der berettes så om hvorledes to af egnens meget agtede sognefogeder: Peder Fejerskov i Lind og Knud Chr. Thomsen i Sdr. Felding just er blevet afskediget fra deres hverv, fordi de ikke ville melde sig ud af riffelforeningen.

Et par dage senere er overskriften: »Rif-felskrækken i skolerådet«. Bladet skriver bl. a.:

»Skolerådet skal bestå af amtmanden og vedkommende provst, og desuden kan der vælges af skolerådet et tredje medlem, hvilket er tilfældet i Ringkøbing amt, hvor samtlige skoledirektioner er tilført et valgt medlem. For vort herred er gårdejer Niels Mouritsen af Vildbjerg for sin udmærkede dygtighed og praktiske sans blevet valgt til medlem af skoledirektionen. Nu indtræffer

imidlertid det tilfælde, at skolerådets højre side bliver angrebet af riffelskrækken, og da Niels Mouritsen er medlem af riffelforeningen får skolerådets højre side den syge ide, at Niels Mouritsen er en farlig mand, og at han bør sættes ud af skoledirektionen. Det nytter ikke, at skolerådets mindretal protesterer mod denne lovstridige handling, da Niels Mouritsen utvivlsomt har ret til at blive siddende i skolerådet for den tid, han er valgt, medmindre han ved dom erklæres uværdig til at have sæde deri.«

Bladet mener derfor, at Niels Mouritsen burde anlægge sag ved domstolene for at få fastslået, om hans udelukkelse af skolerådet er lovmedholdelig. Han bør dog ikke selv bære omkostningerne ved en sådan sag, skriver bladet; de bør bæres af »Herredets demokratiske Fond.«

Det kom dog ikke til nogen retssag, og Niels Mouritsen vendte ikke siden tilbage til Ringkøbing amts skoleråd. Men rådets Højre-flertal lod pladsen stå ubesat helt til 1897, da den blev besat med J. P. Michelsen, Snejbjerg.

Men ekskluderingen af amtsskolerådet forhindrede ikke Niels Mouritsen i at fortsætte med sine mange tillidshverv eller at lade sig vælge til nye hverv. Gennem mange år var han Hammerum herreds repræsen-

tant i Den vest- og sønderjyske Kreditforening — og i en del år repræsentantskabets formand. Han var også medlem af Hedeselskabets repræsentantskab, og det sidste tillidshverv, han modtog, var hvervet som skatterådsmedlem.

Særlig virksom var han i jernbanesagen. Han blev medlem af den komite, som i 1888 blev nedsat for at virke for oprettelse af banen — Vejle-Herning-Holstebro, og han foretog talrige rejser til København for at forhandle om denne sag. Det skyldes nok ham mere end nogen anden, at banen kom til at gå over Vildbjerg.

Men banens officielle åbning den 11. oktober 1904 oplevede han ikke. Da lå han dødssyg i sit hjem. Han døde den 19 oktober 1904.

KILDER

- Troels Fink: Estruptidens politiske historie, 1875-1894, bind 2, »Provisorietiden 1885-94«.
 Roar Skovmand: De folkelige bevægelser i Danmark.
 Engelstoft og Wendt: Håndbog i Danmarks politiske historie, 1814-1933.
 Politikens Danmarkshistorie. Bind 12.:
 Vagn Dybdahl: De nye klasser, 1870-1913.
 Elvig Larsen: Hammerum Herreds Landboforening 1846-1946.
 Konrad Understrup: Vildbjerg sogn, 1921.
 Herning Folkeblad, særlig årgang 1885.

Ove Pedersen
 Fhv. viceskoleinspektør
 Solvænget 4
 7400 Herning
 Født 1920 i Herning

Harboøres første fiskeriforening

Af Anders Vrist Langer

Den formodentlig første fiskeriforening på Harboøre blev stiftet ved et møde i Harboøre kro 17. april 1884. Initiativtager var Lemvig-kredsens folketingsmand, gårdejer Christen Aaberg (1819-1897), Møborg. Sammen med proprietær Jens Stokholm Breinholt (1839-1912), Sdr. Vinkel ved Lemvig, havde han sammenkaldt Harboøres 23 bådlav med det formål at finde en ny metode til behandling af fisk i forårstiden.

»Harboøre, med adgang til fiskeri såvel til havs som i Limfjorden, hører til de væsentligste – for ikke at sige den betydningsfuldste på vestkysten«, skriver daværende fiskerikonsulent, birkedommer H. V. Fiedler, Skelskør (1), og i disse år var Harboøres havfiskeri i fremgang. Åbning af jernbanen fra Vemb til Lemvig i 1879 havde medført, at tyske fiskehandlere kom til egnen, og firmaet »Busse & Bade« fra Hamburg oprettede kontrakt med adskillige bådlav på Harboøre om modtagelse af deres kullerfangst til faste priser i vinterhalvåret. En gennemsnitspris for de sidste år angives at have været 7 kr. pr. 100 pund kuller eller ca. 2 kr. pr. snes. Aftalens formidler har været proprietær J. St. Breinholt, der i sin ungdom havde opholdt sig i Hamburg, lært det tyske sprog og var blevet kendt med handelsforholdene.

Kontrakten udløb 1. april. Med varmt vejr kunne fisken ikke forsendes over længere afstande og kunne i forårstiden være næsten værdiløs. Priser på 25-50 øre for en snes kuller på Lemvig torv nævnes, og heraf gik det meste til transport. Nu foreslog Aaberg, at man oprettede huse til behandling af fisken, først og fremmest saltning og tørring. Den fisk, købmanden solgte under navn af tørfisk, klipfisk m.v., »hjemforskrives fra udlandet«. Her måtte være en mulighed for et dansk produkt, om man fik lært at behandle fisken på rette måde.

Vedtægter for »Foreningen af Baadlaugene i Harboøre til Havfiskeriets Fremme« foreligger, underskrevet 21. april 1884.

De tre første punkter lyder:

»1. I betragtning af, at det her i tidsrummet 1. april – 1. oktober ikke er gørligt at afhænde i fersk tilstand nogen væsentlig del af den fisk, som fanges i dette tidsrum, til sådanne priser, at vi kunne få en nogenlunde passende dagløn, uagtet der for øvrigt er fisk nok, har vi undertegnede bådlav ved formændene dannet en forening for at udfinde en måde for salget af fisken, dens tørring, saltning m.v., som kan sikre vor fattige fiskerbefolkning et bedre udbytte og derved tillige forøge vor ihærdighed og arbejden for fiskeriet.

2. I ovennævnte anledning har vi valgt

en bestyrelse af 5 medlemmer, som har at varetage foreningens interesser. Bestyrelsen, der fremtidig vælges af 1 delegeret af hvert bådlav og på den ordinære generalforsamling, består første gang af:

Peder Sørensen Hvass i Vejlbj,
Ole Nees i Vrist,
Laust (= Lars) Peitersen i Flyvholm,
Niels Jensen Rud i Langerhuse,
Christen Toft af Mandsberg i Knopper.

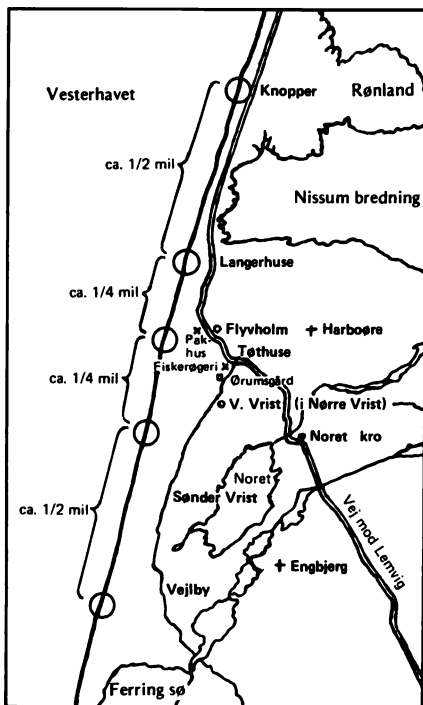
Bestyrelsen vælger selv sin formand.

3. Bestyrelsen har så vidt muligt at sørge for oprettelse af 5 stationer i Harboøre sogn, nemlig i Vejlbj, Vrist, Flyvholm, Langerhuse og Knopper, og enhver af medlemmerne er bestyrelse på det sted, han bor. På hver station opføres de fornødne bygninger til modtagelse af fisk, tørringsanstalt, salteri m. v. efter bestyrelsens beslutning, som derom indhenter oplysninger fra lignende fiskersteder.»

I følgende paragraffer nævnes bl. a., at anskaffelse af bygninger og materiel vil koste mindst 6.000 kr. Statstilskud forventes. Da der stadig vil kunne afsættes fersk fisk på stedet, gives der regler for, hvorledes de enkelte bådlav skal levere til de forskellige stationer, og af fiskeaffaldet vil man tilvejebringe fiskeguano (gødning), der skulle kunne sælges og bringe udbytte.

Følgende 15 underskriver: Peder Huus, Søren Pedersen Røn, Niels Jensen Rud, Anders Larsen Hvas, Thomas Klemmensen, Ole Nees i Vrist, Jens Møllerup, Kristen Møllerup, Kristen Nees, Joseph Nielsen Gaj, Christen Toft, Kristen Kristensen, Søren Pedersen Toft, Lars Peitersen og Mads Kristensen Lyng.

Ifølge vedtægternes punkt 1 er de alle formænd for hver sit bådlav. Søren Pedersen Toft har skrevet sit navn to gange. Hans første underskrift er streget over. Har han

Den formodentlige beliggenhed af Harboøres fem landingssteder i 1880 erne. Harboøres bakkest har en længde af ca. 17 km eller 2 1/2 mil. Da der er en afstand imellem hver plads af ca. 1/4 mil, må der oprettes fem fiskebuse. påstår ansøgningen i 1884, og myndighedernes kritiske bemærkning lyder: -Vrist en lille 1/4 mil! - Fiskerbyerne Langerhuse og Tøthuse opstod formentlig sidst i 1600-tallet. De to landingspladser her har sammen med den ved Vrist samlet de fleste både, og fiskerigeriets placering ved Ørumsgård har været central, pakhuset vest for Flyvholm for så vidt også.

mon fortrudt og er igen gået med? Af de fem, der anføres som bestyrelse, savnes Peder Sørensen Hvass i Vejlbj som underskriver, og Vejlbj synes slet ikke repræsenteret. Så vidt skønnes, er seks af underskriverne fra Vrist, fire fra Tøt (Flyvholm landingsplads?), tre fra Langerhuse og to fra Knopper. Men hvorfor er 7-8 af sognets 23 bådlav ikke med? Mon på grund af den

økonomiske forpligtigelse ved foretagendet?

Der kunne også være andre grunde.

Det er i provisorietiden, i visnepolitikens år, og striden mellem Højre og Venstre fandt også næring i det nye foretagende på Harboøre. C. Aaberg havde været Lemvigkredsens folketingsmand siden 1861, valgt af Højre. Helt til sin død i 1897 fik han de fleste af Harboøre-folkenes stemmer, og Harboøre stod som en af Aabergs »fæstninger«. Breve i hans privatarkiv fortæller om en nær kontakt mellem ham og hans vælgere. Alt muligt har man bedt ham tage sig af. (2)

En varm tilhænger har han haft i sognefoged og gårdejer på Harboøre Christen Gaj Noersgaard, der i årene 1873-1881 var medlem af statens fiskerikommission og fra juni 1884 antaget som lokal repræsentant for »Foreningen til Fiskeriernes Fremme i Danmark og Bilande«.

Denne nylig stiftede forenings sekretær var adjunkt Arthur Frederik Feddersen (1835-1906), Viborg, der sidst på året havde holdt en række fiskerimøder, således i Ringkøbing og Struer og 19. november også et møde hos strandfoged Anders Vrist, Vester Vrist, Harboøre. Mødet var endt med, at de ca. 150 deltagende havde overladt til Feddersen at affatte en resolution til regering og rigsdag om ønskeligheden i en havn ved Harboøre for fiskerifartøjer. Over 60 af deltagerne skrev under.

Men Feddersen var venstremand, og adskilligt i den tale, han holdt på Harboøre, blev af Lemvig Avis, det lokale højreblad, opfattet som politisk agitation. På landsplan skabte hans politiske holdning uvilje imod ham som sekretær i den nystiftede forening, og en konkurrerende sammenslutning, »Dansk Fiskeriselskab«, blev dannet (3).

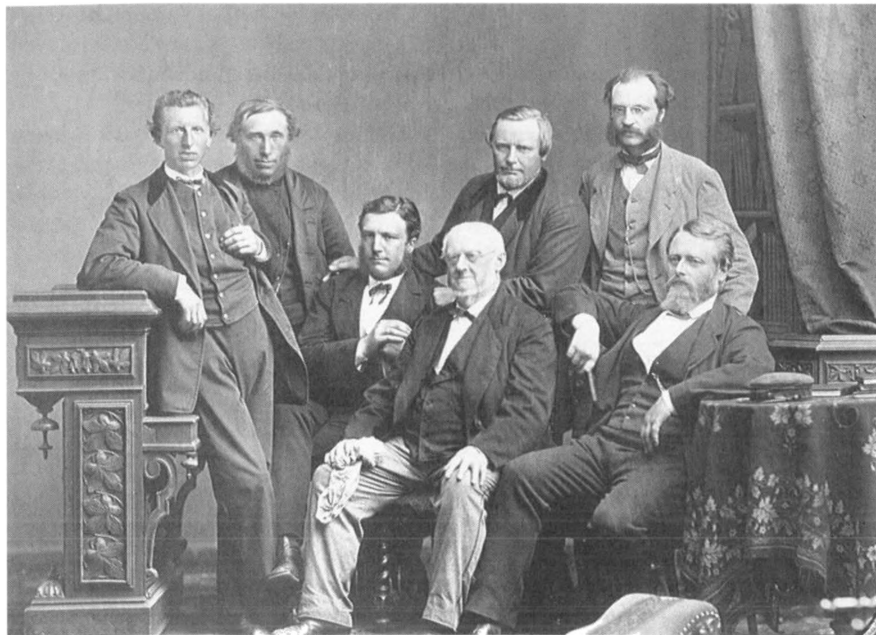
Arthur Feddersen har været en kapacitet på fiskeriets område, og hans udtalelser ved Harboøre-mødet har uden tvivl haft de bedste hensigter.

Det er den lokale venstreavis Lemvig Folkeblad, der 1. februar 1883 omtaler mødet ifølge referat i Morgenbladet, Venstres betydeligste landsorgan på den tid. Lemvig Folkeblad havde ikke selv kunnet være til stede, da mødet ikke havde været offentlig bekendtgjort, men har ellers refereret Feddersens fiskerimøder både i Struer og i Ringkøbing. Senere gengiver Lemvig Folkeblad en længere artikel: »Fra Harboøre«, skrevet af Feddersen til Morgenbladet.

Mødet på Vester Vrist skildres malende — »vi stod sammen mand ved mand i de lave stuer, hvis belysning tilvejebragtes ved nogle tynde lys af den slags, som vi endnu mindes fra barndommen« —. Det barske Harboøre tegnes i klare streger, hvor huse og gårde ligger spredt uden hegn eller plantevækst, »kun omgivne af nogle stejler, hvorpå rokker og hå er ophængt til tørring«. Fiskeriet og dets vilkår skildres, og han påpeger, på hvilke måder det offentlige kan ophjælpe erhvervet.

Sidst i januar reagerer Lemvig Avis med artiklen »Vesterhavsfiskeriet« og angriber Feddersen for visse af hans udtalelser på Harboøre. Svar i Lemvig Folkeblad og mod-svar i Lemvig Avis fortsætter med, at Lemvig Folkeblads redaktør kommer Feddersen til undsætning og antyder, at det kunne være Aaberg, der havde »ført pennens« imod Feddersen. Det ligner ham. »Han ved jo nemlig så godt, at hans stilling til fiskerisagen ikke tåler en klar belysning.« Humlen er, at Feddersen er venstremand og tænkeligt kunne lade sig opstille som modkandidat.

Hermed er også Aaberg inddraget i fej-

Fiskerikommissionen 1873-1881. Nr. 1 fra venstre: P. Villumsen, Snekkeersten, eneste fisker i Dansk Fiskeriforenings første bestyrelse. Nr. 2: Christen Gaj Noersgaard (1826-1898), Harboøre, gårdejer og sognefoged. Nr. 3: Lars Kjelder Holst (formentlig) (født 1838), Skagen, købmand med efterbånden utallige tillidsbrev. Nr. 4: Harald Valdemar Fiedler (1808-1887), Skelshør, birkedommer og statens fiskerikon-sulent, kommissionens formand. Nr. 7: Christian Frederik Lütken (1827-1901), professor, zoolog. (Foto venligst udlånt af fru Camilla Kirk, Lemvig).

den, og »En Harboørebo« stiller kritiske spørgsmål til hans initiativ ved mødet i Harboøre kro. Han tolker det som propaganda før det forestående folketingsvalg og skriver, »at Aaberg er bange for, at højrepolitikken skal rådne på Harboøre. Det er denne, han vil have saltet eller konserveret; så får det gå med hvillingerne, som det kan. (4). Det er i alt fald venstremanden adjunkt Feddersen, der har drevet Aaberg til dette møde,« og Lemvig Folkeblad tilføjer senere, »at Aaberg søger at lave klipfisk for ikke selv at blive til plukfisk.« (5)

Valget fandt sted 25. juni 1884. I Harboøre-Engbjerg kommune faldt 95 stem-

mer på Aaberg og 22 på venstrekandidaten Kr. Høgsgaard, procentvis lidt flere på Venstre her end før og senere. Om muligheden for statstilskud til konservering af fisk på Harboøre har skaffet Aaberg flere stemmer, er ikke til at se. I hvert fald tabte han ikke særlig mange stemmer på grund af beskyldninger imod ham for at have svigtet Harboøre og fiskerisagen. Dette og følgende valg viser, at flertallet af harboøreboerne havde tillid til Aabergs virke med hensyn til stedets mærkesager som jernbane fra Lemvig til Thyborøn og anlæg af den havn, der ved valgmoderne blev kaldt »en lille fed bid, som Aaberg har sat på kro-

gen, og som han vil bruge til at fiske med på Harboøre.«

Ifølge brev fra J. St. Breinholt 14. maj 1884 ser det ud til at lykkes for Aaberg »at få et stort tilskud til Harboøre-fiskeriet«. I så fald tror Breinholt, »at alle bådlav – selv de forhen uvillige – nok vil være medlemmer af foreningen, og det ville måske derfor være heldigst, at regeringsbidraget omfattede alle bådlav på Harboøre, som nu eller i årets løb vil indtræde i foreningen; thi skal slig et punkt ikke være anført i betingelsen for statstilskuddet, så vil de 18 bådlav måske ikke lade de 5 bådlav være delagtige i det opnåede tilskud, og heldigst er det at få alle fiskerne under én hat.«

Samme dag, som de 15 bådførere underskriver vedtægterne, dateres bestyrelsens ansøgning til Indenrigsministeriet om tilskud til foretagendet. 1.500 å 2.000 kr. foreslås og begrundes. Hvert af de fem anlæg vil koste 1.200 kr. Tegning vedlægges med en Lemvig-murers beskrivelse af byggeriet.

Sagen går til udtalelse hos amtmanden i Ringkøbing og by- og herredsfogeden i Lemvig, der igen indhenter nærmere redegørelse fra ansøgerne, underskrevet 5. juli af formanden. Også fiskerikonsulent Fiedler bliver spurgt, og uagtet han »kender flere af andragendets underskrivere og laugets medlemmer som dygtige og brave mænd«, stiller han »adskillige spørgsmål til distriktets pålidelige sognefoged Chr. Gaj Noersgaard«. – Fiedler var formand i den omtalte fiskerikommission 1873-1881 og har altså kendt Chr. Gaj i den sammenhæng.

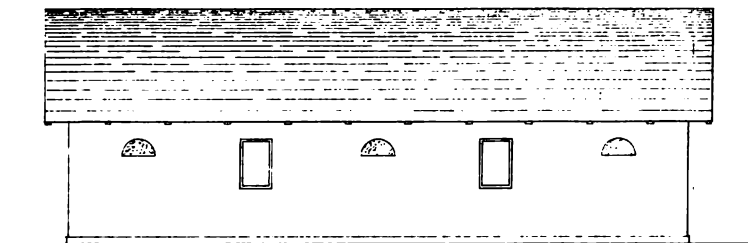
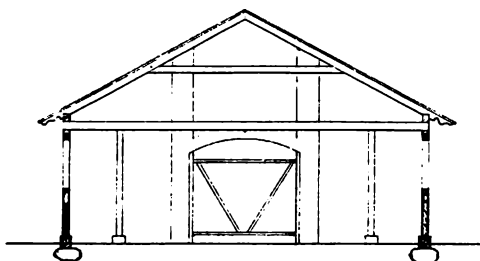
Alle anbefaler, og amtmanden så gerne lignende iværksat andre steder, f.eks. på Holmslands Klit. Bevilling nægtes på finansloven 1885/86, men anbefales optaget senere, og på det følgende års finanslov blev 2.000 kr. bevilget til foretagendet.

Ifølge J. St. Breinholts brev til Aaberg havde altså endnu tre Harboøre-bådlav tilsluttet sig foreningen kort tid efter, at vedtægterne var underskrevet og ansøgning om statstilskud sendt. Det fortæller om stadige overvejelser for og imod, men to år går, uden at nogle af de fem fiskeristationer blev bygget.

28. april 1886 vælges ved generalforsamling en ny bestyrelse, der en måneds tid senere søger om udbetaling af de 2.000 kr., men nu til én større station i stedet for de oprindelig påtænkte fem. Gode grunde herfor anføres. En af disse er »den omstændighed, at ved en større station kan der også indrettes en mindre afdeling til røgeri af fisk, som særlig er blevet anbefalet af Dansk Fiskeriselskabs sekretær –«. Sandsynligvis er ansøgningen udformet og skrevet af lærer ved Harboøre søndre skole P. Lundgaard, der på flere måder ses at have været behjælpelig i fiskerisager.

Den nye bestyrelse består af følgende tre: Thomas Tudborg, Simon Smed og Christen Kynde, Vrist. By- og herredsfogeden i Lemvig påtegner ansøgningen 8. juli og anfører, at ideen til én stor station er hentet, »efter at have set det af justitsråd Hansen i Thisted indrettede etablissement og gjort sig bekendt med dettes rentabilitet«. 16 bådlav på Harboøre er nu gået i interessentskab om det nye foretagende, og på amtmandens foranledning oplyser herredsfogeden, at »den omspurgte station skal ligge i Sdr. Tøth, Harboøre, en plads, der må anses passende«.

Ansøgningen møder også velvilje denne gang fra alle udtalende myndigheder, og trods et par kritiske notater bestemmer ministeriet 1. september 1886, at de bevilgede 2.000 kr. må anvendes til én større station i stedet for de fem mindre.

Tegning til et af de fem fiskebuse, der aldrig blev opført. Den findes vedlagt ansøgning fra 1884 om statsstøtte til foretagendet og er vistnok udført af muremester Berg, Lemvig. En seddel fra bam, dateret 31/3 1884, oplyser, at bygningen efter beregning vil koste 500 kr. Den udføres af halvstens mur- og forsynes med stenpaptag.

En notits i Fiskeritidende 18. maj 1886 om »stor stemning« i Fjaltring og Harboøre for oprettelse af fiskerøgerier forklarer muligvis den nye situation, og hvad der skete på den nævnte generalforsamling det forår efter to års tilsyneladende stilstand, hvor formodentlig mange drøftelser frem og tilbage har fundet sted. Det er i de to år, tanken om anskaffelse af større fartøjer modnes, og i foråret 1886 har tre søgænde kuttere, ejet af Harboøre-fiskere, kunnet sejle på rødspættefangst (6).

I realiteten er det vel en helt ny forening der her fremstår. Den første bestyrelse på

fem aktive fiskere, hver repræsenterende sin landingsplads, er nu afløst af tre nye folk, der alle er gårdmænd, men vistnok tilføjede engageret i handel med fisk.

Bygningen blev opført på matr. nr. 19 b (7), en parcel fra Øster Langergård eller Ørumsgård, og sagens videre forløb kan følges gennem notitser i Fiskeritidende og lokale aviser. I april 1887 berettes, at fiskerøgeriet nu er under tag og tager sig meget anseeligt ud. Særlig fortrinligt materiale er benyttet. Et par uger senere berettes, at nu er anlæggets ydre færdigt. Der bliver tre kældre, én iskælder og to saltkældre.

Efter postkort sendt fra Vrist 28. januar 1928. Vrist ny Brugsforening forrest til venstre. (Lokalhistorisk Arkiv, Thyborøn-Harboøre).

Sidst i marts har Peder Trilling på bestyrelsens vegne — han har vel afløst en af de tre anførte — søgt om udbetaling af den bevilgede sum, og sognerådsformand Gregers Kirk anbefaler. Medfølgende regningsbilag viser, at udgifterne allerede nu overstiger de 6.000 kr., hvilket var betingelsen for, at statstilskuddet kunne blive på 2.000 kr., og P. Trilling kan efter 6. april hæve pengene på Lemvig toldkammer.

Sidst på året lægges sidste hånd på indretning af bassiner og andet det indvendige vedrørende, men fra Fjaltring — der jo ikke selv fik noget røgeri — forlyder det hen mod slutningen af 1887, at »det i denne sommer med stor bekostning opførte røgeri« på Harboøre ikke har været til videre nytte. Prisen på røget fisk er så lav i England, at konkurrence efter danske forhold er umulig, hvorfor sæsonens rige fiskefangst måtte

sælges i omegnen til næsten ukendt lave priser. En samtidig og mere optimistisk beretning fra Harboøre nævner mulighed for anlæggets nytte som ishus, hvilket »selvfølgelig også har stor betydning for regulering af et eventuelt massefiskeri«.

En meddelelse i Lemvig Avis 25. marts 1888 rummer stadig optimisme. Statstilskuddet på de 2.000 kr. nævnes. Den resterende sum, ca. 4.000 kr., var »tegnet blandt de i fiskeriets udvikling dersteds interesse-rede« — formodentlig også andre end aktive fiskere. I vinterens løb er kældrene blevet forsynet med de nødvendige afkølingsmaterialer. Driften agtes påbegyndt fra 1. april, og en bestyrer er antaget for to måneder. Hvis røgeriet m.v. er »heldbringende«, vil »derved formentlig stødet blive givet til oprettelse af flere anlæg af denne art langs hele vestkysten«.

10/10/1889
 65
 Prof. J. Harboe,
 Lemvig.

Kontrakt.

— 1889 —

Imellem undertegnede Fisker *Lars Peitersen Rindberg*
 af Harboe og Hr. *F. Busse*
 er i Dag afsluttet følgende Kontrakt:

§ 1.

Jeg *Lars Peitersen* sælger hermed min hele Fangst
 af Hvidling fra *1/4 Oktober 1888* til *1/4 April 1889* til
 Hr. *F. Busse* for en Pris af *1/2* Øre,
 er *Lars Peitersen* *1/2* Øre pr. Pund *Grossvægt*
 beregnes efter udgaende Vægt saaledes, at hver Kurv af 110 Pund Brutto beregnes for 100
 Pund Netto.

§ 2.

Jeg Sælger *Lars Peitersen* har at levere Fiskene uopholdelig i forsvarelig renjort Stand ved
 snarst jeg er kommen i Land fra Fiskeriet
 imod en Godtgørelse af *1/2* Øre pr. *100* Pund Fiskevægt; og saa forpligter jeg mig til
 at levere Dagspartiet paa Lemvig Jernbanestation snarest muligt imod en Betaling af *1/2* Øre
 pr. Kurv af 110 Pund Bruttovægt. I denne Betaling er beregnet de tomme Kurves Tilførsel
 til *Lars Peitersen*. Jeg forpligter mig ligeledes til, ikke at lægge Fiskene i
 Sandet, men have dem forsynede med et Dække under.

§ 3.

Sex Dage for Jul og Paaske behøver Kjøberen ingen Fisk at modtage; ligeledes er
 de fritagne for at modtage Fiskene, naar Jernbanestogene ere standsede ved Sne eller anden
 Forhindring eller naar noget af Landene — Tyskland eller Danmark — ere indviklede i Krig.

§ 4.

Den Sælgeren tilkommende Betaling for leveret Fisk erlægges i hver anden Uge ved
 Avisning paa Lemvig Bank. Dersom Kjøberen ønsker det, er han ikke forpligtet til at mod-
 tage mere end *1000* Pund pr. Dag fra hvert Baadlag, og haves dette Antal ikke, da er
 Sælgeren berettiget til at supplere Antallet med Fisk fra Baade, som Hr. *F. Busse*

Lars Peitersens kontrakt med F. Busse, A. Itona, om levering af kuller 1/10 1888 - 1/4 1889. Den trykte formular har vel kunnet anvendes flere år i træk og ved de forskellige landingspladser på Harboe. Lars Peitersen boede i Tui og har sikkert benyttet Flyvholm landingsplads. Han skal levere fisken ved Flyvholm pakkhus, den tidligere redningstation, der var blevet afløst af en ny i 1878 og formentlig købt af det tyske firma Busse og Bade. Antagelig har fiskerne fra Langerbuse landingsplads også skullet levere bertil. - Det kan undre, hvorfor kontrakten mangler Lars Peitersens underskrift og datering. (Lokalhistorisk Arkiv, Thyborm-Harboe).

Men alt tyder på, at foretagendet blev en fiasko.

Forårsfiskeriet 1888 blev ualmindelig dårligt, så der ikke blev ret meget at hænge i røgovnen. »En fisker forment, at det endog kun har behandlet et halvt hundrede snese kuller i forårets løb», skriver Fiskeritidende 28. august 1889 og oplyser, at røgeriet har fået tilbygget et med asfalt tildækket tørreskur, så det nu er komplet.

»Onsdag den 2. januar 1889 afholdt aktionærerne i fiskehuset på Harboøre generalforsamling i Harboøre nordre skole angående afbenyttelsen af fiskehuset i det kommende år». Regnskabet viste, at huset til dato havde kostet over 8.000 kr., og »da det sidste års forsøg på at købe og behandle fisk ikke havde bragt andet end tab», vil man forsøge at bortleje huset, så aktionærerne i alt fald får »lidt rente af deres penge». Denne meddelelse i Lemvig Folkeblad 11. januar 1889 slutter ganske bedrøveligt: »De 2.000 kr., Aaberg har bragt os til vort fiskehus, er så gået i løbet; thi ingen vil nu give 6.000 kr. for huset». Samme dag og sted holdt »Harboøre private Telefonselskab» generalforsamling. Indtægten for 1888 havde været 90 kr., hvoraf de 75 var brugt til »en ny maskine til fiskehuset» — et telefonapparat vel.

Om huset blev udlejet, og hvordan det er blevet udnyttet de følgende år, ligger i det dunkle. Lemvig Avis nævner 8. maj 1894 fiskerøgeriet, »der i sin tid blev rejst for at træde hjælpende til, når der indtrådte et massefiskeri med ringe afsætning og dårlige priser». En indsender har spurgt, hvorfor huset slet ikke er blevet benyttet »under den usædvanlig rige fiskeriperiode den sidste måneds tid, skønt det har været så trevent med afsætningen som ingen sinde før». Intet svar ses.

Harboøre ny Mejeri, opført 1903 på fiskerøgeriets grund. Mejeriet blev nedlagt i 1947. (Lokalhistorisk Arkiv, Thyborøn-Harboøre).

Fiskehuset stod til 1901. Et par udtalelser om dets tilstedeværelse huskes fra folk, der nu er væk. Forhandlingsprotokol for »Vrist ny Brugsforening», oprettet 1901, oplyser, at en del af medlemmerne forud havde købt »aktiefiskehuset». Prisen har været 1.466 kr., udbetalt til P. Trilling 21. marts 1900. Han er formentlig fortsat som formand, fra han i 1887 første gang er nævnt i den egenskab.

Huset er så revet ned og genopført i Vrist, hvor det stadig står (Strandvejen 54), og da »Harboøre ny Andelsmejeri» blev oprettet i 1903, blev det bygget på fiskehusets grund.

Harboøres første fiskeriforening, der blev stiftet i 1884 med det formål at bygge fem huse til behandling af fiskefangsten, blev således to år senere til et interessentskab, der fik bygget ét større fiskehus med røgeri, som blev en fiasko og altså ikke et eksempel til efterfølgelse langs Jyllands vestkyst, heller ikke i Fjaltring. Her fik man til gengæld i 1889 oprettet en lokal fiskeriforening på et adskilligt bredere grundlag (8). Tilsvarende forening blev dannet på Harboøre i 1894.

På det tidspunkt har det tydelige skel gjort sig gældende, som opstod i forbindelse med den indremissionske vækkelse,

Chr. Gaj Noersgaard opnåede gentagne gange bedrende omtale ved udstillinger, hvortil han havde indleveret fiskegarn. Illustrationen ber viser hans diplom for et sfyndervod ved udstillingen i Helsingør 1894. - I 1875 var han udpeget som medlem af dommerkomiteen for 13. almindelige danske Landmandsforamlings Fiskerindstilling i Viborg.

der var brudt frem med pastor Carl Moes virke i sognet 1877-1885, således at vist ingen, der afgjort stod på vækkelsens linje, blev medlemmer af »Harboøre Fiskeriforening« gennem dens første adskillige år (9).

Men nok intet tyder på, at det skel var årsag til den manglende enighed ved den første fiskeriforenings start i 1884. Og det er først fra og med 1891, at vækkelsens skel gør sig gældende ved kommunevalg, så Lemvig Folkeblad 11. december 1900 kan skrive: »Medens det politiske i de fleste kommuner deler vælgerne i 2 retninger, nemlig Venstre og Højre, så danner den religiøse opfattelse skellet på Harboøre og i Engbjerg, hvor styrkeprøven stod mellem missionsfolk og ikke-indremissionsfolk«.

Som nævnt bevarede Højres folketingskandidat C. Aaberg sit overvældende flertal blandt Harboøres vælgere gennem alle årene. Også vækkelsens folk har tydeligt stemt Højre (10), men det gjorde også folk, der stod kritisk over for Indre Mission. Det gælder den på mange måder indflydelsesrige sognerådsformand, entreprenør Gregers Kirk, selv om Chr. Gaj Noersgaard 26. januar 1884 kan skrive til Aaberg, at der er »enkelte ting af Venstres anskuelse, han medholder«. Det var Gregers Kirk, Højre på et hængende hår fik valgt som kommunens valgmand til landstingsvalg i Skive 1886.

Sikker på afgjort flertal for Højre kom der som sædvanlig kun få vælgere til det berammede møde. Men 25-30 minutter før afgørelsens tidspunkt kom rullende »et læs mennesker, omtrent de, som et par heste kunne slæbe fra Engbjerg, og de stemte alle på en ægte venstremand, Christen Kynde på Harboøre, og han stemte på sig selv«, skriver Chr. Gaj 11. september 1886 til Aaberg. Nok i al hemmelighed havde et

Gårdejer og fiskeeksportør Christen Larsen Kynde (1842-1915) med familie ca. 1895. De tre af sønnerne var på det tidspunkt aktive kutterfiskere. (Lokalhistorisk Arkiv, Thyborøn-Harboøre).

møde været holdt hos Chr. Kynde, hvorefter »hele Venstre-kompagniet« fra både Harboøre og Engbjerg var blevet ordret sammen bag Højre-folkenes ryg. »Vi sendte bud ud omkring ved skolen«, skriver Chr. Gaj, »og endelig fik vi dog magten, men blot med én stemme over Venstre. Det var godt, det gik, som det gik. Det var en god irettesættelse... Det er en ligefrem grinagtig historie«.

Og vel heller ikke andet og mere.

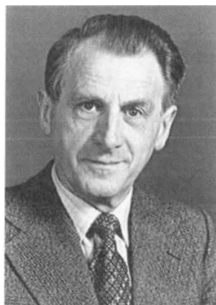
Chr. Kynde har formentlig fortsat kunnet samarbejde med Højre-folk omkring fiskerøgeriet – eller har også det partipolitiske skel haft afgørende praktisk betydning?

Resultatet var dog nok blevet fiasko i alle tilfælde.

NOTER:

1. Rigsarkivet: Landvæsenstjalsager 1887, nr. 486. – Her findes korrespondance m.v. vedrørende fiskerhus og foreningen til dets oprettelse.
2. Rigsarkivet: Privatarkiv nr. 6562.
3. Chr. Gaj Noersgaard blev medlem af »Dansk Fiskeriselskab«s bestyrelsesråd og fratrådte som repræsentant for »Foreningen til fiskeriernes

- Fremme — — ifølge Fiskeritidende 11/11 1885 »på gund af anden syssel«. En af »Dansk Fiskeriselskabs« fortalere, proprietær W. Beyer, samlede i november 1884 henved 120 fiskere til et møde hos Laust Flyvholm på Harbøre. Ifølge Lemvig Avis 23/11 1884 bestemte samtlige tilstedeværende fiskere sig til at indtræde som medlemmer i det nye selskab. Chr. Gaj nævner mødet i brev til Aaberg 21/1 1885, kalder Beyer »en meget flink mand« og er sikker på, »at han var mere afholdt efter hans bortrejse end i fjor, da Feddersen holdt et lignende møde«. — De to foreninger blev i 1887 sluttet sammen i »Dansk Fiskeriforening«.
4. Kuller er fra gammel tid kaldt hvilling.
 5. Lemvig Folkeblad: 1/12 og 11/12 1883; 10/2, 5/3, 21/3, 19/4, 23/4, 1/5, 14/5 og 22/5 1884. Lemvig Avis: 26/1, 21/2, 12/3, 8/4, 13/5, 27/5 og 10/6 1884.
 6. Anders Vrist Langer: Skib. Fisk. Sjøel. Kutterdagbøger fra Harbøre. Bind 1: Tradition og fornyelse (Forlaget Dalhus 1988), side 1 ff.
 7. Tinglæst skøde 11/4 1888 fra Christen Smed Jensen til aktieselskabet »Harbøre Fiskeriselskab«.
 8. Lemvig Avis 9/2 1889.
 9. Note 6 *ibid.*, side 71.
 10. Henning Ringgaard Lauridsen: Folk i bevægelse. Folkelig vækkelse, politik og andelsfællesskab i Nordvestjylland (Forlaget Dalhus, 1986), side 179 ff.

Anders Vrist Langer
Lærer og kordegn
Anders Thuborgsvej 18
7620 Lemvig
Født 1920

Da der i 1888 oprettedes andelsmejeri i Aadum sogn

Af Jens Lindby

I 1882 oprettedes det første andelsmejeri i Hjedding. De følgende år kom der flere og flere andelsmejerier til, og det kulminerede i 1888 med oprettelsen af ca. 250 nye andelsmejerier alene i det år.

Andelsmejerierne fik meget hurtigt fodfæste i den nordlige del af Ribe amt, mens det var anderledes i Ringkøbing amt. Især Bølling-Nørre Herreders Landboforening var imod andelstanken i de første år, og det er nok den væsentligste grund til, at det gik langsomt med oprettelse af andelsmejerier her i amtet. Landboforeningen mente, at man skulle satse på de privatejede fællesmejerier, som på det tidspunkt var ved at blomstre frem, eller på lokale smørpagningsforretninger, hvor bondesmørret blev blandet til en mere ensartet vare.

I Aadum havde gdr. Buhl på Lundsbygård et fællesmejeri, som mange leverede deres mælk til. Desuden var der et fællesmejeri i Vallund. Fællesmejerierne var et stort fremskridt. Man kunne lave en bedre vare – og fik dermed en højere salgspris – når smørproduktionen blev samlet ét sted i stedet for på hver enkelt gård.

Aadum sogns andelsmejeri blev oprettet 1888 med 111 andelshavere. De gamle protokoller opbevares på Egvad Egnshistoriske Samling. Med udgangspunkt i protokol-

lerne følger her en beretning om Aadum andelsmejeris første brydsomme år.

25. januar 1888 holdtes i Aadum hovedskole det første egentlige møde om oprettelse af et andelsmejeri i sognet. Der var god stemning for sagen, så der nedsattes et udvalg til det indledende arbejde med foreningens oprettelse. Udvalget bestod af 5 mænd, nemlig

Gårdmand Niels Olesen, Odderup
Købmand Jens Jacobsen, Kirkeby
Gårdmand Peder Jensen, Bindsbøl
Gårdmand Hans Kr. Nielsen, Puglund
Husmand Peder Birch, Bredkjærbakke

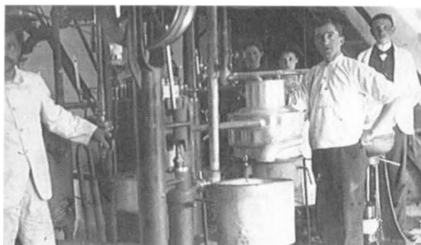
Disse mænd kom også til at udgøre den første bestyrelse. Det første år vedtog man dog at udvide bestyrelsen med to medlemmer: Kristen Eskildsen, Odderup og Jens Madsen, Bindsbøl.

Derefter afholdtes møder i sognets 4 skoler, for at få så mange med som muligt. Folk blev anmodet om at opgive koantal, samt hvornår de kunne begynde at levere mælk til mejeriet. Mange var bundet af kontrakter, bl.a. til Lundsbygård og Vallund mejerier. »Alle gik med på en ringe undtagelse nær«, som der står. Pr. 1. november 1888 ville der være 416 køer, og pr. 1. maj 1890 649 køer, hvis mælk kunne leveres til det nye mejeri.

Man enedes om, at mejeriet skulle ligge vest for møllen på en grund tilhørende møllejer Niels Jensen. Da man havde fået gravet brønden, viste det sig imidlertid, at den ikke duede. Man enedes så om, at flytte mejeriet om på en grund syd for købmand Jacobsens gård (nord for vejen til Odderup og øst for vejen til Ølgod) på hans fæsteland. Her var der så til gengæld for lidt vand i brønden, så nu fik bestyrelsen travlt. Der blev gravet 6 forskellige steder i kirkebyen. Det bedste sted viste sig at være nord for kirken i skellet mellem de to bestyrelsesmedlemmer Jens Jacobsens og Peder Jensens marker.

I denne forbindelse er der en interessant detalje, hvis betydning for de involverede personer, man kun kan ane ud fra protokolens tekst. Først skal nævnes, at Peder Jensen tidligere havde været på kant med den øvrige bestyrelse, og at det måske forklarer hans handlemåde i det følgende. Prisen for grunden til mejeriet var både ved placering nr. 1 og placering nr. 2 aftalt til 150 kr. pr. skæppe land. Ved placering nr. 3 var der pludselig 2 muligheder – nord eller syd for skellet. Købmand Jacobsen tilbød igen grunden til 150 kr; men Peder Jensen forlangte kun 100 kr. pr. skæppe land. Således gik det til, at mejeriet kom til at ligge på Bingesbøls marker.

Snedker Jeppe Pedersen af Aadum havde lavet tegning og overslag, og det blev også ham der ved licitationen fik såvel murer- som tømrer- og snedker- og tækkearbejdet. I dag ville det vist hedde i totalentreprise. Man købte 60.000 mursten fra Forsom teglværk, 12.800 fra Odderup og 1.000 mursten fra Gyris. Ialt kostede mejeriet 18.350 kr. incl. inventar. Alle pengene blev lånt i Fanø Låne- og Sparekasse, og indsat på en konto i Vestjyllands Landmandsbank i Varde.

Mejeriets personale ca. 1908: Til venstre set mejeribestyrelsesmedlem Peter Christian Petersen.

Der var dengang kun få pengeinstitutter her på egnen, og Fanø var et rigt samfund, der sikkert var villig til at udlåne penge på favorable vilkår. Aadums Sogns Spare- og Lånekasse (bemærk spare- før låne-, modsat Fanø) har sikkert ikke kunnet magte opgaven, eller har ikke turdet. At man valgte Landmandsbanken i Varde til driftskreditten skyldtes givetvis, at den domineredes af det daværende Venstre, mens folkene bag Varde Bank tilhørte partiet Højre.

En lille ting, der ellers ikke var med i den oprindelige plan, var bademuligheden. Denne blev dog hurtigt indpasset i byggeriet, så man straks fra starten kunne få sig et bad på mejeriet. Det kostede 20 øre for medlemmer og 40 øre for ikke-medlemmer. Der var også en abonnements-ordning, hvor man fik rabat: et 15 bads kort gældende i en måned og et kort til badning hver dag. F.eks. var prisen for et månedskort til badning hver dag 4,50 kr for medlemmer og 6,00 kr for ikke-medlemmer.

Ifølge mejeriets love måtte køerne ikke fodres med fordærvede fodermidler. Der måtte ikke fodres med kålrabi, og der var begrænsning på brugen af kartofler som foder. Det mest skelsættende var dog brugen af rapskager. Vedtægterne krævede, at der skulle fodres med eet pund rapskager for

Aadum mejeri omkring 1945, centralt beliggende i byen med buse af vidt forskellige stilarter. Bag mejeriet ses dets brændselsdepot i form af kvas og balm.

hver 20 pund leveret mælk. Man fik på den måde en bedre mælk; men det var endnu ikke almindeligt at fodre med indkøbte foderstoffer. Dette punkt i vedtægterne var da også emnet på mange af generalforsamlingerne i de følgende år.

Medlemmerne skulle købe rapskagerne gennem mejeriet, som på den måde havde kontrol med brugen af dette kraftfoder. Mejeriet var medlem af Vareindkøbsforeningen i Skjern (en underafdeling af RAI), og fra 1889 direkte medlem af Ringkøbing Amts Indkøbsforening for Foderstoffer (RAI). RAI var stiftet 1885 som en konkurrent til købmændene, der ifølge andelsbevægelsen tog for høje avancer for for dårlige varer. Fra RAI bestilte mejeriet så de ønskede foderstoffer efter forudbestilling fra medlemmerne.

I den oprindelige kontrakt benævnes

mejeriet »Andelsmejeriet i Aadum m.fl. sogne«. Man havde nemlig en del medlemmer udenfor sognet, og efterhånden kom der flere med, især fra Forsum og den sydlige del af Borris sogn. Man havde også en del medlemmer i Tarm-området, idet Tarm mejeri først startede i 1897 (som fællesmejeri).

Mejeriet startede sin virksomhed 15. oktober 1888. Som bestyrerinde ansattes Maren Riis, der indtil da havde været mejerske på Lundsbygårds mejeri. Det var måske årsagen til, at Buhl allerede i december spurgte andelsmejeriet om, hvad de ville byde på mælken fra hans leverandører i Stoustrup og Sejrup. Han havde kontrakt med dem i et år, men tilbød nu andelsmejeriet leverancen derfra. Bestyrelsen må også have været interesseret i leverancen, for de tilbød Buhl ½ øre pr. kande leveret mælk.

Alfred Vad, Møgelose i Aadum, kørte med denne særegne mælkevogn – en lastvogn uden motor forspændt beste.

Iøvrigt mente bestyrelsen, at bønderne bedst selv kunne aftale betingelserne med Buhl på Lundsbygård. Og det gjorde de, så i protokollen står der blot, at de nu leverer mælken til andelsmejeriet.

De første mælkekuske var efter licitation:

Rabæk tur:

Jens Pedersen, Gundesbøl..... 520 kr. pr. år

Bisgaard tur:

Kr. Kristensen, Bisgaard..... 430 kr. pr. år

Graahede tur:

Enevold Jensen, Nederby

Mark..... 420 kr. pr. år

Odderup tur:

Laurids Rindom, Odderup 300 kr. pr. år

Gundesbøl tur:

P. Larsen, Bjølbøl..... 400 kr. pr. år

En ugentlig tur til Tarm station med smør

Fra lørdag den 16. til torsdag den 21. april 1955 stoppede næsten al mejeridrift i Danmark på grund af strejke og lockout: søndag den 17. arbejdedes der dog på mejeriet i Aadum – af bestyrelsen: Kr. Buch Kristensen (formand), Niels Pedersen (bestyrelsesmedlem), Johs. Eriksen (mejeriarbejder) og Aksel Kristensen (næstformand).

og ost: Niels Vium (Hansen Pedersen), Graahede 85 kr. pr. år
Mejeriet blev ombygget 1911, hvor der opførtes styrebolig, stalde og en korsbygning til kølemaskine og skummelokale. Der var igen en større ombygning i 1930, og i 1960 opførtes et helt nyt mejeri.

1966 ophørte Aadum andelsmejeri og indgik i Tarmegnens Mejeriselskab med mejerier i Hoven og Lønborg. Senere gik selskabet ind i MD Foods, som det hedder nu, og i dag er der ingen mejerier i Egvad kommune.

I det tidligere mejeri i Aadum residerer nu Bollerup Jensens Sæbefabrik.

Jens Lindby
Bibliotekar/medarbejder ved
Aadum Sogns Arkiv
Odderupvej 10
6880 Tarm
Født 1949 i Randbøl sogn

Fattigfolk i Sdr. Lem og Ølstrup sogne i 1800-årene

Af Henry Green

»Anno 1803 den 9. december var forsamlet i Lem Præstegaard Kommissionen for de fattiges Væsen efter Reglement af 5. Juli, 1803.« Blandt de udnævnte mænd var min tipoldefar, der som søn af en ugift mor ved egen hjælp var kravlet et trin op ad samfundsstigen. 61 år senere blev hans søn enkemand og var ikke i stand til at forsørge sin yngste datter på 8 år (min farmor). Hun kom i huset hos en velstående farbror og undgik derved den udlicitering, som på den tid blev mange fattige børns skæbne. (1).

Der er nok ingen nulevende, som kan sætte sig ind i den store fattigdom, der herskede for 100-150 år siden. I landbruget var udbyttet af kornavlens normalt ikke på mere end 4-5 fold, og ved misvækst kunne man ofte ikke avle så meget, som der var sået. Alle, også på større gårde, havde en nærmest religiøs respekt for brødet. »Giv os i Dag vort daglige Brød« var sikkert den vigtigste bøn.

I det følgende er fulgt nogle skæbner fra Sdr. Lem - Ølstrup sognes fattigprotokol, der er bevaret fra 1803-1909. Der omtales også andre uden for fattigvæsenet, som nok har levet lige så spartansk som fattiglemmerne. De fleste satte en stor ære i at klare sig selv.

Enkelte mennesker er fulgt fra fødsel til død; men det kan kun blive et overfladisk

bekendtskab. Om nogle ved vi ikke, hvor de kom fra – andre ved vi ikke, hvor gik hen. Hvad blev der f.eks. af Mads Christensen, der som 13 årig blev sendt til Holstebro for at modtage 15 slag ris og som 18 årig hjemsendt fra forbedringshuset? Hvis børn på 10-15 år betlede uden forældrenes vidende, var straffen ris. For voksne tiggere var straffen forbedringshus.

FATTIGFORSØRGELSE FØR 1803

Der har nok fra »arilds tid« været en vis solidaritet med sognets syge, gamle, fattige og på anden måde handicappede mennesker, der på grund af sygdom, uheld eller eventuelt medfødte skavanker var sakket agterud. Ulyst til arbejde var også én af grundene til fattigdom. I Chr. 2.s såkaldte gejstlige lov af 1521 skrives under afsnittet »Hvem Almisser skal gives: Ligeledes erfarer Vi, at mange, som intet har, gaar og samler Guds Almisse af gode Mennesker, og det, skønt de er stærke og raske Karle og Kvinder, Dreng og Piger, ej heller vil de tjene og tage arbejde, saa de kan tjene til Livets Opretholdelse.« 1778 kom en forordning, hvorefter arbejdsføre tiggere kunne indsættes i enten fæstning eller tugthus. I slutningen af 1800 årene blev fattiggårdene oprettet som en slags tvangsarbejdsanstalter.

En del håndværkerlav havde en rimelig god fattigforsørgelse for deres medlemmer, f.eks. Slagelse bageres lav af 1491: »Den Broder, der bliver hjemsoget af Fattigdom, saa han ikke kan bjerge Føden, skal alle Lavsbrodre hjælpe ved gennem Lavskassen at yde 2. Sk. Grot, saa han kan komme paa fode igen.«

På landet kunne der udstedes tiggertegn, som gav ret til at tigge indensogns, vel at mærke for værdigt trængende. (2). Det var en gammel regel, at sognets fattige skulle have en rimelig god behandling; men uden-sogns tiggere ville man ikke have rendende. Det var stoderkongens opgave at holde dem væk.

At mange måtte leve nærmest under sul-tegrænsen fortæller H.P. Hansen om: en fat-tig kone fik for at slagte får indmaden og be-nene. Benene blev knust og kogt, og når skindet var kogt mørt, kunne det også spi-ses.

Velmenende godsejere oprettede flere steder i landet hospitaler = alderdomshjem for sognets fattige. Således blev der i 1742 båndlagt en kapital til oprettelse af et hos-pital i Aal sogn, dog med fortrinsret for to veltjente medarbejdere fra godset.

Adelige havde deres egen forsørgelse af fattige slægtninge, som ikke kunne klare sig selv. Det lille Karsbæk Kloster i Lem har været forsørgelsessted for to adelige jom-fruer. Provst Allerup hentede i 1699 sin anden hustru derfra. (3). Denne provst skriver i en mandtalsliste fra 1712 om den store fat-tigdom i Lem. Hele 28 personer lever i jord-hytter og ernærer sig nødtørfigt ved at væve og spinde og ellers betle. En krigsin-valid løber post for folk. (4).

FATTIGFORSØRGELSEN EFTER 1803
Midlerne til de fattiges forsørgelse blev ho-

vedsagelig fremskaffet ved beskatning af jordejerne i forhold til hartkornet. »Frivil-lige« gaver som nedenstående poster fra fat-tigkommissionens protokol skæppede me-get lidt i kassen.

»Denne Commission anstode, at alle Vedkommende vilde være enige om,

1. At alle tavlepengene lægges i Blokken of-fentlig under hele Menighedens Paasyn.
2. At der ved hvert Bryllup ombæres en Tal-lerken for de fattige, og hvad deri falder, modtager største Lodsejer til Sognekas-sens Fordel.
3. At enhver Tjeneste Karl burde afgive af sin Løn 12-16 Sk. aarlig, ligeledes til Sog-nekassens Fordel.
4. At der ved hver Handel med fast Gods blev afgivet en Kendelse til de fattige, som i det mindste kunde være 8 Sk. af hver 100 Rdl.
5. Naar nogen myndig Mand tilfalder Arv, han vil da af sig selv være saa billig deraf at give en Kendelse til Sognets Fattig-kasse af en Tredjedel pro Cent.
6. Naar nogen Mand ser Enden af en ube-hagelig Ting til hans Fornøjelse imod hans Forventning, det være sig Trætte med anden Mand, en uheldig Rejse, eller i andre Maader, om han da vil give til de fattige.« (5).

Udover disse punkter var der også, hvad der indkom ved mulkter for skoleforsømmel-ser, ved salg af fundne og optagne kreaturer og ved salg af de fattiges efterladenskaber, der dog oftest ikke kunne dække begravel-sesomkostningerne.

»Fattige og Husarme« havde efter loven ret til hjælp, men der er i tidens løb udfol-det store anstrengelser for at vælte byr-derne over på andre, hvilket fattigprotokol-len tydeligt vidner om. Der har været om-

Fattighuset i Sdr. Lem sogn, bygget i 1850, og oprindeligt indrettet med 8 lejligheder. (Foto: Verner Andersen)

fattende korrespondancer sognene imellem og mellem sognet og den overordnede myndighed, amtet.

Efter loven af 15. maj 1839 var et barn forsørgelsesberettiget i det sogn, hvor moderen opholdt sig timånedersdagen før fødselen. Bl.a. for at kontrollere dette førte sognepræsten til- og afgangslister og påtegnede skudsmålsbøger. For en sikkerheds skyld sørgede man så vidt muligt for, at holde fattige kvinder på »faldende fode« væk fra sognet for det tilfælde, at man ikke kunne finde frem til forsørgessognet. Kunne man ikke det, var sognet hvor fødselen fandt sted, forsørgelsespligtig. Navnlig med hensyn til omvandrende folk kunne der let opstå tvivl om, hvor moderen opholdt sig på avlingstidspunktet. (6).

Harve en fattigkommission mistanke om, at en tilflytter kunne komme til at ligge

sognet til byrde, gjorde man sig store anstrengelser for, at vedkommende ikke blev i sognet i tre år, da han ellers blev forsørgelsesberettiget dér. Fra 1839 blev terminen for forsørgelsesret hævet til 5 år. Det havde været diskuteret i regeringen i flere år. Fattigkommissionerne i landdistrikterne hævdede, at de derved kom til at bære de tungeste byrder, idet karle og piger, efter at have brugt deres bedste år i byerne, vendte tilbage til hjemstedet, »ofte medbringende Købstadspøblens raffinerede Laster.« (7). (Dette med at hjælpe en mand ud af sognet, så han kunne klare sig i fem år brugtes langt op i 1900 årene.)

At nogen betragtede hjælp fra det offentlige som velerhvervede rettigheder får man en anelse om ved at læse om Ann Møll. Hun var som ugift »kommet galt afsted« og var eneforsørger for en lille pige. For gam-

melt bekendtskabs skyld kom hun i huset hos én af sogneforstanderskabets medlemmer og blev der til sin død. Hun skulle have fri to dage hvert efterår til at gå rundt i sognet og tigge uld. Selv efter at datteren var blevet voksen, og de hver især burde kunne klare sig selv, vedblev Ann at få nogle rigsdaler årligt af fattigvæsenet. Ligeledes vedblev hun med sin tiggerfærd, og da man talte med hende om, at hun vel nu kunne undvære den uld, var svaret: »A vel ha mi Tow.« (8).

Fattigvæsenet stod dog for de fleste som et afskrækkende spøgelse. Således fik Søren Christensen sin svigerfars understøttelse eftergivet: »Paa Opfordring af Søren Christensen vedtaget at eftergive hans Svigerfar, Ole Jensen, det Beløb, som han er blevet skyldig til Kommunen, dog paa den Betingelse at førstnævnte, foruden at tillade hans Svigerfar en ordentlig Aftægt i Stedet næst efter 100 Rdl. tillige yder ham fornøden Pleje i Sygdom og Alders Tilfælde, og at ejendommen ikke uden Sogneforstanderskabets Samtykke kan sælges til nogen ikke Kommunen forsørgelsesberettiget.«

En husmand fik i en årrække nogle skæpper rug og byg af fattigvæsenet, men søgte så i 1856 at blive sin egen herre. »Det blev vedtaget, at hvis Peter Jensen en Gang ville refundere den ham af Kommunen tilstaaede Understøttelse, da blev den modtagne Understøttelse at udrede med en Fjerdedel af det Beløb, som den modtagne hjælp kunde beløbe sig til.« Beløbet ses ikke indkommet i regnskabet; men han får ikke mere hjælp hverken fra fattigvæsenet eller Den fri Hjælpekasse. Denne mand gik det altså fremad for; men for mange gik det den modsatte vej. Var stedet så ringe, at der ikke var mulighed for at komme på aftægt i ejendommen, var der for de gamle kun fattigvæ-

senet tilbage. Nogle kunne blive i huset og leve af lidt hjælp i form af brødkorn. Hvis det gik så galt, at hjælpen langt oversteg husets værdi, kunne kommunen overtage ejendommen.

I 1843 kom Poul Chr. Madsen hjem til Lem med kone og fire børn, og de fik midlertidigt ophold i fattighuset. Poul Chr. Madsen skulde flyttes fra fattighuset til Hatkærhede, hvor en hytte skulde opføres, hvortil materialerne skulle tages af Mads Thyges Hus, der var faldefærdigt. »Omkostningerne ved huset var 12 rdl. og 2 mk.«

FATTIGHUSE OG FATTIGGÅRD

Det gamle fattighus i Lem lå syd for kirken og fungerede også som skolestue. Det, der blev bygget i 1850, ligger også på den gode jord midt i sognet; men ellers blev de fattige helst forvist til sognets yderkanter, tilsyneladende koncentreret om Hatkærhede, Røgind og Sømose. Placeringen af de fattiges hytter i nærheden af sogneskellet til Velling og No giver mistanke om, at fattigkommissionen nok ikke ville have haft noget imod, at beboerne også gik på tiggeri i nabosognene.

Der bygges fattighus i Ølstrup i 1849. »300 helbrændte og 1500 halvbrændte Sten leveres til Foraaret. Det ny Fattighus skal være 3 Alen under Tømmeret. Omkostninger ved Husets Opførelse ialt 209 Rdl.«

»Til Fattighuset i Lem indkjøbes i 1850 13 Stk. 10 Alens Bjælker, 26 Stk. Sparretræ, Træ til Hanebjælker og Rem af 12 Alens Længde, 10 Tylvter 6 Alen Fjæl samt det fornødne Træ til Vindueskarme. Brønden skulde koste 15 Mk. for de første 6 Alen og så yderligere for hver Alen 3 Mk. og 12 Sk.« Det fortælles, at der oprindeligt var 8 lejligheder, så det har været trange forhold, selv for enlige. Huset i Ølstrup er nu nedrevet,

mens vi i Lem kan glæde os over, at vort fattighus er bevaret i nænsomt restaureret stand.

Der har i tidens løb været mange forslag fremme om, hvordan man kunne afholde arbejdsduelige mænd fra at henvende sig til fattigvæsenet om hjælp. Et af midlerne var en slags tvangsarbejdsanstalt. Som sådan blev en del fattiggårde oprettet i slutningen af 1800 årene. Det var dog en misforståelse at have et opholdssted for arbejdssky og fordærvede personer fælles med familier med børn. Disse fattiggårde fik ikke nogen lang levetid. Etableringen af fattiggården i Lem diskuteredes længe. I 1870 var sognets beboere forsamlet for at snakke om sagen. Igen i 1877, men først i 1881 var gården klar, og de første beboere flyttede ind kort før jul. Gården fungerede så indtil 1910, da det nuværende alderdomshjem blev bygget.

DE FATTIGES INDBO

På mange fattiggårde havde man smukke intentioner om udvikling af lemmernes kristelige liv: »Lemmerne opfordres til at læse i den hellige Skrift og i Salmebogen, dog kun forsaa vidt det kan ske uden at hindre Arbejdet!» (9). Det gjaldt forøvrigt langt op i vor tid, at man hellere så salmebogen end et spil kort på Lem alderdomshjem.

En nulevende fortalte om sin bedstefar, der var skrap afholds- og missionsmand og medlem af fattigkommissionen, at han klagede over den store tildeling af brændevin til lemmerne. Han fik af de øvrige medlemmer at vide, at det havde han ingen forstand på. De gamle skulle have deres brændevin.

De blev ved ankomsten til fattighuse og -gårde registreret, og vi ser i Lem kun meget få og fattige ejendele. »Kristen Nielsen ankommer til Fattighuset med Kone og 2

Jordhytte gengivet på xylografi 1887. (Gunnar Knudsen »Dansk Bondeliv«).

Børn og samtlige sine Ejendele, som bestod af følgende Genstande: 1 Underdyne, 1 Overdyne, 1 lille Dyne, 2 lange og 2 korte Puder, 1 Par Lagener, 1 Dragkiste, 1 Stueuhr, 1 Hængeskab, 2 Stole, 1 Bord og 1 Sæt Rulletøj.« (10).

Trine Tagmose medbragte til fattiggården i Lambæk den 12. december 1881: »1 Kommode, 1 Skrin, 1 Bord, 1 Stol, 1 Nat-skrin, 1 Dyne, 3 Puder, Gangklæder, 4 Stk. Linned, 1 Gryde, 1 Pande, 1 Bøtte, 1 Ballie, 1 Stueuhr, 1 Spinderok og en Garnvinde.« (Ifølge fattiggårdens regnskab fortjente hun lidt ved at spinde.) (11).

»Anders Rasmussen ankommer til Fattiggården 1896 med 1 Seng, 1 Kiste, 1 Skring, 2 Par Strømper, 2 Par Bukser, 2 Trøjer, 2 Veste, 2 Undertrøjer, 2 Skjorter, 1 Par Underbenklæder, 2 Tørklæder, 2 Kaskjetter, 1 Hat, 2 smaa Lamper, 1 Lommeuhr, 1 gl. Klokke, 1 Par Træsko, 1 Par Støvler og noget Husgeraad. Anslaaet Værdi 50 Kr.« (12).

For sammenligningens skyld går vi godt 100 år tilbage i tiden: »Niels Holm og hans Kone var i 1740 gamle og udslidte og ville gerne af med Fæstegaarden. Krikkerne kunne ikke rejse sig, Niels Holm næsten heller ikke, alt var udslidt. I Stuen var Seng og Bord, en Skammel og et Stykke gammelt Fjælsæde, en Hylde under Loftet, en Le og Haartøj, Løb, Sold og en Økse.« (13).

Så var der anderledes velstand til huse i Vind sogn, hvor Esbern Jespersen har gennemgået fattigprotokollerne. Der er boopgørelser på omkring en halv side ved folks indsættelse i fattighuse. (14).

KLUDESAMLER MADSS SLOT

Denne handelsmand kan tages som 1800 årenes eksempel på mænd, der forhandlede husflidsvarer, som de selv fremstillede. Han kunne også være kludekræmmer, der sam-

Kludesamler - her Mads Slot fra Rudding i Salling

lede klude til Nymølle papirfabrik i Lem. Gennem hele århundredet gav denne fabriks arbejde til et ukendt antal kludesamlere, der med kramkisten fyldt med knapper, nåle og andet småkram fra fabrikkens købmandshandel byttede sig til klude til papirfremstillingen. Fabrikkenes kundekreds var iflg. en gammel regnskabsbog det meste af Nørrejylland mellem Limfjorden og Kongeåen, så Mads Slot har nok også leveret klude til Nymølle. Disse kræmmere var for en dels vedkommende fattiglemmer, der supplerede almissen med småhandel. Sognebetjenten, Niels Lorentsen, var også kludehandler. — Men lur dem, en del af dem har nok gemt en velspækket tegnebog bag de simple klæder! (15).

Fabriksarbejderne fik ikke nogen stor løn. I hvert fald én af dem, Niels Andersen, var i mange år på fattigvæsenet, efter sigende var han lidt for glad for flasken. I 1840 står der i fattigprotokollen: »Niels Andersen, 32 Aar, han og Konen ere flittige, har 6 Børn.« 1846 døde konen. 1850 fik Niels Andersen udvirket, at hans uldiciterede børn fik lov at blive de steder, de var indtinget mod en ydelse af 25 rdl. årligt.

FATTIGBØRNS VILKÅR

Lem sogn behandlede altså sine fattige betydeligt bedre end Thrige ved Aarhus, hvor en proprietær satte sig imod den umenneskelige lov om, at børn nærmest kom på auktion og indtingedes hos lavestbydende uden hensyn til, at børnene som regel helst ville blive de kendte steder. Proprietærens forslag blev underkendt og børnene indtinget hos lavestbydende. (16).

Der er mange eksempler på, at moderen til indtingede børn selv syede sine børns klæder. Det gav hende så også lejlighed til at holde forbindelsen vedlige.

At fattige børn i fremmed tjeneste ofte blev misbrugt med arbejde er uden tvivl rigtigt, men man må forstå, at tiden var en helt anden. Også gårdmandsbørn måtte arbejde. H.P. Hansen fortæller, at et par gårdmandsdøtre måtte deltage i det hårde slid i mergelgraven. Min mor, der var fra en jævn stor gård, måtte med i mark og stald fra barneårene. Hendes morbror lovede dog sig selv og sine børn, at de ikke som han skulle i heden med en stor flok får fra morgen til aften.

NATMANDSFOLK OG RAKKERE BLIVER GODE BORGERE

I en omtale af fattigfolk i Lem kan man vanskeligt undgå rækkerne, der i begyndelsen af 1800-tallet stadig var samfundets udskud. De lavede alt det arbejde, man dengang anså for urenlige, såsom flåning af selvdøde dyr, skorstensfejning og tømning af latriner i byerne.

En gammel kone sagde til H.P. Hansen, da de snakkede om rækkerne, at der kun var én fastboende rækkerfamilie i Lem, og dem var de stolte af, »De waar saarn skekkele Folk«. Det var Severin og Stivert. (17). Der boede dog andre af natmandsslægt i Lem.

Det kendte par fra Dejbjerg, Met Mus og Niels Chr. Kvembjerg, boede en tid på Andbæk hede og fik børn døbt i Lem kirke. Om Met Mus skriver Achton Friis helt forsøkt: »trods sine 81 Aar ser hun mindst 20 Aar yngre ud, denne henrivende Morlille, saa sød og smuk og med det mest henrivende Smil paa sit ungdommelige Ansigt«. (18).

Tilbage til Severin og Stivert. Skellet mellem natmandsfolk og andet godtfolk var ved at være nedbrudt i slutningen af 1800 årene. Gårdmandsfolk, husmænd og natmandsfamilier ses noteret sammen som faddere ved barnedåb. Severin var af ren natmandsslægt, mens Stivert (opkaldt efter farmoderen) var datter af et husmandspar i Vildbjerg, hvor manden stammede fra et gårdmandspar i Hoven. Severin havde gjort hele turen med fra at høre til samfundets udskud og til at blive en accepteret borger. Jens Karen (sådan står der i kirkebogen) Severin Nielsen Kat blev født i Hjælland, Øl-

Tateren Severin Nielsen Kat. (Mylius-Erichsen »Den Jyske Hede«).

strup, hvor moderen midlertidigt var indtinget af amtet, da hendes forsørgelsessted ikke var at udfinde. I fattigprotokollen er der to tætskrevne sider om forsørgelsespligtens placering. Det endte med, at hans højvelbårenhed, amtmand, kammerjunker Tillisch tilskrev Lem fattigkommission, at de i sognet blev fritaget for at forsørge »dette Individ«. Som 17 årig kom Severin hjem efter udstået fængselsstraf af 6×5 dage på vand og brød for løsgænger og betleri. I 1840 har han igen været bag tremmer for den samme forseelse. Han ankom den 16. december og blev indtinget, men løb bort igen den 18. december. Vi hører ikke noget til ham i en årrække; men iflg. H.P. Hansen er han yderligere straffet to gange for løsgænger med ialt 6 års tugthus. Efter at han på rakkervis havde rejst land og rige rundt med forskellige kvinder som blikkenslager, faldt han til ro med Stivert Kjeldsen, med hvem han fik en børneflokk.

I 1863 fødte Stivert en søn, Jørgen Chr. Jensen. Som barnefader var udlagt husmand Severin Nielsen, Røgind. Efter at de igen havde fået et barn sammen i januar 1867, sendte præsten en anmeldelse til amtet angående Stiverts »Adultvium« — hor og skørlevned med Severin Nielsen. (19). Derefter er der indtil 1872 mindst 7 breve mellem amt, Velling og Lem sogneråd om samme emne. De er jo nok blevet ofre for myndighedernes forbud mod, at almisselemmer giftede sig. De blev dog gift i 1872 i Madum. Børnene skikkede sig godt, én af dem fik ug i opførsel ved konfirmationen.

Fra 1872 fik de et årligt beløb af Friunderstøttelseskassen indtil 1896, hvorefter de fik alderdomsunderstøttelse, der blev givet til personer, som ikke havde fået fattighjælp de sidste fem år.

Redaktør Kr. Olesen giver i sine barndomserindringer i Ringkøbing Amts Dagblad, april 1944, et meget smukt billede af dette par. Der vises Severin som en stor børneven, der både havde børnenes og forældrenes tillid. De er altså blevet accepteret af naboerne, kun præsteskrabet har været noget fordømmende. (20).

Mylius-Erichsens beskrivelse af sit besøg hos parret står i en skærende kontrast til disse barndomserindringer. Her er det tydeligvis tre unge, lidt arrogante personer, der besøger almuen på landet: »Næste Dag, da jeg atter besøger Rakkerparret, og min Rejsefælle, Maleren og endnu én, en dame fra byen er med, er Severin smigret ved Besøget og trakterer med Kaffe i Kopper med Forgyltning og Blomster og adskilligt Smuds. Konen var endog så god at fremvise Hyttens Klenodie, en pralende udstyret Pragtbibel, og hun peger rundt paa Væggenes frygtelige Prydelser af alle Kramkistens hellige Billeder: Nadverens Indstiftelse i blodigrøde Farver og Tabernaklet med svovlgul Ypperstepræst.« (21).

»30. Oktober 1900 dør Jens Karen Severin Nielsen, 80 Aar. Blikkenslager paa Nørhede, af Sigøjnerne Slægt, født i Ølstrup (Hjølund), Søn af afdøde Niels Jørgensen og afdøde Mette Catrine Pedersdatter, en omvankende, hjemløs Familie.« De gode danske navne tyder nu ikke på sigøjnerslægt; men dengang var det ikke ualmindeligt at slå natmænd i hartkorn med dem.

»21. Maj, 1902 dør Stivert Kjeldsen, 65 Aar, Enke efter afdøde J.K. Severin Nielsen af Sømosehus paa Nørhede, hvor deres sidste fælles Bopæl var.« Hun døde som indsidder hos J.P. Jørgensen i Nørby, som derefter, så længe han levede, passede deres gravsted. Den før omtalte billedbibel med navnene Stivert og Severin i guldtryk sendt

fra en datter i Amerika, er endnu i familien Jørgensens eje.

ANDERS RASMUSSEN OG TRINE TAGMOSE

Anders og Trine blev viet den 9. november i Sdr. Lem kirke og passede i et par år husmandsstedet for hans mor, der var enke. I 1848 afgik Anders til Hanning og Trine til Sædding. Den 13. juli 1853 afholdtes der ekstra sognerådsmøde i Vorgod: »Det var kommet til Præstens Kundskab, at et Fruentimmer ved Navn Trine Tagmose var kommet til Herborg og dér har en Mandsperson hos sig, som lader sig kalde Kasper.« Hun beklagede sig over boligforholdene og »var fræk og udfordrende overfor Sogneraadet«. (22). At hun har været en strid dame viser også følgende fra fattigprotokollen fra 3. september, 1866: »Amtmanden finder ingen grund til at indlade sig videre paa Trine Tagmoses Besværing.«

»4. maj, 1854 fødes Hans Tagmose af ugift fruentimmer, Trine Tagmose, udlagt barnefader, Kasper Nielsen af Hodde.« Et år efter kom Anders hjem som tjenestekar hos en nabo til sit hjem, og kort efter afgik han til Vorgod, hvor han for en tid tog Trine til nåde igen, efter at hun havde levet »det søde liv« med én af rakkerfolkets mest berygtede personer.

Gennem de næste tyve år boede de skiftevis sammen og hver for sig. De flyttede fra kommunens hus på Nørhede til Ølstrup og tilbage igen, indtil Trine som én af de første flyttede ind på den nyoprettede fattiggård i Lambæk lige før jul 1881. Her døde hun så i januar 1883.

Et halvt år før, i juni 1882, indskrev Anders Rasmussen sig i den mere kendte historie, idet han husede Ane Marie Grønning de første par nætter efter drabet på

Kasper Hodde. Anders var ifølge forhøret over Ane Marie årsag til, at hun dræbte Kasper. Denne havde i et par dage truet med at dræbe både hende og Anders, da han mistænkte dem for kæresteri, og Ane Marie var overbevist om, at han mente det alvorligt. (23).

13. december, 1906: »Anders Rasmussen, 87 Aar, jævnaldrende med Kong Chr. d. 9., stedt til hvile samme Dag, havde været gift med afd. Rasmine Trine Tagmose, sidste fælles Bopæl var Sømose.«

HANDEL OM ET ALMISSELEM

»Et Brev fremlagdes fra Povl Povlsen af Brande, hvori fordres den Betaling af ti Rdl. som var ham tilstaaet aarligt fra den. 1. Maj, 1857 for at beholde sin Svigermor, Almisselem, Ermegaard Marie Knudsdatter til hendes Død. Forstanderskabet vedtog at beholde sig til den tidligere indgaaede Accord, hvorefter ingen Udbetaling skal ske, forinden hun ved Døden afaar.«

Den 7. juni, 1861 fremlagdes en skrivelse fra Laurids Christensen i Skarrild om, at Ermegaard Knudsdatter var flyttet tilbage til ham. 13. juni, 1862: »I Anledning af modtaget Skrivelse fra Aftægtsmand Jens Jensen af Barslund i Brande Sogn, hvori han foreslaar at ville gifte sig med Ermegaard M. Knudsdatter imod at de 10 Rdl. aarligt, som Sogneforstanderskabet tidligere har udlovet til hendes Forsørgelse, saafremt hun bliver hos ham til sin Død, maatte udbetales ham for den kommende Tid, vedtoges at tilkjendegive Andrageren, at Forstanderskabet er villig til, saafremt hun ikke før sin Død falder Lem-Ølstrup-Kommune til Byrde, da at betale de udlovede 10 Rdl. aarligt; men Andrageren maa selv forene sig med Laust Christensen, med hvem Forstanderskabet har accorderet.«

Man kan forestille sig, at der har været en del snak frem og tilbage om, hvordan man skulle få de 10 rdl. årligt fra fattigvæsenet og ikke bare afvente hendes død.

FRA ALMISSE TIL ALDERSRENTE

Fra 1803 og frem til 1891 skete der kun små forbedringer i de fattiges kår. Man oprettede i midten af århundredet de fri hjælpeskasser og velgørenhedsforeninger; men de fik aldrig den store betydning. Først med loven om alderdomsunderstøttelse af 9. april 1891 kunne man se alderdommen nogenlunde trygt i møde. Betingelsen for at få aldersrente var, at man ikke havde fået hjælp af fattigvæsenet i de sidste fem år. Den voksende lønarbejderstand havde et berettiget krav om en rimelig tryk alderdom. Gårdmandsstanden indså også, at den gamle af-tægtsordning heller ikke var idel lykke.

NOTER:

1. Udlicitering-indtinget = fattigfolks børn og forældreløse børn kom i pleje, ofte til den, der ville gøre det billigst.
2. Krogh Villumsen: Fra Tiggerstav til Samfundsplicht, s. 10 og 11.

3. Alfred Kaae: Lem Sogn, 1962, s. 196.
4. Ibid. s. 118.
5. Fattigprotokol (Fp.) 1., s.2, Lov af 5. Juli, 1803.
6. Harald Jørgensen: (H.J.) Studier over det offentlige Fattigvæsen i det 19. Aarhundrede, 1940, s. 74.
7. Ibid. s. 69.
8. Alfred Kaae: op. cit., s. 239.
9. H.J. op. cit. s. 292.
10. Fp. 2. s. 203 b.
11. Fattiggaardens regnskab, upag.
12. Fattiggaardens regnskab, upag.
13. Alfred Kaae: Timgaard den røde. s. 39.
14. Esbern Jespersen, »Den fattige mand og hans hjælpere«, Hardsyssels Aarbog, 1954, s. 5-49.
15. H.P. Hansen i Bøger og Byer, 1949, s. 134 ff., redigeret af Johs. Smith.
16. H.J. op. cit. s. 255.
17. H.P. Hansen: Natmandsfolk og Kjeltringer, 2. bind s. 155.
18. Achton Friis: De Jyders Land, 2. bind s. 83.
19. Præsteembedets Brevjournal.
20. Udklip fra Andreas Steiner via Kr. Susaard, No.
21. Mylius-Erichsen: Den jydsk Hede, s. 488 ff.
22. Nørlund-Christensen: Vorgodbogen, s. 320.
23. Ane Marie Grønning dømt til døden ved højesteret den 6. marts, 1883, benådet med livsvarigt fængsel 30. marts. — En af de mest beskrevne retsager gennem 100 aar, sidst af tidligere dommer i Skjern, V. Ravnsholt Rasmussen, Sorø, i hundred-aaret for forbrydelsen, i Skjern Aarbog 1983.
24. Mere udførligt om denne sag i Kr. Susgaards manuskript til Ølstrup Sogns Historie.

Henry Green
Gårdejer
Røgindevej 1
Sdr. Lem
6950 Ringkøbing
Født 1920 i Sdr. Lem

Studefolde – en kulturhistorisk kilde i det vestjyske landskab

Af Esben Graugaard

Landskabet omkring os fortæller historie – er historie – formet som det er af menneskers arbejde og behov gennem tiderne. Derfor er kulturlandskabet til stadighed under forandring; forandringerne var mest markante efter de store landboreformer med påfølgende udskiftning af landsbyer og udflytning af gårde. Et par menneskealdre senere fortsatte gennemgribende ændringer af landskabet ved hedeopdyrkning og anlæggelse af plantager. Med sådanne forandringer er kulturhistorisk værdifulde elementer i landskabet ofte forsvundet – elementer som enten har været egnskaraktéristiske eller måske blot fungerede som led i dagligdagen. Dog er det muligt i områder som har undgået kultivering, enten som følge af jordboniteten eller på grund af eventuelle fredningsbestemmelser, at finde det eneste fysiske minde i landskabet vi har tilbage fra den gammeldags studehandels tid: de såkaldte studefolde.

I Ringkøbing amt findes stadig et forholdsvist stort antal folde, hvis oprindelse og brug der kan herske tvivl om. Til tider vil overleveringen vide, at foldene anvendtes til at samle fårene i om natten, mens andre kilder fortæller, at studedriverne her slog lejr for natten, og ved at drive dyrene ind i disse folde havde styr på dem. Endelig kan

foldene i nogle tilfælde forveksles med de såkaldte gildesvolde eller danseringe, der førhen brugtes af bønderne i forbindelse med højtider. (1).

Også ved hovedgårdsmarkerne havde man folde til kreaturerne, og deres funktion var en anden end den her beskrevne. Her kunne gårdens hyrde drive kreaturerne sammen for natten. Opførelse af disse folde var en del af fæstebøndernes hovarbejde. Således fastslår Ausumgård gods' hoverireglement fra 1773, at fæstebønderne var pligtige at opføre »nye Jordfolde naar behøves«, og var de i brug skulle de også strø i dem for senere at opsamle dyrenes efterlændskaber og køre dem ud på markerne som gødning. Det er formodentlig sådanne folde, der kan ses i engen sydvest for Nørre Vosborg; her findes to cirkelrunde folde, men da de ligger langt fra alfarvej må de have været anlagt til godsets interne brug.

Det samme gælder en endnu eksisterende fold ved Tvis Kloster, beliggende på højdedraget syd for den nuværende Tvis Mølle ved vejen mod Tvis. I godsets generalhoverireglement fra 1795 nævnes da også »Folden til Studene«, som hovbønderne skal køre jord i. (2).

Kildematerialet til belysning af studefoldenes historie er langt fra ensartet, endsig

fyldestgørende, hvilket turde fremgå af artiklens eksempler, der alle er fundet i Holstebro Museums geografiske arbejdsområde. Vi har kendskab til en række af sådanne folde i det øvrige amt (3), men da det på grund af amtets størrelse er svært at foretage en systematisk registrering vil forfatteren være taknemlig for oplysninger fra læsere, der eventuelt har kendskab til studefolde og overleveringer herom.

VED KRATHUS I AULUM SOGN

I Tvis sogn ligger Vasegård som den sydligste bebyggelse på venstre side af Holstebro-Herning landevejen; skellet mellem Tvis og Aulum sogne er et par hundrede meter syd herfor og markeres ved et gammelt skeldige – vel fra udskiftningens tid. På den anden side diget i Aulum sogn findes et af de karakteristiske vestjyske egekrat, som må være meget gammelt, ihvert fald er træerne små og forkrøblede og ser dog gamle ud. I krattet, blot 10-15 meter syd for skeldiget, ligger en fold.

Med sine ca. 25 gange 25 meter lange sider er folden kvadratisk, og har en åbning mod syd. Diget som former folden er de fleste steder mindre end $\frac{1}{2}$ meter høj og er stærkt eroderet – især på sydsiden. Hvad gør det rimeligt at antage folden for en studefold? Et væsentligt karakteristikum er altid placering ved en af de gamle hovedfærdselsårer, og her betyder nogle hundrede meters afvigelse intet. Denne fold ligger lige ud til den gamle vej, der forbandt de to markedscentre Holstebro og Gjelleruplund. Spændende ved placeringen er tillige det forhold, at førnævnte Vasegård under navn af »Tvis Gammel Kro« førhen var udskænkingssted; og Krathus der ligger 2-300 meter syd for folden i Aulum sogn, siges at have været smugkro. Da lokaliteten

Ved Tvis Kloster sydøst for Holstebro kan man se en cirkelrund fold, der med sine 20 meter i diameter er ganske typisk. Men denne bar givet, som det var tilfældet ved andre vestjyske godser, været anvendt til intern brug – i hvert fald nævnes sådanne kreaturfolde flere gange i 1700-årenes boverireglementer.

ihvrigt har været forholdsvis øde, må denne krovirksomhed knyttet til de folk, som brugte folden i krattet. Afstanden passer også nogenlunde med en dagsmarch fra Holstebro, idet man gik ud fra 2-3 mil pr. dag.

Endelig bekræfter tilstedeværelsen af et stensat kildevæld få meter sydvest for folden, at her har været mulighed for, at dyrene kunne få vand at drikke. Kilden er nu tør, men det runde hul har engang givet liv til egekrattet her i det tørre højtbeliggende hedeområde.

Spændende ved folden er, at den er tegnet ind på kortet over landevejen fra Holstebro til Gjelleruplund, som udarbejdedes i 1790'erne; den kvadratiske fold ses her indtegnet ca. 100 meter til venstre for landevejen fra Holstebro – lige over for Ravnemose og Soelsbakker. Dermed er bevist, at Aulum-folden i det mindste er næsten to hundrede år gammel. (4)

ØSTER RAMSKOV-FOLDEN I VINDING SOGN

Drivvejene sydpå fra Holstebro søgte ad vidt forskellige ruter vej ned over Skovbjerg

Det kræver lokalkendtes bistand at finde frem til studefoldene, der flere steder som her ved Ejsing fører en særdeles godt skjult tilværelse omgivet af en naturlig vegetation: bistoriens spor forsvinder efterhånden i en skøn blanding af kafrifolier, gvel og fyrretræer. (Foto: Finn Lillelund).

bakkeø. Ud gennem Sønderport var ruten fælles indtil en vej ca. 1 kilometer ude ad Vardevej (nuværende Skjernvej) gik til venstre ned forbi Vegen Mølle – denne vej fortsatte mod Gjelleruplund og passerede ovennævnte fold ved Krathus. Den rute var dog ikke studeidravernes foretrukne sydpå. I stedet fortsatte de ud forbi Galgebakkerne og ca. 1 kilometer syd herfor måtte de så vælge, om de ville gå direkte sydpå over Agerfeld, Nr. Omme, Brejning, Hanning og derfra over Skjern Å, eller om de ville dreje til venstre ved den gamle hovedgård Krogsdal i Nr. Felding sogn og følge den gamle drivvej, der her gik ned over Timring, Barde, Juellingsholm og Sdr. Felding, hvor Skjern Å passeredes.

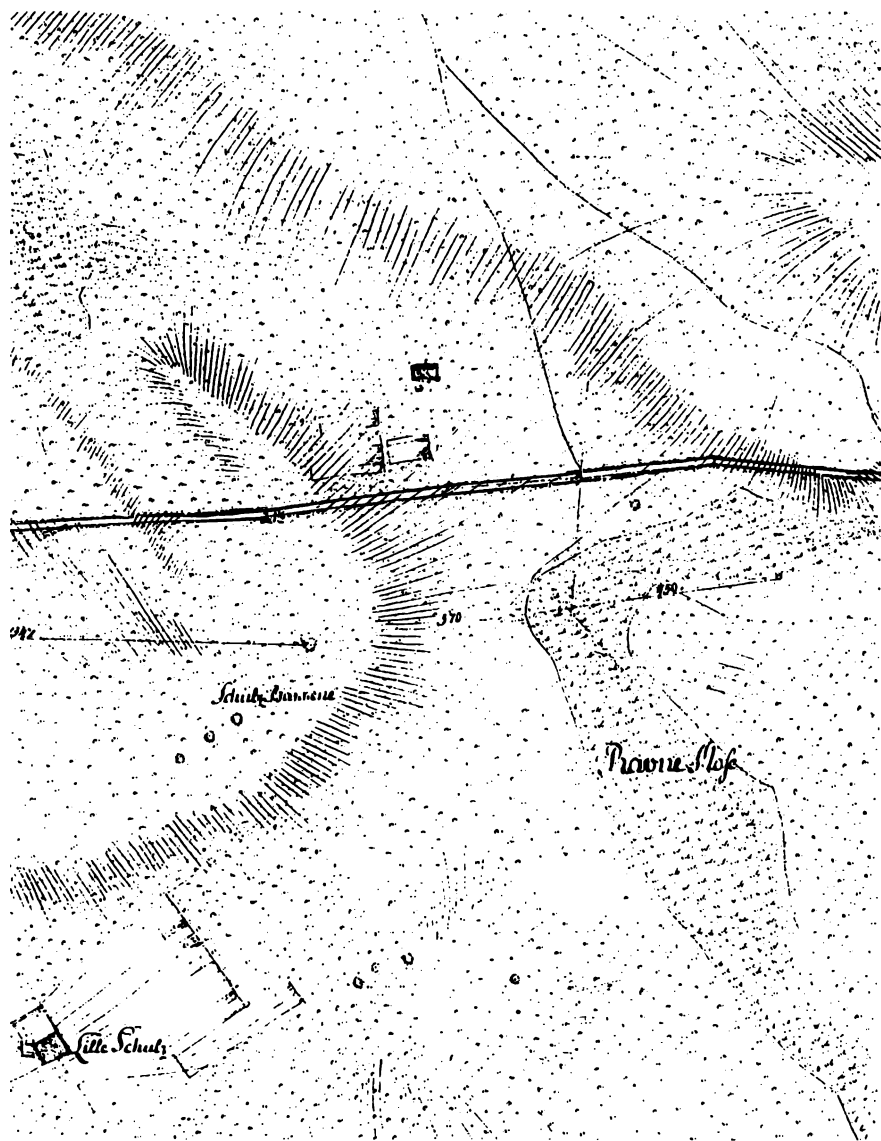
Denne drivvej gik fra Krogsdal videre forbi Nr. Felding kirke – fortsatte ned over Pølsbjerg høje, og kommet ind i Vinding sogn gik vejen mellem gårdene Øster og Vester Ramskov. Hvis dagsmarchen som det var almindeligt, var startet nord for Holstebro, eksempelvis ved Overgård i Naur sogn, passede det med, at der her omkring Ramskovgårdene skulle rastes for natten. De der havde taget den vestligere rute rastede ved kroen i Agerfeld. At det skete således frem-

går af, at der også på dette sted har været studefold.

Niels Offeresen senior, kendt som foregangsmand i Vinding sogn, ejede i en årække Øster Ramskov; »Gammel Offeresen« som han kaldtes for at adskille ham fra slægtsmedlemmer med samme navne, nedskrev sine erindringer, og under beskrivelsen af en fredskovplantage, der hørte til gården, omtaler han en »-nogle Hundrede Aar gamle Kvægfold til over Natning af Kvæg der blev drevet den lange Vej sydpaa til de nordtyske Byers Kvægmarkeder«. Offeresen bekræfter, at drivvejen passerede Øster Ramskov kun ca. 500 meter vestfor. Folden skal have været på ca. 3/4 tønder land »omgærdet med Gryft og Jorddige, der nu (ca. 1939, forf.anm.) er næsten sløjet og 1918 tilplantet paa begge Sider.« (5). Folden ved Øster Ramskov er også blevet nævnt i Nationalmuseets sognebeskrivelser. Thomas Thomsen der berejste Ulfborg herred for museet i årene 1901-3 skrev i sin indberetning:

»Mellem Højene 7-8 og 10-11 ligger en aflang rund Plads omgivet af Diger. Den er c. 58 M. lang i Ø-V, c.40 M. bred i N-S og har en Indgang fra Vejen. Det sagdes (vel af »Gamle Offeresen«?, forf.anm.) at det i sin Tid havde været en Kreaturfold, hvor Hjordene drevs ind om Natten undervejs sydpaa. Der skal have været Smugero i Øster Ramskov«. (6).

Ved besigtigelse i februar 1990 konstateredes det, at der på stedet stadig er rester af foldens diger og grøfter, om end stærkt eroderede. Lokaltiteten bærer præg af, at foldens område blev inddraget i den fest- og forsamlingsplads, der oprettedes på stedet af Niels Offeresen. Her forsamledes især i 1920'erne og 30'erne til tider op til et par hundrede mennesker for at høre foredrag i

Der ude midt i det store bedelandskab, hvor Aulum og Tvis sognes grænser løb sammen, lå allerede i 1790'erne, som det fremgår af dette gamle rejsekort, en kvadratisk fald - og den ligger der stadig. Som dengang galdt hundrede meter øst for landet oven, der forbandt markedscentrene Holstebro og Gjelleruplund. En fald på dette sted havde kun mening for stuedriverne; der boede ikke andre på de kanter dengang med undtagelse af de busmand, som ifølge overleveringen dret smugkroer i nærheden. (Rigsarkivet)

den lokale grundtvigianske valgmenigheds regi.

I TRANDUM MOSE VED KARUP Å
Tæt på Karup å i Trandum sogn, i et område som nu kaldes Trandum mose, findes en studefold. At der er tale om en sådan kan der ikke være tvivl om, idet mosen førhen kaldtes »Øxenmose« – altså efter det gammeldanske ord for okse. (7). Folden ligger da også lige op til den gamle drivvej, der kom fra Salling over Estvadgård og fortsatte derfra ned mod Hagebro.

Trandum-folden, som er stærkt eroderet, er tydeligt ottekantet med en grøft udenom – opstået ved at kaste volden op. Volden er mellem ½-1 meter høj og det samme i bredden. Mod syd har folden en ca. 1 meter bred åbning, der vender ud mod vejen. Foldens diameter er ca. 20 meter.

FELDBORG-FOLDENE I HADERUP SOGN

I Feldborg Søndre Plantage i Haderup sogns sydlige del findes hele to studefolde beliggende, og det med kun 100 meters afstand fra hinanden. Stedet er at finde lige syd for Lillesø i den sydligste del af Hammersmose. Da mosen stadig er forholdsvis vandmættet, kan det være en fugtig fornøjelse at gå ud til den nordligste af foldene, der begge er cirkelrunde. Den sydligste har en diameter på ca. 20 meter mod nordfoldens 15 meter. Til gengæld er sidstnævnte folds vold op til 1½ meter høj mod sydfoldens 1 meter høje vold, der er meget eroderet, så det er svært at fastslå, hvor den oprindelige åbning har været. Den nordligste fold har åbningen vendt mod nord – et par velvoksne grantræer gror midt i folden.

Disse folde ligger 100-200 meter øst for den gamle studevej fra Salling, der efter Ha-

gebro passerede videre ned gennem Haderup sogn for at fortsætte mod Simmelkjær – herfra var der forbindelse til Ørre og Sinding. Sidstnævnte har betydning her, idet overleveringen vil vide, at etatsråd Fjelstrup til Sindinggård fik denne vej anlagt netop for at kunne handle stude med en søster han skulle have haft i Salling. Fjelstrup havde nu ingen søster på de kanter, men han var god bekendt med flere ejere af kendte studegårde i Sallingland.

Omkring 1870 ophørte studedrifternes færd ned gennem Jylland, og fårehyrderne overtog Feldborg-foldene med deres mere beskedne dyr, som her samledes for natten. I foldene kunne de i fred og ro fordøje føden, inden de den følgende dag atter blev sluppet løs på hederne. (8).

EGEBJERG OG RUSBJERG I EJSING SOGN

Også i Ejsing sogn har der været flere studefolde, hvoraf i det mindste to stadig kan identificeres. Tilstedeværelsen af folde er at vente her, idet studene fra Salling skulle ned gennem sognet for at komme sydpå. Enten kom flokkene over Kærgårdsholm Kro som den østlige rute, eller også tog de turen vest om Sønder Lem vig – vel primært drifterne fra gårdene Spøttrup, Hostrup, Bustrup og Kaas. For disse gårde var der tale om den første dagsmarch, når det flade område ved vigen var passeret og de nåede op på højdedraget ved Egebjerg i Ejsing sogn. Netop her er da også bevaret de stærkt nedslidte rester af en fold.

Tæt på gården Pilgård i et krat med rønnebærtræer på et sted, hvor der før træerne voksede op har været en imponerende udsigt mod Salling, ligger resterne af folden. Dens diameter har været 12-13 meter og volden haft en højde af op til 1 meter. For

Den største og sydligste af de to folde i Feldborgplantage. Et par hundrede meter vest herfor passerede den gamle drivvej fra Salling på vej mod Simmelkjær. (Foto: Finn Lillelund).

en menneskealder siden var stedet ikke tilgroet og flere hjulspor i området viste, hvor centralt det har ligget i forhold til den nord-sydgående trafik. Fhv. gårdejer Ebbe Nielsen i Ejsing, der overtog gården Egebjergvej 60 efter sin far, som igen havde overtaget den efter sin far – også en Ebbe Nielsen – kan bekræfte, at man har fortalt, at folden har været anvendt af studedriverne til at samle flokkene i, når de kom til stedet for at overnatte. (9).

Øst for Egebjerg, i Ejsing sogns nordøstligste hjørne, mellem gården Grønkjær og Rusbjerg Hus ligger i et mindre stykke uopdyrket hede endnu en fold. Også den har en imponerende udsigt mod Salling. Der er tale om en stor fold – ca. 40 meter i diameter – om end noget kantet. Folden er stærkt

nedbrudt, og kunne se ud som om man havde forsøgt at pløje den ned. Anvendelse til studeflokkede sandsynliggøres også her af beliggenheden ved gamle hulveje, der udgør rester af vejsystemerne fra Salling; Kærgårdsholm Kro ligger da også kun ca. 1 kilometer nord for folden i Håsum sogn, og det var et af de mest centrale samlingssteder for studedriverne førhen.

VED FLYNDER SØ I RØNBJERG SOGN

Området syd for Rønbjerg kirke ned mod Flynder sø var førhen udelukkende hede, der krydsedes af talrige vejspor. Her i området syd for banen mellem Struer og Skive ligger et par hundrede meter nord for søen en fold. Den er opført i en naturlig sæk-

Åf dette billede af Trandum-folden set fra nordvest fremgår tydeligt, at den er ved at gå i et med den omgivende mose. (Foto: Gunnar Hal-lum)

ning i landskabet, og er ca. 18 meter i diameter med en $\frac{1}{2}$ -1 meter høj vold omkring; mod sydøst findes en åbning i volden. At anlægget har været anvendt til stude kan begrundes med flere forhold. Dels den tætte beliggenhed på den kendte studegård Estvadgård, der ligger nordøst for folden, men nok i højere grad foldens beliggenhed ved drivvejen fra det østlige Salling ned mod Hagebro. Netop her kunne driverne vælge om de ville over Hagebro eller måske over Holstebro via Rydhave.

KOFELT I IDOM SOGN

Stednavne kan være så indlysende i deres sproglige udformning, at der ikke kan herske tvivl om udsagnets betydning – de bliver en oplagt kilde for historikeren. Et par lokaliteter i Ringkøbing amt bærer således

navne, der fortæller om en tid da der på stedet har været kreaturfolde – og det til stude. Oksfeld i No sogn er lige så oplagt som Kofelt i Idom sogn vest for Holstebro. Nu ligger Idom tilsyneladende ikke direkte ved en af de gamle drivveje der gik fra Holstebro sydpå, så hvorfor skulle der have været en studefold her? Hvis driverne ønskede at undgå besværet med at drive studene ind gennem Holstebro by for at passere Storåen der, kunne de vælge et par vadesteder vest for byen – enten ved Bur kirke eller ved Ildsvad i Naur. For at komme ind til de sydligt gående veje gik ruten herfra op forbi Idomlundgårdene. Og her var måske en fold, der må have været meget gammel, for i markbogen fra 1638 omtales stedet som Koe fald og Koefelt ager fald – senere omtales lokaliteten direkte som Koefold. I dag

Ved nordsiden af Flynder sø i Rønbjerg sogn ligger en meget velbevaret fold i byen, akkurat som lang de fleste stude- og færefolde engang lå i det vestjyske landskab. (Foto: Gunnar Hallum).

minder gårnavnet Kofelt om stedets oprindelige funktion. (10).

I Estrup Plantage nordøst for Kofeldtgårdene ses nogle dybe naturskabte hulninger i landskabet – den lokale overlevering kalder stedet »æ kostover«, altså kostuerne. Navnet skulle angiveligt stamme fra svenskekrigenes tid i 1600årene, hvor Idombønderne her skal have gemt deres kreaturer for at de ikke skulle blive stjålet af de plyndrende soldater.

NU FORSVUNDNE FOLDE I EJSING, SAHL OG RÅSTED SOGNE

Mest spændende er naturligvis de folde, som stadig ligger i landskabet og minder os om en landbrugsform der engang var uhyre betydningsfuld her i Vestjylland; men der er kilder som kan være med til at give et

mere fulgyldigt indtryk af disse foldes antal ved at nævne folde, som ikke længere eksisterer. Tre eksempler skal her nævnes.

I 1780erne lod kammerråd Peder Hansen til Landting således opføre en fold i den såkaldte Lauhede i Ejsing sogns nordlige del. Folden, der ikke længere eksisterer, var kvadratisk hvilket fremgår af udskiftningskort over Ejsing sogn, hvor den er markeret – også på matrikelkortet ses denne fold. Den nævnte hede hørte til Landting hovedgård, og forbi den passerede flere nordfra kommende vejspor i sydlig retning. Der har været tale om dele af den gamle drivvej fra det vestlige Salling til Hardsyssel. Stednavnet Foldhus minder om denne folds eksistens. (11). Efter sigende skal bønderne i Egebjerg, der var landsbyen nærmest Peder Hansens fold, have været lede og kede af

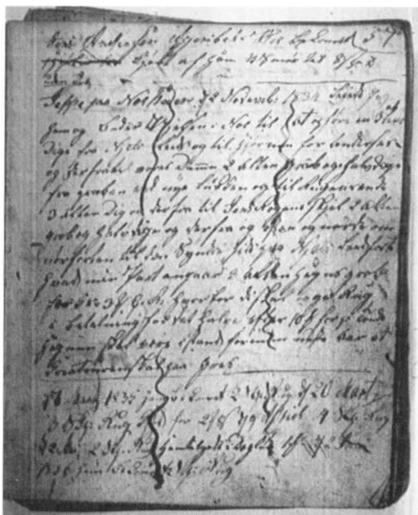
den. For ikke blot lod han sine stude græsse på enge, som de mente at have krav på, men han krævede tillige, at de opsamlede gødningen i folden, og kørte den den halve miles vej til Nygård, på hvis marker den skulle spredes. (12).

Sydligere i samme ende af Holstebro Museums arbejdsområde, i Sahl sogn, hvor nu stationsbyen Vinderup ligger, lå førhen Vinderupgårds jorder. Som i dag gik også dengang en central færdselsåre denne vej nordfra mod syd – efter Vinderupgård var næste stop landsbyen Bjert. På et kort over Vinderupgårds marker dateret 1791 er tydeligt afsat en cirkelrund fold i et udstrakt engområde 4-500 meter syd for gården. At cirklens markerer en fold kan der ikke tvivles på al den stund, at der indeni står »Fold«. Dertil havde den syd for folden liggende mark, som var opdyrket, da også navnet »Fold Toft«. Interessant ved denne fold er, at den må have eksisteret før studehandelens frigivelse, hvilket også gælder for den følgende. Dermed knyttes ihvert fald nogle af foldene til godserne og herremændene. (13).

På »Kort over Raasted Sogns Jorder« opmålt af landmåler Carl Wesenberg i 1797 og kopieret i 1817 af A.E. Møller, ses et par hundrede meter nord for den gamle hovedgård Øgelstrup markeret en cirkelrund fold. Den ligger omgivet af udyrkede arealer, men den nærmeste mark vestfor kaldes »Fold Mark«, så her kan der heller ikke være tvivl om anlæggets art. Dette fremgår også af den typiske beliggenhed for foldene – ved gennemgående veje. Denne fold har ligget lige op til vejen, der kom nordfra Stenumgård og fortsatte sydpå mod Lilleå, og her kort før åen støder denne vej sammen med vejen fra Råsted kirke over Hvoldalgårdene til Øgelstrup. Folden har dermed haft

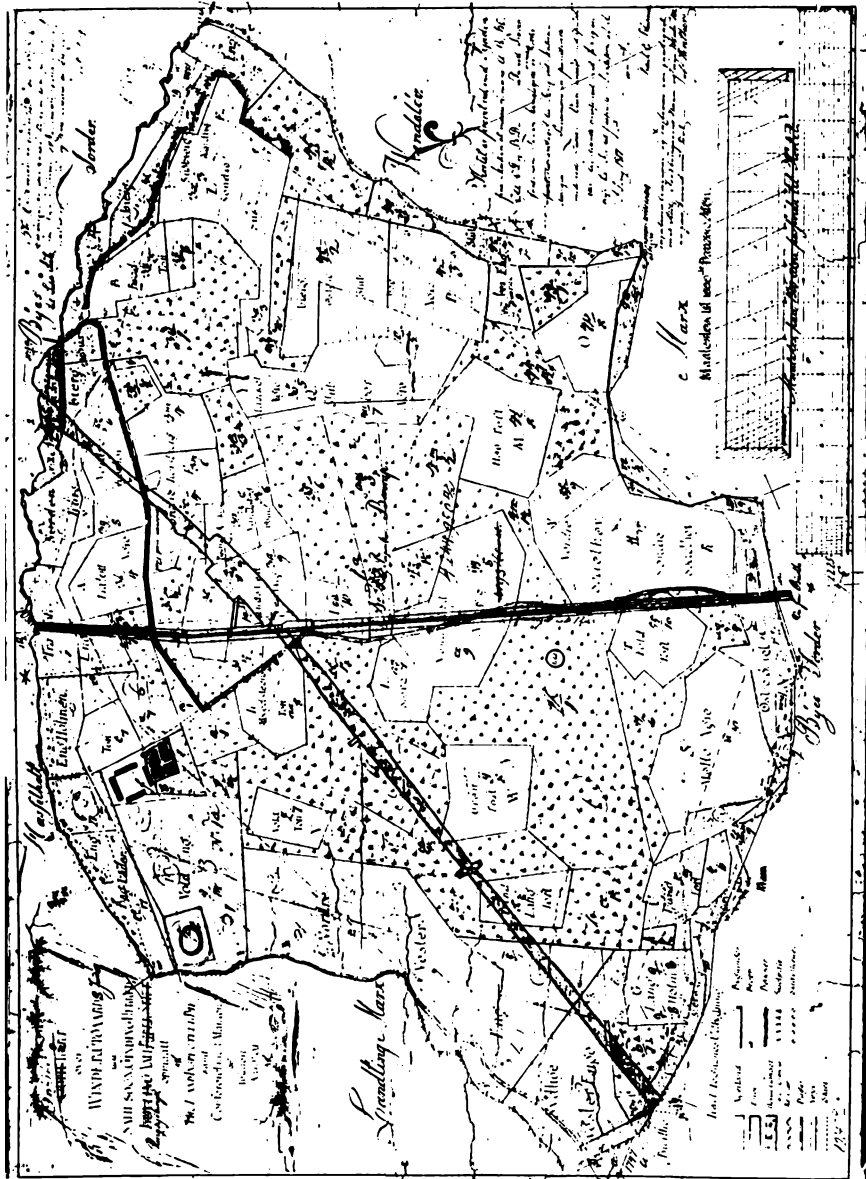

I Trandum sogn ligger Trandum mose lige vest for Karup å; mosen kaldtes førhen »æxenmose«, et ord, der viser hen til det gamle udtryk for stude. Den ottekantede og i dag stærkt eroderede studefold ses midt i billedet. (Foto: Torben Skov)

Fra 1826-47 var Jens Peder Jensen mand på gården i Noklit i No sogn. Han var tillige handelsmand, bl.a. med stude i mindre mælestok, og i hans regnskabsbog ses han i 1834 at have lejet Jeppe fra No bede og Anders Nielsen fra No by til at opføre et tresidet dige og »grob«. At der var tale om en kvægfold fremgår af, at folden skulle -- være i stand forinden næste Aar at Kreaturerne skal paa Græs.

en yderst central placering i et vejknudepunkt lige for studeflokkene skulle passere

Del af udstiftingskort over Vindrupgård i Sabl sogn fra 1790'ene. Syd for gården midt i bedområdet ses en cirkelrund fald (det står faktisk anført indeni i den), og marken lige syd for kaldtes da også Fald Toft. (Egnsbistorisk Arkiv Vindrup).

åen. Og netop Wad-slægten der i denne periode ejede såvel Stenumgård som Øgelstrup var bekendte såvel for at fede som handle med stude. Brødrene Wad på de to gårde var således også fætre til ejerne af de kendte studegårde Nr. Vosborg og Ulvsund. Da kortet kopieredes i 1817 var Øgelstrup gået over til Laust Jepsen, der var gift ind i den kendte studehandlerslægt Strandbygaard fra Pallisbjerg, og i hans tid mødtes disse handelsfolk ofte her på Øgelstrup. (14).

EN »TYRREVOLD« I NAUR

Gennem Naur sogn løb den mest betydningsfulde studevej af dem alle – den vej ned kom flokkene oppe fra Thy over enten Agger Tange (indtil 1825) eller over Oddesund på vej mod Storåens passage ved Holstebro. Fra Jens Sandholms erindringer ved vi, at gården Overgård nordligst i Naur sogn, som netop dengang lå hvor vejene mødtes fra såvel Oddesund over Asp som fra Agger tange over Klosterhede, var et betydningsfuldt rastested for studedriverne og deres dyr. De undgik helst at komme for tæt på Holstebro by om natten. (15).

Når Overgård havde denne betydning, ville det være rimeligt at antage, at der på gårdens jorder kan have været en fold eller flere til dyrene; men sådanne eksisterer ikke og ses heller ikke på udskiftningskortene. Derimod er der stadig flere naturskabte hulninger i Krunderup bakker, som kan have fungeret som samlingspladser for dyrene om natten. Og stadig fortæller da også Kovbjerg høj ved sit blotte navn om stedets centrale betydning for disse dyr. Højen ligger i vinklen mellem den gamle vej til Asp og vejen mellem Overgård og Kjærgård.

Imidlertid er der noget, som antyder ek-

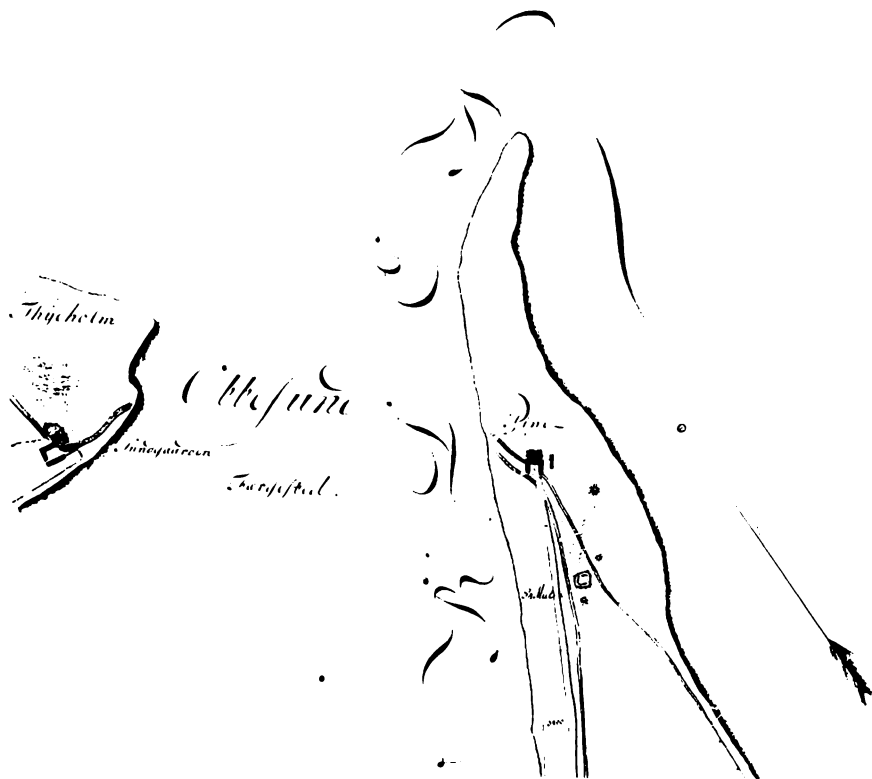
sistensen af en fold ved Overgård; i en landmålingsforretning fra 1763 kaldes en af gårdens marker nemlig for »Tyrre volds jord« – altså marken hvorpå der ligger eller har ligget en »tyrrevold«. Megen forskel kan der ikke have været på vold og en fold, og denne har ligget ved det daværende Overgård idet marken anføres at »ligge omkring gaarden«. Spændende ved den er tillige, at den nævnes i markbogen 1688, og fører i så fald foldenes historie tilbage til i det mindste 1600årene. (16).

(I et vide- og vedtægtsbrev for Søgårde i Sevel sogn fra 1760, nævnes også en »Tyrevold«, men her på linie med engarealer og kornmarker idet »Om Fæe eller anden Creaturer giører Skade i Eng eller Korn i Heignens Tiid, for hvær Hæst, Koe eller Nød som kommer paa nogen Mands Korn, Eng eller Tyrevold udi Heignens Tiid giver for hver høved i Skilling,«.) (17).

I en anden sammenhæng nævnes en kreaturfold i Naur sogn. Da Nationalmuseet sidst i forrige århundrede berejste området fandt man i en gravhøj et firkantet kammer, der var gravet ud og som man antog for at have været anvendt til kreaturer. Også denne høj lå lige syd for Krunderup – og dermed Overgård. I dette tilfælde må der have været tale om en lille fold til lokal brug. (18).

EFTERSKRIFT

De her nævnte folde er eksempler – andre kan findes ved anvendelse af de nævnte kilder; skulle nogle af årbogens læsere have kendskab til eksisterende folde eller måske have hørt om folde, der engang lå et bekendt sted, hører forfatteren meget gerne fra dem. Der er tale om et særegent stykke vestjysk kulturhistorie af stor værdi for forståelsen af en nu forsvundet livsform.

Tusinder af stude passerede hvert år Oddesund. På dette udsnit af rejsekort fra 1790'erne ses det farlige sund og krostedet 'Pinen' på sydsiden. Man bemærker lige syd herfor et kvadratisk voldanlæg mellem de to vejforløb - uden tvivl en kreaturfold. (Rigsarkivet).

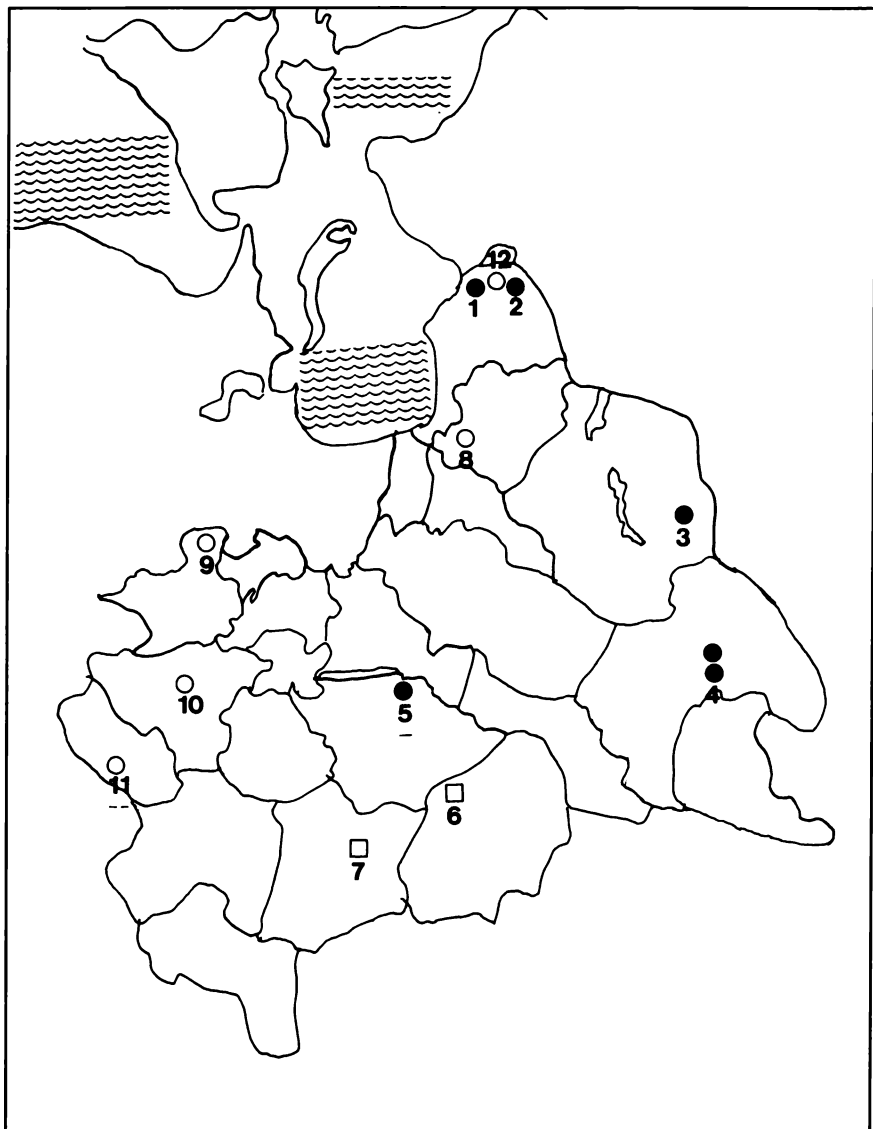
Nogle af foldene ligger som nævnt i fredede områder og er dermed sikret bevaring, andre eksisterer kun så længe ejerne ikke skal bruge jorden til andet formål. Ud fra en kulturhistorisk vurdering ville en generel fredning af studefoldene forekomme ligeså indlysende rigtig som fredningen af gravhøje, kirker og herregårde.

Ud over Gunnar Hallum (Herrup), der har givet forfatteren oplysninger om flere af ovenomtalte folde, skal følgende takkes for at have gjort opmærksom på eksisterende

eller førhen eksisterende folde: Carlo Arvin (Idom), Jørgen Frederiksen (Vinderup), Harald Holm (Ryde), Gunnar Holst (Vinderup), Chr. Larsen (Holstebro), og Marius Nicolaisen (Idom).

NOTER:

1. Uldall Kai, »Dansehøj, Pinsebod og Gildesvold«, i Fortid og Nutid 8. bind 2. og 3. hæfte s. 131-51 og 169-92.
2. LAN, Ausumgårds hoveriprotokol. Jespersen Esbern: »Hoveri i Vestjylland«, i Hardsyssels Årbog 1944.

Kort over Holsten Museums geografiske arbejdsområde med de i artiklen nævnte stuefolde indteget. Nr. 1-5 er stadig eksisterende cirkelrunde folde, nr. 6-7 er eksisterende kvadratiske folde, nr. 8-12 markerer nu forsvundne folde, der nævnes i skriftlige kilder. Foldene nr. 1-2 ligger i Ejsing sogns nordende, nr. 3 = Trandum-folden, nr. 4 = de to Feldborg-folde, nr. 5 = Tris kloster-folden, nr. 6 = Aulum-folden ved Kratbus, nr. 7 = Vinding-folden ved Øster Ramskov, nr. 8 = Vinderupgård-folden, nr. 9 = tyre volden ved Ottergård i Naur, nr. 10 = Kofelt i Idom sogn, nr. 11 = folden ved hovedgården Øgelstrup i Råsted sogn, nr. 12 = nu forsvunden fold i Ejsing.

3. Der er eksempelvis stadig folde i Tim, Hee, Ulfborg, Sønder Lem og Nees sogne, for at nævne nogle.
4. RA, Vejdirektoratets arkiv, kort over landevejen Holstebro-Gjelleruplund.
5. Offersen Niels, utrykte erindringer i lokalhistorisk arkiv, Vinding.
6. Nationalmuseet, sognebeskrivelser, Vinding sogn ved Thomas Thomsen ca. 1901-3. Kopi Holstebro Museum.
7. Mosen kaldes »Øxenmose« på 1840-kortet over Sevel sogn.
8. Lier Hansen Tage, »Den gamle studevej«, i Herning Folkeblad.
9. Ebbe Nielsen, Ejsing, samtale med forfatteren.
10. Albøge Gordon, »Stednavne i Ringkøbing amt« 2. bind 1. hæfte, Kbh. 1981, s. 389.
11. Udskiftningskort over Ejsing sogn (Lauheden), Lokalhistorisk Arkiv Vinderup Kommune.
12. Thomsen Carl, »Fra Hoveritid til Husmandstid«, Skive 1951, s. 106.
13. Udskiftningskort over Vinderupgård 1791, Lokalhistorisk Arkiv Vinderup Kommune.
14. Jævnfør Severin Weirsøe, »En Jydsk Drengs Dagbog«, Kbh. 1943, Weisøe, var huslærer på Øgelstrup 1830-31.
15. Sandholm Jens, »Bonde og Handelsmand«, erindringer udgivet ved Markus Bjerre og H.P. Hansen, 1948.
16. RA, markbogen 1688, Naur sogn.
17. Jydske Samlinger 2. bind s. 272-75, »Vide- og Vedtægts-Brev for Søgårde i Sevel Sogn« ved J. Kinch.
18. Nationalmuseet, sogneberegnsninger, Naur sogn, kopi Holstebro Museum.

Esben Graugaard
 Museumsinspektør
 Mølleparken 25
 7500 Holstebro

Glimt af Hernings historie ca. 1680 – ca. 1800

Af C. E. Bundesen

SVENSKEKRIGENE 1657-60 VAR ET MARERIDT

Krigene mellem Danmark og Sverige 1657-60 havde for den danske befolkning været et mareridt uden historisk sidestykke. Skåne, Halland og Blekinge, der var ældgamle danske landsdele, blev afstået til Sverige ved Roskildefreden 1658, og bortset fra Bornholm forblev de på svenske hænder trods befolkningens forbitrede modstand. I det øvrige land havde den svenske besættelsesmagt brandskattet, røvet og tortureret i stort omfang, hvortil kom en udskrivning af 14.000 danske mænd – af en befolkning på omkring en million – til tjeneste i den svenske hær på fjerne fronter i de baltiske lande, hvorfra flugt var umulig.

Hvad svenskerne måtte have efterladt, tog Danmarks hjælpetropper fra Brandenburg og Polen sig af. En forfærdelig udplyndring, opspisning af alle slags fødevarer samt ødelæggelse af boliger udmarvede befolkningen, så hunger og sygdomme bortrev titusindvis af mennesker. Værst var forholdene omkring hovedfærdelsesårene, især i den nordlige del af Sønderjylland og den sydlige del af Nørrejylland, hvor vide strækninger blev næsten folketomme. ¹⁾

Meget taler for, at den nord- og vestjyske befolkningsstagnation i det følgende år-

hundrede kan skyldes stærk udvandring af unge til de ramte egne. ²⁾

ET FORARMET DANMARK I 1660

Ved krigens ophør i 1660 var statens finansnød ubeskrivelig. Gælden var uhyre stor. Bortsalg af krongods i mængde, herunder Lundenæs kongsgård mellem Borris og Skjern med sæde for lensmanden over bl.a. Hammerum Herred, forsløg slet ikke til gældssaneringen, selv om statens kreditorer måtte finde sig i at lade sig betale med jord til høje tvangspriser. Der måtte en indbringende beskatning til, og den måtte i et landbrugsland som Danmark naturligvis fortrinvis lægges på jorden og dens dyrkere. Byerne blev dog ikke glemte.

CHRISTIAN DEN FEMTES MATRIKEL

De første skatteudskrivninger måtte på grund af et mangelfuldt ligningsgrundlag, nemlig bøndernes landgilde, blive utilfredsstillende. »Kommissionsmatriklen« anvendtes kun 1662-64 og afløstes af »Amtstuematriklen« i årene 1664-88. Men jo hårdere en skat er, des retfærdigere må den lignedes, for at den uheldigt lignede bonde ikke skal drives fra gård og jord.

For at skabe et bedre grundlag for beskatning end landgilden, der kunne variere

*Pænnens Løstgælder
Hov, envejs*

47	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
48	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
49	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
<i>Bammel Jøns</i>				
<i>Ligger med de hies og de hies</i>				
<i>med hies og hies af hies</i>				
50	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
51	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
52	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
53	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
54	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
55	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
56	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
57	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
58	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
59	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
60	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
61	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
62	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
63	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
64	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
65	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
66	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
67	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
68	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
69	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
70	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
71	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
72	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
73	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
74	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
75	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
76	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
77	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
78	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
79	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
80	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
81	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
82	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
83	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
84	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
85	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
86	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
87	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
88	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
89	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
90	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
91	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
92	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
93	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
94	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
95	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
96	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
97	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
98	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
99	Præm. 189	11 2	16 39	168 38
100	Præm. 189	11 2	16 39	168 38

Præm. 189

Side af Markbogen fra 1683 over Herring By. Dens tilstand forklarer, hvorfor enkeltbeder kan gå tabt.

markerne og de enkeltliggende gårde hed dengang. Udskiftningskortene kan give os et begreb om, hvor de lå, og om, hvad der siden 1683 er kommet til.

Matrikelforarbejderne har stor interesse for stednavneforskerne. I »Danmarks Stednavne«, hvoraf bindene for Ringkøbing Amt kom i 1976 og i 1981, finder vi for hvert sogn en række navne mærket »MB 1683«, hvilket betyder, at oplysningen stammer fra markbogen af nævnte år.

Ansettelsen til tønder hartkorn foregik i de såkaldte modelbøger, en for hvert herred. Her finder vi i overskuelig form navnene på ejerne og brugerne, vurderingen af godser, landsbyer, gårde og huse med jord samt en stærkt forenklet beskrivelse af dyrkningssystemet: jordens brug og dens hvile.

Endelig findes i selve matriklen, en for hvert amt, de enkelte landsbyer og gårde anført med nummer, ejer- og brugernavne samt gammelt (fra 1660-erne) og nyt hartkorn.

Denne matrikel fra 1688 kom til at udgøre skatteligningsgrundlaget, indtil en ny matrikel trådte i kraft i 1844.

Uoverensstemmelserne mellem modelbøgenes hartkornsangivelser og matriklens skyldes en mellemliggende justering, idet modelbøgenes hartkornsansættelser blev forhøjet med 1/16. ³⁾

OVERSIGT OVER DANMARKS BEBYGGELSE o. 1680

Den, der ikke har tid eller lejlighed til at anvende det originale kildemateriale, kan få hjælp i landbrugshistorikeren Henrik Pedersens store værk fra 1928, genoptrykt 1975: »De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af forarbejderne til Christian V's Matrikel 1688«. Her gives en fremragende

og lettilgængelig oversigt over landbrug i Danmark, sogn for sogn, omend småfejl kan forekomme. Husmandsstedet »Herning Kirkejord« er således ikke at finde i bogen selv om det er omtalt i modelbogen. Læs i øvrigt professor Fridlev Skrubbeltrangs kildekritiske efterskrift til bogen.

Særpræget i de forskellige egne bebyggelsesstruktur er iøjnefaldende: landsbyer på øerne og i Østjylland, mens Midt-, Vest- og Nordjylland prægedes eller domineredes af enkeltgårde. Videnskabernes Selskabs amtskort fra o. 1800 anskueliggør i høj grad matriklens oplysninger. De smukke og dekorative kort kan skaffes i gode kopier fra Kort- og Matrikelstyrelsen af enhver boghandler.

Men som vi skal se i det følgende, er overgangen mellem enkeltgårde/enestegårde og landsbyer flydende. Hvad er f. eks. forskellen mellem på den ene side landsbyen Hammerum på godt 21 tdr.htk. og bestående af 4 gårde med 4 navngivne bønder og på den anden side Vrågård i samme sogn på næsten 18 tdr.htk og med 6 navngivne bønder?

HERNINGSHOLM EJEDE ALLE GÅRDENE I SOGNET - UNDTAGEN TO

Af Modelbogen på Rigsarkivet fremgår med al ønskelig tydelighed, at Herningsholm dominerede sognet i 1683. Det er ejeren af denne hovedgård, Friderich von Ahlefeldt, der står som husbond for alle sognets gårde med undtagelse af to: *Bagjes Kier* (Baggeskær) og en af gårdene i landsbyen Herning, vistnok *Storgård*. De ejedes af godsejeren på Lundenæs mellem Borris og Skjern. Men eftersom Lundenæs slot og kongsgård var gammelt krongods med sæde for lensmanden over bl.a. Hammerum Herred indtil

Lindens Embel
Hammerum berred.
Herning Bogen
Herning Bogen

Omme sig: de saar sig: offordt: Gaarde
af beboer dem selger,
Indens -

Herning Bogen

- 1) Hies Gang 1 - 1/2 bud
- 2) Gang 2 - 1 bud
- 3) Hies allest 1 bud
- 4) Mønter 1/2 bud
- 5) Gang 1 bud 1/2 bud
- 6) Gang 1 bud 1/2 bud

Herning Bogen

- 7) Hies 1 bud
- 8) Gang 1 bud
- 9) Hies 1 bud
- 10) Gang 1 bud
- 11) Gang 1 bud
- 12) Gang 1 bud
- 13) Gang 1 bud
- 14) Gang 1 bud
- 15) Gang 1 bud
- 16) Gang 1 bud
- 17) Gang 1 bud
- 18) Gang 1 bud
- 19) Gang 1 bud
- 20) Gang 1 bud

Side af Modelbogen for Hammerum berred.

1661, hvor det blev solgt, vil det sige, at bønderne på Baggeskær og Storgård (?) har været kronens bønder indtil nævnte år. Det må formodes, at de endnu tidligere har været selvejere, men at de som straf - måske for deltagelse i et oprør mod kongen, f.eks. i »Grevens Fejde« (1534-36) - som »halsløsning« har måttet bøde med deres og deres gårdes selvstændighed.⁶⁾

Om Herningsholm Hovedgård beretter Modelbogen, at den har tre marker: Vestermarken med gården Heeager, der nu er forsvundet, Sønderløkken med Laulund, som er tre huse, og Holtbjerg, der også er tre huse, samt Nørreløkken.

Sluttelig angives, at der ved hovedgården er beliggende nogle lunde af små, gamle og skrumpne ege, som hverken kan yde olden eller byningstømmer. På grund af skoves sjældenhed i den skarpe hedeegn takseres trævæksten dog til 1 tønne hartkorn af en samlet vurdering på 32 tønder 6 skæpper 3 fjerdingkar 1 album og 2 penninge. Kvægholdet sættes til 24 høveders middel græsning og engbunden til 150 læs middel hø.

Ovennævnte lunde er utvivlsomt dem, der på grund af terrænet ved Herningsholm har givet navn til Laulund (lav+lund). En senere gård af samme navn kom i 1790-erne til at ligge på en langstrakt bakke ved den markvej, der i slutningen af 1840-erne blev til en del af den nye landevej mellem Silkeborg og Ringkøbing.

6 ENKELTGARDE OG ET HUS

Af enkeltgårde - der også kunne kaldes enestegårde - nævner Modelbogen *Saalbolt* (nu kun ét a), en helgård, der med jord, 30 læs middel hø samt middel græsning til 14 høveder vurderedes til 8 tønder hartkorn 0 skæpper 3 fjerdingkar 1 album og 0 penninge, altsammen under fæsteren Clemend

Jørgensens regimente, helgården *Lillelundsgaard* (8-2-3-0-1), 24 læs middel hø og 8 høveders god græsning under fæsteren Laurs Jørgensen, samt helgården *Brændgaard* (nu Brændgård) (9-4-3-1-3), engbunden til 30 læs middel hø og 8 høveders god græsning, med fæsterne Peder Ollesen, Søren Christensen og Anders Ollesen. Den viser sig at bestå af en trekvartgård/en trefjerdinggård og en kvartgård/fjerdinggård. Brændgård var altså en såkaldt »tillinggård«, hvad der kan bekræftes af senere kort.

Syd for landsbyen Herning lå *Bagjes Kier*, nu Baggeskjær, i 1800-tallet i daglig tale kaldt Nederkjær i modsætning til Overkjær, nu Lervadkjær i Snebjerg sogn.⁷⁾ Baggeskjær (3-7-0-1-3 samt 6 læs middel hø og 6 høveders middel græsning) betegnes som en halvgård og ejedes som før nævnt af godsejeren på Lundenæs.

En gruppe udgjordes af *Sønderagergårde*, der lå ca. 800 m nordøst for Hernings gamle kirke. De omfattede en helgård på godt 5 tdr. htk. med Jacob Mortensen som fæster og to halvgårde, hvoraf den ene var øde. På den anden var der til gengæld to fæstere, Niels Christensen og Kirsten Sørensdatte. De tog sig så også af ødegårdens jord.

For sig selv lå også *Herning Kirkejord*, der - så vidt det kan forstås - hørte til kirken. Den var kun på 6 skæpper og 2 fjerdingkar, altså lidt over en halv tønne hartkorn. På dette beskedne husmandssted sad fæsteren Knud Christensen. Hverken kirken eller hans udbytte kan have været stort. Men måske havde han »frynsegoder« såsom graverarbejde og klokkeringning.

Utvivlsomt er *Herning Kirkejord* en forgænger for gården *Herning Kirkegård*, der indtil 1964 lå umiddelbart sydøst for den gamle kirkegård ved Gammel Kirkevej.

TRE LANDSBYER I SOGNET

Gullestrup By bestod af fem helgårde, hver vurderet til 6-7 tønder hartkorn, 24 læs middel hø og 6 hoveders ond græsning.

De fire første gårde rummede hver to fæstebønder, mens den sidste nøjedes med én. Deres navne var: Søren Pedersen og Laurs Jørgensen, Jens Knudsen og Knud Jensen (far og søn eller omvendt?), Laurs Christensen og Christen Mortensen (søn og far?), Christen Christensen og Christen Kiersgaard (søn og far?) samt Svend Sørensen.

Holing By omfattede fire helgårde á ca. 6 tdr.htk., 24 læs middel hø og 8 hoveders god græsning. Også her fandtes dobbelt menneskelig besætning: Tommes Christensen og Powel Frandsen, Christen Powelsen og Tommis Thomesen, Powel Christensen og Mads Andersen samt Mads Christensen og Jens Christensen (brødre?).

Oplysningerne om *Herning By* er de mest interessante. Også her udviser skriveren den omhu at anføre samtlige brugere på gårdene, og det giver et langt nøjagtigere billede af landsbyens befolkning end de steder i landet, hvor kun navnet på den ældste eller den ansvarlige bruger anføres.

HERNING:

9 GÅRDE MED 14 FÆSTERE

Modelbogen viser i sin klare oversigt, at landsbyen Herning bestod af 9 gårde. Heraf blev de syv vurderet til omkring 2 tdr.htk. hver, en lidt over. Disse gårde var altså ganske små og betegnedes derfor i såvel ekstraktopmålingsprotokollen som i modelbogen som bohll/boel, bortset fra en enkelt, der kaldes en halvgård, skønt den var den næstmindste. Forklaringen kan være den, at dens bygninger var i bedre stand end de andres. Et af bolene havde to fæstere, Christen Christensen og Niels Pedersen, mens

de øvrige havde hver én: Niels Erichsen, Christen Bertelsen, Niels Ollesen, Morten Pedersen, Peder Nielsen og Søren Jensen.

Kvægholdet var overskueligt: et hoved pr. gård. Årsagen er ligetil: for lidt eller intet hø, idet disse smågårdes høslæt er vurderet til 1 eller 0 læs hø.

Den største gård, en helgård på 8 tdr. htk. 0 skæpper 1 fjerdingkar 2 album og 3 penninge, 20 læs middel hø og 6 hoveders ond græsning husede to fæstere: Niels Tommesen og Niels Christensen. Den er ikke navngivet, men man fristes i høj grad til at tænke på Storgård, hvis efterkommer endnu findes på Gl. Skolevej 86-90. Som den eneste i landsbyen hørte den ikke under Herningsholm, men - ligesom Baggeskjær - under Lundenæs.

På den anden helgård (5-6-0-2-0 samt 18 læs middel hø og 6 hoveders ond græsning) sad hele fire fæstere: Niels Nielsen, Jens Hansen, Niels Nielsen, der betegnes som »sergiant«, samt Jens Sørensen. Det skulle så være Nørgård, der blev nedrevet i begyndelsen af 1960-erne, og som da lå omtrent, hvor vi i dag finder Sneppevej 5. I 1683 var dens placering formentlig lidt lavere, måske hvor »Jyde Marked« nu ligger, Glentevej 16.

Summa summarum: 2 store og 7 små gårde med i alt 14 navngivne fæstere.

Når der på nogle gårde forefandtes to eller flere fæstere, kunne det hænge sammen med forsørgelsespligter overfor gamle eller syge, tilvejebringelse af en tilstrækkelig stor indfæstning, eller der kunne være tale om familiefæste.⁸⁾

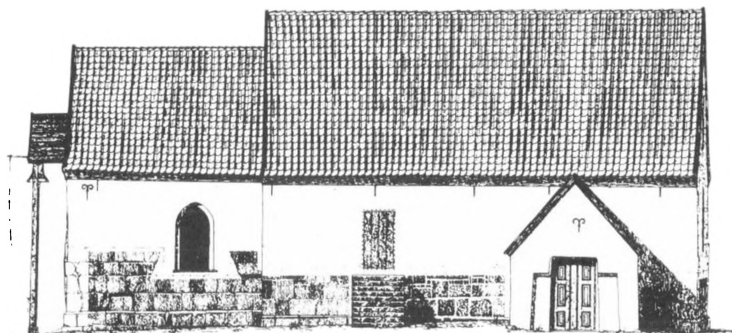
HISTORISKE GÅDER

Man skulle forvente, at bøndernes økonomiske og sociale forhold inden for et så snævert område som Herning sogn ville være nogenlunde ensartede. Men det ser

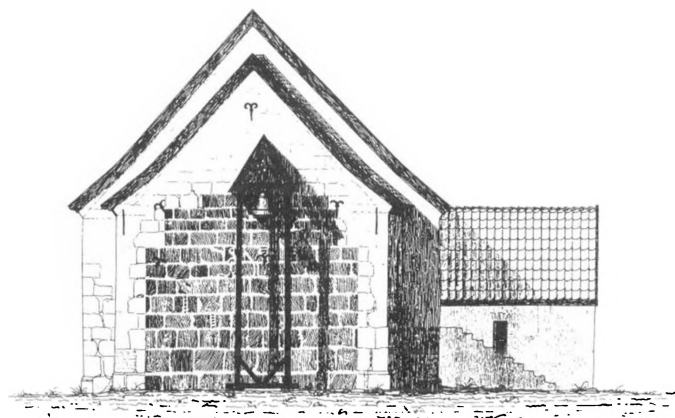
HERNING KIRKE

Opmålt 1885

Nordside

Østside

På Historisk-Topografisk Arkiv ved Nationalmuseets 2. Afdeling findes 8 tegninger af Hernings gamle kirke, alle udført af arkitekt Claudius August Winbolt og dateret 1. september 1885. Tegningen gengives med fornavnte arkivs tilladelse. Jernbogstaverne PL og AL står for ejeren af Herningsholm, Peder Thøgersen de Læsson, der købte kirken af kronen i 1711, og hans bustru Anne.

Den sidste gudstjeneste i den gamle kirke blev sammen med konfirmation afholdt 2. oktober 1887. Kort tid efter begyndte nedrivningen af kirken. Den viste kvaderstenskirke – måske med et islet af teglsten – kan være fra slutningen af 1100-tallet. Kirkegården, der er bevaret, er utvivlsomt fra samme tid eller måske endda ældre, hvis der har ligget en trækirke på stedet før stenkirken. Kirkens grundlæggere kendes ikke.

ikke ud til at være tilfældet. Hvorfor der f.eks. på Holings ca. 25 tdr. htk. kun var 4 gårde med 8 fæstere, og på Gullestrups 34 tdr. htk. var 5 gårde med 9 fæstere, mens der i Herning var 9 gårde og 14 fæstebønder om at dele ca. 30 tdr. htk., ved vi intet om. Hernings bønder var sognets fattigste, derfor er der ingen tvivl.

Vi ved heller ikke, hvorfor gårdene i henholdsvis Holing og Gullestrup var næsten lige store, d.v.s. egaliserede, mens der - endnu - var forskel på gårdenes størrelse i Herning.

GRÆSMARKSBRUG I HERNING

Ligesom for sognets øvrige landbrugsejendomme får vi også for Herning By oplysning om dyrkningssystemet, d.v.s. sædskifte og dyrkningsrotation. Herom siger modelbogen:

»Dens marker er ikke delt i visse tægter, men bruges ligesom en hver er god for at gøde og drive jorden. På dens godbed er der ingen forskel til alle gårdene, såsom de har deres jord ager og ager liggende blandt hinanden. Den største del bruges med en kærve byg, 2 kærve rug, een kærve boghvede eller havre. Hviler så 3-4 år. En del, som ligger yderst mod udsiderne mod beden, bruges alene med een kærve boghvede og een kærve rug. Består af sand og muld, mestendel på en hvid sandgrung beliggende. Eragnet for 3/4 skarp, 1/4 middel. Og som de 4 boele, nemlig nr. 2, 3, 6 og 8, er alle lige gode, så lægges al deres udsæd tilsammen og deles på en hver lige meget, såsom under ... i ...? kommer alene deraf, at den ene har drevet længere ud i beden end den anden.»

Altså: Efter et i hovedprincippet fireårigt sædskifte omfattende byg, rug, rug samt boghvede eller havre fulgte 3-4 år; hvor jorden hvilede og sprang i græs.

Hvad vi her møder, er et eksempel på den driftsform, der sjældent omtales i vore historie- og geografibøger, skønt den dog,

omend med variationer, dominerede i Nord-, Midt- og Vestjylland: græsmarksbruget.⁹⁾

Mens trevangsbrugets største enheder naturligvis hed vange, brugtes under græsmarksbruget om de største enheder sædvanligvis betegnelserne tægter, indtægter eller årsgøder, hvorved forstås det areal, som man hvert år tog ind til dyrkning, og som man normalt kunne gøde på et år. Af dem kunne der fra landsby til landsby være et forskelligt antal fra ca. 8 til ca. 15.¹⁰⁾ De kunne atter være inddelt i åse, skifter, fald eller stykker. De mindste enheder var lange, smalle og formentlig sædvanligvis højryggede agre eller agerstrimler, som fordeltes mellem gårdene efter disses størrelse.

ET VELGENNEMTÆNKT DYRKNINGSSYSTEM

Det afgørende træk ved græsmarksbruget var, at man der havde flerårige græsgange på landsbyernes og gårdenes dyrkede jorder og ikke blot på de uopdyrkede overdrev.

Et andet væsentligt træk ved græsmarksbruget var dets store variationsmuligheder fra sted til sted med hensyn til, hvor stor en del af jorden der var under korndrift eller i hvile. Dette forhold afhang af jordens godhed, som netop i Midt- og Vestjylland kunne variere meget selv inden for korte afstande.

I Gullestrup, hvis jord vurderedes til middel, dyrkedes således korn i 5 år, hvorefter den hvilede i 2-3. I Herning, hvor 1/4 af jorden takseredes til middel og 3/4 til skarp, var forholdet 4 til 3-4. I Rind Præstegård, der angaves at være plaget af sandflugt, og hvis jord sattes til »allerværst«, dyrkede præsten jorden i 4 år, hvorefter den gik ud af drift i 8. Og i selvejergården Store Lange-

lund i Gjellerup sogn hvilede jorden 10-12 år efter 4 års kornavl.

Formentlig rummede græsmarksbruget også den fordel, at sandflugt blev modvirket, idet kun en mindre del af marken lå åben for vinderosion, ligesom græsarealerne ville kunne fange store dele af fygesandet.

STOR DYRKNINGSFRIHED HOS HERNINGBØNDERNE

Overraskende for Herning By er imidlertid flg. ordlyd i Modelbogen: *»Dens marker er ikke delt i visse tægter, men bruges ligesom enhver er god for at gøde og drive jorden».*

Nok var det altså græsmarksbrug i Herning By, men det var en variant, en sideform, som også kunne findes i andre landsbyer i Midt- og Vestjylland, nemlig uden tægter som overordnet inddeling og uden fælles fast omdrift/rotation. De største enheder i markerne var følgelig de føromtalte åse, skifter, fald eller stykker, hvad der bekræftes af det kort, der blev udfærdiget i anledning af Herning Bys udskiftning i 1795.

Systemet i Herning By betød endvidere, at den enkelte bonde har haft en vis frihed til at inddrage de agre i sin dyrkning, som han har kunnet overkomme at gøde og drive, og som måtte passe ind i vejrforholdene de enkelte år. Han har altså ikke i overvældende grad været besværet af de aftaler mellem bymændene om dyrkningen, som man ellers hidtil har anset for at være det væsentlige i landsbyfællesskabet.

MARKERNE HAVDE NAVNE

Af markbøgerne fremgår det, at markerne havde navne. I fællesskabstiden, hvor bøndernes agre lå spredt mellem hinanden, var marknavne nødvendige af hensyn til den daglige kommunikation. Nogle af navnene

kan have været i brug lige siden landsbyens grundlæggelse. Hvornår det så var, er en anden sag. Men det må have været før ca. 1200, der må anses for at være det seneste tidspunkt for opførelsen af Hernings gamle stenkirke. Og det har formentlig været efter ca. 1050, idet der ikke er fundet spor af nogen vikingetidslandsby under den Herningslandsby, som vi kender.

Der er adskillige marknavne, men desværre har det ikke været muligt at tyde dem alle. Det er heller ikke muligt ud fra markbøgerne at klargøre nøjagtigt, hvor de lå. Her kommer udskiftningskortet fra o. 1800 os til afgørende hjælp. Mere herom senere.

BEKLAGER SIG AT LIDE STOR SKADE AF ULVE

Men det drejede sig ikke om marker altsammen. Også andre oplysninger er af interesse for at vurdere bøndernes kår. Herom fortæller markbogsekstrakten: *»Deris Uldebrand Er Heede Thorfue som de med Beshuerlighed bruger for Grunden er sandig.*

Ingen Klynemose, Fiskeri, Skouf eller anden Herlighed.

Fæedriffi bestaar udi Heeden. Man holder Hyrde til Quegett.

Beklager sig at Lide Stuer Skade af Ulfue».

Hvordan det er lykkedes at binde opmålingskommissionen på ærmet, at man ikke havde adgang til tørvemose, står hen i det uvisse. Knudmosen lå dog ikke langt borte. Ellers er det et gennemgående træk, at bønderne i meget stort omfang skar hedetørv, dvs. hedens lyng- og morlag, en fremgangsmåde, der i det lange løb var skadelig for eftertidens græsning og opdyrkning.

GØDNINGEN VAR ET PROBLEM

I modsætning til så mange landsbyer og gårde anføres det ikke i modelbogen, hvor-

dan jorden i Herning By blev gødet. Det er ærgerligt, for gødningsproblemet var formentlig bøndernes største. Og vi kan næppe slutte noget om Hernings forhold i den henseende ud fra modelbogens oplysning om Herningsholm: »Til dens gødskning bruges alene klimüg«. ¹¹⁾ Samme oplysning gives om Gullestrup. Men for såvel hovedgården som for nævnte landsby gælder, at man her havde langt større adgang til hø og dermed til vinterfodring og gødning end Herning By.

Går vi til Lund By (d.v.s. Gjelleruplund) finder vi, at staldgødningen suppleredes med tørveaske, i Lille Langelundsgård og i Nørre Fastrup med tørvesmuld, mens forstærkningen i Sunds og Hollingholt bestod af både tørveaske og tørvesmuld.

Utvivlsomt har man i Herning styrket staldgødningen på en eller flere af foran nævnte måder.

TYNGENDE HOVERI

OG BYGNINGER AF PINDEVÆRK

Fra Herning er desværre ingen landsbyvedtægt (bylov, byskrå, vide, grandebrev) bevarret, sådan som det er tilfældet for bl.a. nabolandsbyerne Snebjergs, Tjørrings og Ørres vedkommende. ¹²⁾

Og præsteindberetningen fra 1638 til Ole Worm er for Hernings vedkommende i modsætning til nabosognenes kort og nærmest vildledende. ¹³⁾ Derimod giver den indberetning af 12. december 1765, som præsten i Rind og Herning sogne, Vitus Bering, indsendte til biskop Bloch i Ribe et ganske godt indblik i sognets forhold. Blandt andet fortæller han, at »Begge Sognes bedste Næring er Strømpe Bind og Handel paa Kiøbenhavn og andre Kiøbstæder i Landene«, samt at man i Herning næsten overalt kan dyrke alle

slags korn, dog uden at kunne sælge noget deraf.

En forklaring på disse lidt modstridende oplysninger giver han ikke. Her kan det være nyttigt at skæve til indberetningen fra præsten i Gjellerup.

»Jeg kan ey dømme andet end Avlingen kunde ber paa de fleste Stæder forbedres da en stor Del Jord ligger ben i Lyng. Men saa længe Bonden har det strænge Hoverie-Arbejde at giøre og drive med til Husbondens (dvs. godsejerens (forf.)) Gaard, har han neppe den fornødne tid til at fremme og drive sit eget det mindste og fornødne. Blev Hoveriet lættet og Gemeen Mand, som ved denne Egnns brugelige Høse-Bind er bleve temmelig kiælen og vandi uden strengeste Arbejde, opmuntret til bedre at bruge de af Gud givne Legems Kræfter til Jord- og Ager Dyrkning, kunde Avlingen merkelig (dvs. mærkbart (forf.)) og med Frugt forbedres«.

Når Vitus Bering forholder sig tavs om hoveribyrden, kan grunden være, at ejeren af Herningsholm havde kaldsret til kirkerne i Rind og Herning.

Om bygningernes kvalitet giver præsten i Gjellerup følgende beskrivelse:

»Bygningernes Beskaffenhed ere her almindelig beel ringe og ere ey mod andre Egnes Bygninger uden Pinde-Værck at regne, thi her er langt til Kiøb-Stæder at bente Tømret. 7 a 8 Miel til Horsens paa den Østre og lige saa langt Væstre til Ringkjøbing - - -. ¹⁴⁾

FORKLARENDE BEMÆRKNINGER

Ordet »by« knyttedes meget ofte, måske endda altid, til landsbyernes navne for at understrege, at der var tale om en landsby, hvorved vistnok forstås mindst 3 mellemstore gårde.

Hvad vi i dag kalder en by, betegnedes dengang som købstad, hvortil knyttedes særrettigheder for handel og håndværk nedfældet i et købstadsprivilegium.

Jordejendomme ser efter matrikelmateriale ud til at kunne indeles i grupper ef-

ter følgende grove hovedlinjer: Huse (under 1 tdr.htk.), bol (1-2 tdr.htk.), halvgårde (2-5 tdr.htk.) og helgårde (5-12 tdr.htk.). Hvad der lå derudover betegnedes sædvanligvis som godser. I løbet af 1800-tallet brugtes udtrykket proprietærgård om smågodser i størrelsesordenen 12-20 tdr.htk.

Tønder land og tønder hartkorn inddeltes i 8 skæpper á 4 fjerdingkar á 3 album (=hvid) á 4 penninge.¹³⁾

LANDBOREFORMERNES TID

CA. 1760 - CA. 1810

**Karte over Herningbyes Mark i Herning Sogn Hammerum Herred Ringkjøbing Amt opmaalt og udskiftet 1795 af Michaelsen. Tegnet 1810 af Bahnsen. Rigtig Copie.*

Sådan lyder teksten på et udskiftningskort fra Matrikelarkivet, her gengivet i stærkt reduceret målestok.

Baggrunden for kortets tilblivelse er de talrige landboreformer, der under det enevældige styre fandt sted i sidste halvdel af det 18. og i begyndelsen af det 19. århundrede. De medførte så store og hurtige ændringer af landboforholdene, som aldrig før set i dansk historie. Mest kendt er vel – om end ufortjent mener nogle – forordningen af 20. juni 1788 om stavnsbåndets ophævelse. Men der var adskillige andre. Det var således forordningerne af 29/12 1758, 28/12 1759, 8/3 1760 og især af 13/5 1776, 23/4 1781 og 15/6 1792 om udskiftning af landsbyernes jord, der omskabte landet.

Der var tale om en lovgivning, der trinvist inddrog flere og flere områder i udskiftningen. Først skulle landsbyer skilles fra landsbyer, idet det ikke var usædvanligt, at både overdrev og dyrkede marker kunne være fælles for to eller flere landsbyer. Dernæst skulle både de dyrkede og de udyrkede områder opmåles og omfordeles på en

sådan måde, at hver gård fik så få stykker som muligt, helst kun et par. De betydelige omkostninger kunne være en hæmsko for lodsejerne, og det vil i regelen sige godsejerne, men ved forordningen af 15/6 1792 tillodes det godsejerne at fordele de påløbne udgifter på de implicerede fæstebønder. Hvad angik udflytningen af gårdene fra landsbyerne til de nytildelte marker, blev den opmuntret gennem en, ganske vist beskeden, bygningshjælp iflg. forordningen af 13/5 1776.

HERNINGS BØNDER SELVEJERE

I 1790

I løbet af juni og juli 1790 bortsolgte Herningsholms daværende ejer, kammerherre Holger Sehested, syv fæstegårde og et jordløst hus i Herning by. Dermed var næsten al fæstejord i landsbyen blevet selveje, vist kun bortset fra en enkelt mindre ejendom, som må antages at være afhændet kort tid efter. Det drejer sig om nr. 15 på kortet, tilhørende Morten Westrup, der havde købt Herningsholm den 1. juni 1791.

Omtrent samtidigt afhændede Holger Sehested praktisk taget rub og stub af det øvrige ham tilhørende fæstegods i Herning, Rind, Gjellerup og Ikast sogne.¹⁶⁾

Herningsholms ejer benyttede sig ganske klart af det enevældige styres ønske om at fremme fæstegårdenes overgang til livsfæste, arvefæste eller allerhelst til selveje. Således havde den kongelige forordning af 13. maj 1769 bestemt, at fæstegods efter ansøgning kunne afstås til selveje, uden at det formindskede og evt. ukomplette gods mistede sin skattefrihed på hovedgårdsjorden. Og ved en forordning fra dec. 1784 fritoges godsejerne for at hæfte for de nye selvejerers skat.

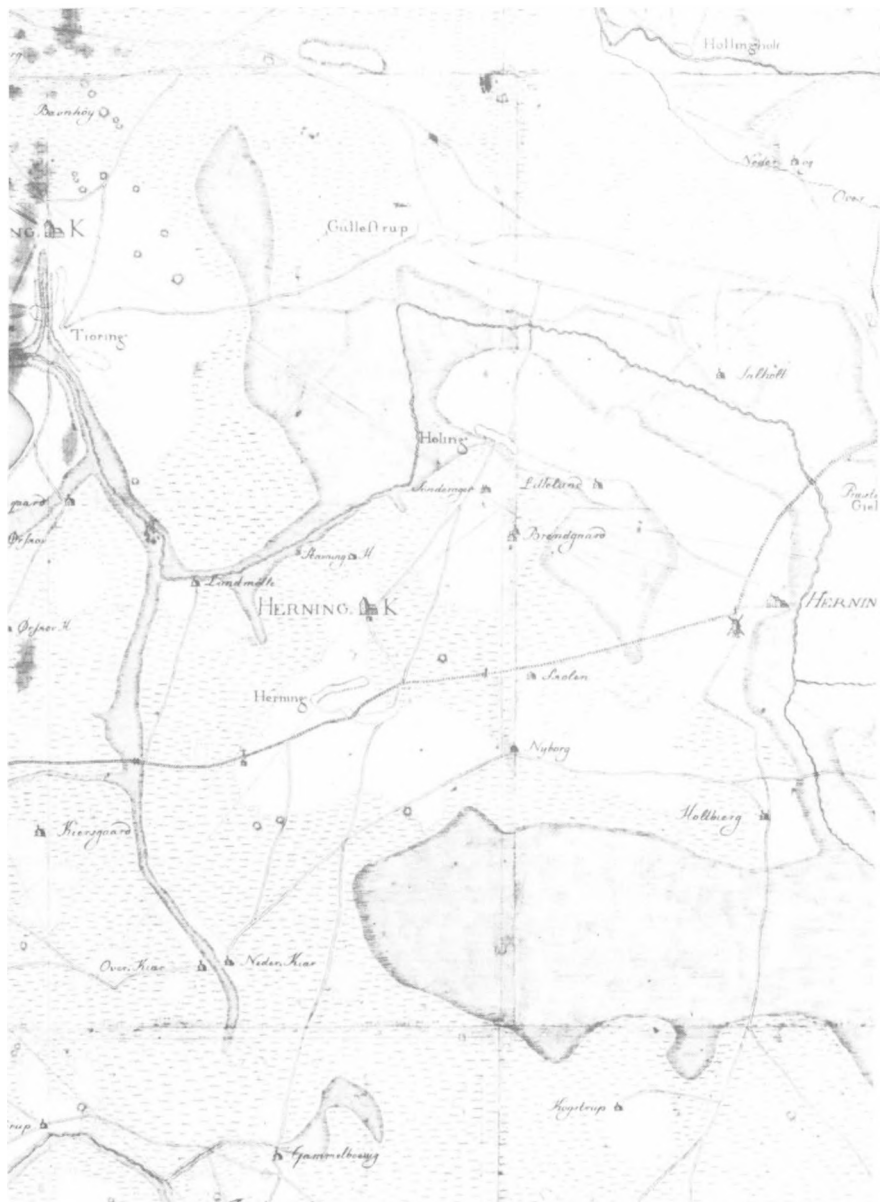
Dertil kom, at forordningen af 20. juni

Herningsholm

Det kongelige hvide Kammer, fra under K. Danmarks hofkammer 1777, forarbejdet.

Under d. 5. Decemb. j. a. for det allerhøjeste befogt hans Alløjeste, og for hvide Kammerets hvide gyldte allermiddelsindvigtige foranstaltning, at det hvide forarbejdet:

• alle tilfælde udmærkede at give en af Herningsholms gods i Lunde
• nu med hvide Kammerets Holger skolested med en vis and
• anden med fuldstændig ejendomme. Det affende for bændler
• hvor gaaer det til samme Komplettering i bændler bændler
• og de til disse bændler eller bændleren selv, men det hvide
• og de bændler og parer af bændlerne skal have den Hvide for
• sig og anden skolested som alle de bændler og de bændler, der
• foran til det den, samt under at hvide eller for den hvide den
• i det, der hvide i nogen måde bændlerne med det af bændlerne
• i bændlerne, eller i mindste med de fleste eller mere ansees
• til det Hvide og bændlerne af samme, alle under den
• at hvide bændlerne af d. 8. Febr. 1780 og 13. Febr. 1780 indfødt og
• naar bændlerne til bændlerne for i d. 12. Decemb. 1784
• og d. 2. Febr. 1780 bændlerne Hvide og hvide bændlerne
• bændlerne, at bændlerne i de den med bændlerne Hvide bændler
• under det, under en vis den af hvide Kammeret eller udmærket
• med de bændlerne bændlerne bændlerne bændler den af bændler den
• bændlerne bændlerne af bændlerne, og den med af bændlerne
• hvide af de med bændlerne bændlerne bændlerne bændler
• men det en vis og næste for den bændlerne og bændlerne
• og d. at de under bændlerne bændlerne bændlerne bændler
• bændlerne i bændlerne af den bændlerne bændlerne bændlerne
• bændlerne med det, bændlerne de bændlerne for bændlerne af bændlerne
• 1775 med bændlerne, og bændlerne de med det for bændlerne af den
• approberede bændlerne bændlerne med bændlerne, og bændlerne den
• at bændlerne bændlerne bændlerne bændlerne bændlerne bændlerne
• bændlerne bændlerne bændlerne bændlerne bændlerne bændlerne
• bændlerne og det hvide bændlerne bændlerne bændlerne bændlerne

Udsnit af Kort over Hamrum Herred i Lauenburgs Amt. Efter Kongelig Ordre opmaalt 1791 af J. Jobnsen. Gengivet i reduceret størrelse.

Udsnit af Kort over Lundenæs Amt m.m. under det Kgl. Videnskabernes Societets Direction ved rigtig Landmaaling optaget og ved trigonometriske Operationer prøvet. Reduceret og tegnet af P. Harboe 1803. Da kortet er tegnet på grundlag af J. Jobsens kort, afspejler det således tilstanden 12 år tidligere.

Bemærkelsesværdigt er det store antal stednavne, der leder tanken hen på tidligere tiders skove, f.eks. Birk, Lind, Busk og Hesselbjerg samt navne, hvori indgår -skov-, -holt-, -ris- og -køst- (= krat; 1køst, af Ycost (ca. 1325), takskrat). En lille rest af oldtids-skovene ses vest for Kollund.

1788 om stavnsbåndets ophævelse – samt andre forordninger – havde brudt godsejernes magt over fæstebønderne.

DEN ENEVÆLDIGE REGERING KRÆVEDE UDSKIFTNING

I en skrivelse af 16. januar 1790 meddelte Det Kongelige Rentekammer amtmand Hansen i Ringkøbing, at Hans Mayestæt under den 23. december forrige år allernådigst havde givet ejeren af Herningsholms gods, kammerherre Holger Sehested, tilladelse til bortsalg af fæstegods til selveje. Hertil knyttedes dog som betingelser, at bønderne forpligtedes til udskiftning af deres jord inden en vist frist »og derved at tillegge enhver af de ved Godset værende Huusmænd fornødent Jordsmon til en Koe og nogle Faars Græsning og Fodring«. Endvidere måtte der ikke pålægges eventuelle tilbageblivende fæstebønder større hoveri end hidtil.

Alt dette tilskrev amtmand Hansen Herningsholms ejer under 20. januar 1790. Denne skrivelse er bevaret på Herning Museum, som beredvilligt har stillet en fotokopi til rådighed.

HERNINGEGNEN I 1791

Det forholder sig så heldigt, at der fra den tid er bevaret et fortrinligt kort over Herningegnen. Det hænger sammen med, at Det kongelige danske Videnskabernes Selskab i tiden 1760-1841 lod fremstille en række fremragende kort over landets amter og over landet som helhed, de indtil da bedste kort. De store amtskort, der blev trykt i kobberstik, opnåede betydelig folkeyndest, fordi de ud over den store og hidtil ukendte nøjagtighed og rigdom af detaljer også var meget smukke.

Grundlaget for denne kortudgivelse var

835 håndtegnede målebordsblade, som imidlertid aldrig er blevet trykt, hvad der heller ikke har været tilsigtet, hverken af Videnskabernes Selskab eller af Geodætisk Institut, hvor de senere blev opbevaret. Men der kan skaffes fotokopier, og det er umagen værd. J. Johnsens håndtegnede målebordsblad fra 1791 over Hammerum herred giver os for første gang i historien et egnskort af betydelig præcision og med mange enkeltheder: landsbyernes form, store og små veje samt næsten alle gårde og huse uden for landsbyerne anført med navn. Hertil kommer illustrationen af plantevæksten. Det ses tydeligt, hvordan de dyrkede – hvide – områder næsten forsvinder i de omgivende hede-, eng- og mosestrækninger. Træer er på egnen en stor sjældenhed. Højdekurver var endnu ikke opfundet eller taget i brug.

Hernings gamle kirke ses ca. 50 m vest for den nuværende Hedeagerkirke. Den er aftegnet med tårn, hvad den ikke havde i virkeligheden, idet den modsat nabokirkerne var »kullet«. Der er da heller ikke tale om en tro gengivelse, men om en fast signatur. Lidt nord for kirken ses Staving H(us) beliggende omtrent, hvor vi nu finder CF-kasernen. Længere mod nord ses gårdene Sønderager, Lillelund og Salholt samt landsbyerne Holing og Gullestrup. Syd for kirken er landsbyens tofter afsat som en uregelmæssig hestesko. Her lå gårdene og husene, desværre uden at de er afsat enkeltvis. Den gamle landevej fremtræder i et forløb, som den formentlig har haft i århundredere, og vi ser, at den vestfra fører over Tyvkær bæk ved Langvad for derefter at tage retning mod landsbyen Herning.

Mellem landsbyen og Herningsholm ses på vejens sydside Herning Skole fra 1734, den eneste fungerende skole i Hammerum

herred dengang.¹⁷⁾ Lige syd herfor ligger gården Nyborg, der er omtalt i folketællingen fra 1787, 1801 og 1834, og som omkring 1840 fik navneforandring til Herninglund, hvad der fremgår af folketællingerne fra 1840 og 1845. Stedet er i dag vestsiden af Smallegade, som egentlig var gårdens indkørsel.

Omtrent midtvejs mellem gårdene Nyborg og Holtbjerg blev gården Lavlunds/Laulunds jord frasolgt Herningsholm i årene 1793-95,¹⁸⁾ og dens bygninger opført nord for markvejen (nu Silkeborgvej 5) formentlig kort efter.

Samme markvej udviklede sig i løbet af 1800-tallet til Hernings hovedgade, idet en ny øst-vestgående vej omkring 1850 blev anlagt syd for Gammel Landevej i næsten lige linje mellem Snejbjerg og Hammerum som en del af hovedlandevejen mellem Århus og Ringkøbing. Blot måtte den i Herning følge den gamle markvejs bløde sving.

I »Danmarks Stednavne« er målebordsbladene angivet med »VSKorig«, dvs. Vidsenskabernes Selskabs originalkort.

UDSKIFTNINGSKORT I TUSINDVIS
Ved udskiftningerne skulle der udfærdiges kort over de opmålte og omfordelte jorder. Originalkortet overdroges til ejerlavets største lodsejer, og en kopi deraf indsendtes til Rentekammeret. En del af disse kort findes nu i Matrikelarkivet i København, og de udgør en meget væsentlig kilde til dansk landbrugshistorie. Her finder vi bl.a. de gamle veje, gårdenes og husenes beliggenhed, afgrænsningen af markerne fra fællesskabets tid, markerne navne, de nye ejerskel samt - meget ofte - lodsejernes navne med angivelse af, hvilke lodder de ejer.

P. Stavnstrups og Axel Steenbergs skilddringer af de økonomiske og juridiske for-

hold i henholdsvis »Herningsholms Historie« (1917) og »Herningsholm og hosebinderne« (1982) kan derfor suppleres med oplysninger fra to kort vedrørende landsbyen Herning: kortet over markernes udskiftning i 1795 samt kortet over de i 1801 udskiftede heder, enge, kær og moser.

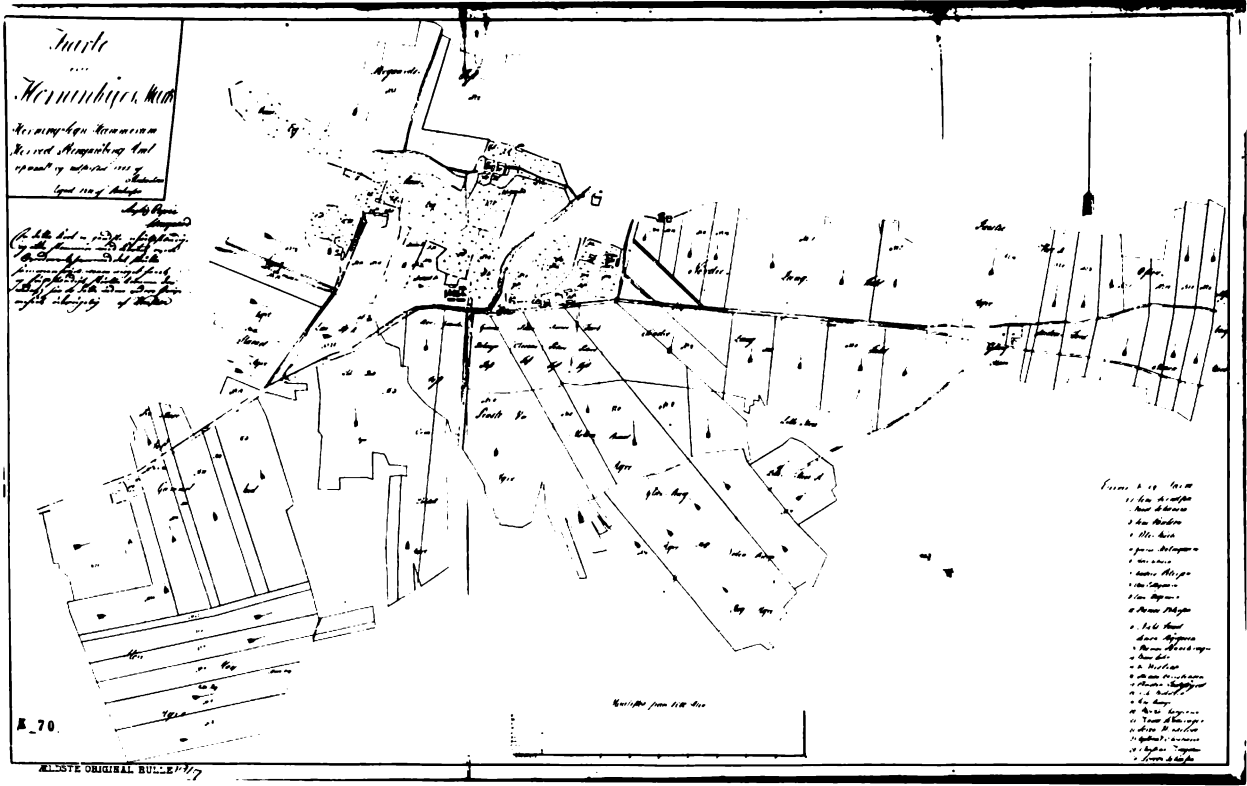
KORT OVER UDSKIFTNINGEN AF HERNING BYS MARK I 1795

Kortet viser tydeligt, at vejen vestfra drejer ind ad den vestlige del af den nuværende Gammel Skolevej, hvor den passerer tæt syd om Storgaard, der er afsat som en dobbeltgård. En efterfølger ligger endnu Gammel Skolevej 86-90. Derefter tager vejen en skarp drejning mod nordøst i nogen afstand fra endnu en dobbeltgård, Nørgård, formentlig dengang beliggende omtrent, hvor »Jyde Marked« på Glentevej 16 nu ligger. Den fortsætter så op over den bakke, hvor Sct. Johannes Kirke blev opført 1953-55. Gennem mange år var navnet på denne færdselsåre Gammel Landevej, men i begyndelsen af 1970-erne fik den sydvestlige del navneforandring til Færevej.

Fra Storgaard går imidlertid en markvej mod øst forbi en række mindre gårde og huse. Det er Gammel Skolevej. Navnet har den efter en skole, der i 1882 blev opført ved vejen, og som gennem tiderne har haft forskellige navne: Herningby Skole, Herning Landskole, Kapelvejs Skole, Vestergades Skole og Vestervangskolen.

Vistnok efter tidens skik lå gårdene på grænsen mellem mark og eng. Det var formentlig den beliggenhed, der måtte forekomme mest praktisk med henblik på transport af kreaturer og markredskaber, måske også af hensyn til vandforsyningen.

Skal man udpege kernen i landsbyen Herning for 200 år siden, må det blive nord-

Udskiftningskort over Herningbyes Mark, udskiftet 1795.

siden af den vestlige del af den nuværende Gammel Skolevej. Der og i kort afstand derfra finder vi gårdene på deres tofter samt huse beboet af daglejere, småhåndværkere og andre småkårsfolk. Nogen imponerende landsby var det ikke.

GAMLE OG NYE MARKNAVNE PÅ KORTET

En sammenligning mellem kortets marknavne og markbøgernes fra 1683 er desværre ikke let og viser ikke klart, hvilke forandringer der er sket i de mellemliggende år. Ganske mange navne findes begge steder, og de afmærkes i det følgende med årstallet 1683, men nogle er ulæselige, andre har formentlig ændret sig i tidens løb, og nye er kommet til.

Øster Mark finder vi langt mod øst, nord for den østlige del af Bredgade.

Skiden-Jord lige øst for Smallegade. Skiden betyder snavset, det vil sige fuld af ukrudt.

Koe Agre (1683) omkring Nørugaards Allé.

Fæstie-Agre (1683) lige øst for Møllegade og nord for Bethaniagade. En fæsti kan være en fold bestående af jorddiger, gærder eller hegn, eller der kan være tale om en mere eller mindre simpel bygning.

Formålet med en fæsti kunne være at tilvejebringe et opsamlingssted for løstgående kreaturer eller at skabe et værn for kvæget, dels mod vejret og dels mod ulve. I Markbogsekstrakten fra 1683 læses som tidligere nævnt: »Beklager sig at Lide Stoer Skade af Ulfue«. Den sidste af arten - en stor han - blev ifølge den officielle historiskrivning skudt så sent som natten til den 21. juni 1813 af skytten på Estvadgaard nær Skive.¹⁹⁾

Lokalhistorikeren, konsul Eli Jepsen,

Herning, har imidlertid i et brev af 15. januar 1988 oplyst, at en oldemor til den nuværende ejer af »Kirkegaard« i Nr. Vium sogn mellem Videbæk og Kibæk for mange år siden fortalte ham om en ulvejagt i 1826, hvor sognets beboere i en gravhøj på gårdens mark skød to voksne ulve, en han og en hun, samt fire unger. Gravhøjen findes endnu og kaldes Ulvehøj.

Sammenholder man marknumrene med ejernavnene i kortets højre hjørne, ses det, at Fæstie-Agre tildeles bonden Mads Uhr, hvis navn er kendt som en af fortællerne i St. St. Blichers »E Bindstouw«, hvor han beretter om Knudmosen og en hjælpsom »Staaheklsmand« fra Rind.

Nordre Lang Fald (1683), nu markedspladsen og området vest herfor antagelig til Pagh's Allé. Fald er et udtryk, der ofte bruges i Jylland som betegnelse for en del af landsbymarken svarende til et agerskifte. Med udtrykket vil man utvivlsomt angive, at agrene falder/skråner i samme retning.

Søndre Lang Fald (1683) nord for Dalgas Allé.

Glar-Bierg Agre omkring Kikkenborgvej. Glarbjerg betyder formentlig »udsigtsbakken«. »Kikkenborg« er sandsynligvis en lidt ironisk omskrivning fra 1800-tallet med betydningen: den beskedne ejendom, hvis væsentligste rigdom består af en god udsigt. (Sammenlign Pjaltensborg, Rottenborg, Sulstensborg o.l.).

Neden Bierge Høy Agre lå sydøst herfor omkring Manøvej.

Mellem-Braad Agre omkring Thujavej og Berberisvej. Ordet Braad er sandsynligvis i slægt med »at bryde«, altså »opbrudt jord«. ²⁰⁾

Præste-Vei Agre (1683) lige øst for vejen mellem Rind Præstegård og Hernings gamle kirke, der var annekskirke til Rind. I

dag skal agrene søges på begge sider af Gyvelvej og Enebærvej. Disse to veje samt Fuglsangsvej følger nogle af de skel, som blev afstukket ved udskiftningen og omfordelingen af jorden i 1795.

Store-Høy Agre (1683) strakte sig vest for Mørupvej og omkring Sandagervej.

Lang Agre, Stakket Agre (stakket=kort) samt Leer-Pyt Agre (1683) lå vest for den sydlige ende af Holstebrovej. Lergrave var almindelige, idet der altid var behov for ler til husklining og til gulve.

Smede Agre (1683) lå vel omtrent, hvor vi i dag finder Gefionsvej.

Duhdall (=Duedal) Agre (1683) og Oven Duhdall Agre skal søges omkring Hyldevænget, Platanvej og Fyrrevej samt syd herfor.

Mest interessant af alle kortets navne er utvivlsomt Gammel-Jord (1683), der må placeres i området vest for Ellevænget omkring Cypresvej og Taksvej. Er det Hernings ældste marker eller tofter? Har der ligget en endnu ældre landsby her?

Mere herom senere.

En sammenligning af udskiftningskortet med markbogen fra 1683 synes med sikkerhed at vise, at Mellem Braad Agre, Glarbjerg Agre, Neden Bierge Høj Agre samt Lille Mose Agre er opdyrkede mellem 1683 og ca. 1800. Nyopdyrkningen kan groft anslås til omkring 20%. Det er ikke meget i løbet af et århundrede set med nutidens øjne, men dog et tegn på, at hedeopdyrkningen var i gang længe før Hedeselskabets tid.

Mod nordvest ses et par engstykker med betegnelsen »Maae-Eng«. Her er brugt ordet »made«, der er i slægt med »at meje«, og hvorved der formentlig forstås en eng, der anvendes til høslæt i modsætning til en græsningseng, der på grund af sin ujævnhed ikke kunne slås med le.²¹⁾

GAMMELT HERREDSTING I HERNING?

En nøjere sammenligning med Markbogen fra 1683 viser, at korttegneren har glemt at sætte navn på de allerverstligste agre, Tingagre, der skal søges lige vest for Gammel-Jord, det vil sige øst for den nordlige del af Damgårdvej.

Men hvorfor navnet Tingagre? Har der været herredsting i fortidens Herning? Der findes vistnok ingen historiske efterretninger herom. Men der er vistnok heller ingen historiske efterretninger om et tingsted i Hammerum, skønt et sådant er en almindelig antagelse, fordi herredet er opkaldt efter Hammerum.²²⁾

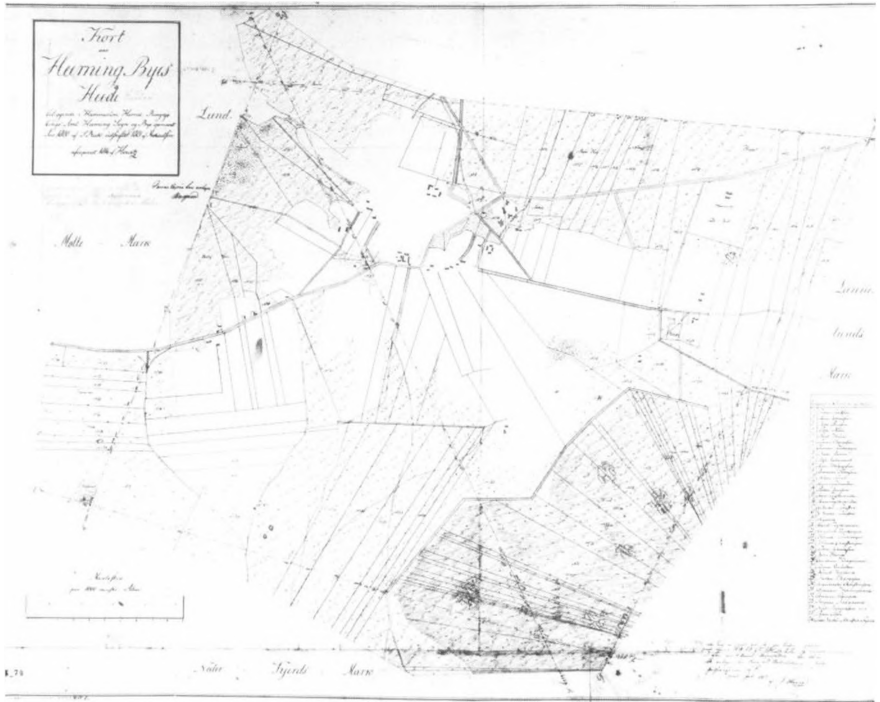
Eller stammer agrenes navn fra, at de lå nær den vej, som benyttedes, når folk skulle til tinge? Teorien kunne støttes af, at det i Erik Pontoppidans »Den danske Atlas« fra 1769 meddeles, at der har været Herredsting i Snejbjerg. Galgehøj, der endnu eksisterer, er en mindelse om den tids straffesystem.

Om Tingagre skulle have noget som helst med Herningsholm birketing (1646-1785) at gøre, er vel tvivlsomt.²³⁾

STJERNE- OG BLOKUDSKIFTNING

Selv om det ikke er let at følge alle enkeltheder på kortet, så fremgår det alligevel tydeligt, at udskiftningen har været af den almindelig type: en blanding af stjerneudskiftning og blokudskiftning. Med en sådan ordning kunne bønderne begrænse udflytningen til de nytildelte marker, hvad der kunne være en fordel, i hvert fald i første omgang, for en udflytning var dyr, og den udflyttede bonde mistede en del af sine sociale forbindelser.

Udskiftningen i Herning ser ikke ud til at være gennemført særlig effektivt og dybt-

Herning Byes Jorder, 1801.

gående, hvad der ikke var sjældent ved de tidlige udskiftninger, og hvor det drejede sig om selvejebønder.⁴⁴) Fejlene måtte man så rette i de følgende årtier. En af fordelene ved selveje var, at jord let kunne handles.

PLØJNING OP OG NED AD BAKKE

De pile, der er afsat på kortets marker, angiver pløjeretningen og peger formentlig uden undtagelse mod markens højeste del. Sammenligner man med højdekurverne på moderne kort, ser man, at bønderne pløjede på tværs eller på skrå af højdekurverne, så at skelfurerne mellem agrene, agerterne, fik det mest hensigtsmæssige fald og

derved den bedste dræningseffekt. Faldet måtte ikke være så ringe, at afvandingen udeblev, og ikke så stærkt, at der opstod erosion. Af markbøgerne fra 1683 fremgår, at agrene var lange og smalle. Smalle, fordi mange bønder, men dog ikke nødvendigvis alle i landbyen, havde del i samme mark. Lange, fordi pløjningen i regelen foregik med den ca. 3 m lange og tunge hjulplov trukket af sædvanligvis 4-8 stude eller 4-6 heste og med 2-3 mand til at styre trækdyr og plov. Et sådant spand kunne ikke »vende på en tallerken«. Også de udskiftede marker blev i regelen lange. Først da den lettere svingplov slog igennem i løbet af 1800-tallet, krævedes mindre vendeplads.

UDSKIFTNING I 1801 AF HERNINGS HEDER, ENGE, KÆR OG MOSER

Få år efter, at Herning bys mark var blevet udskiftet, kom turen til landsbyens heder, enge, kær og moser.

I den anledning udfærdigedes »Kort over Heerning Byes Heede (overstreget og rettet til »Jorder«) beliggende i Hammerum Herred, Ringkjøbings Amt, Heerning Sogn og Bye opmaalt Aar 1800 af S. Rich, udskiftet 1801 af Michaelsen, afcoperet 1816 af Howitz«. Hertil er føjet »Denne Copie kan antages«. (Nemlig som matrikelkort!).

HEDE OMKRING HERNING

Det ses, hvordan heder, enge, kær og moser ikke alene lå uden om de dyrkede marker (hvide, uden signatur), men også skar sig ind mellem og ind i disse på uoverskuelig vis.

Nørre Heede strakte sig på begge sider af Gammel Landevej fra Gammel Kirkevej og langt mod øst indtil gården Laulunds (fejlskreven Lannelunds) mark. Som en sort plet nord for Gl. Landevej er en gravhøj afsat med navnet »Flaae Høj«. Betydningen er utvivlsomt »Flade Høj«, og den er lige så utvivlsomt identisk med »Fruehøj«, der har givet navn til gården »Fruehøj«. Sådan er navnet anført på Generalstabens kort fra 1913. På Geodætisk Instituts kort fra 1946 er samme gårds navn ændret til »Fredhøj«.

Vester Hede lå omkring og vest for den nuværende Holstebrovejs sydlige del.

Sønder Hede ses omkring Sandagervej, Mørupvej og Damgårdsvej umiddelbart øst for Hedelandsvej.

Hvolmose Kier og Hvolmose (hvol=hul) lå syd for landevejen mod Snejbjerg og øst for Tyvkær Bæk.

Bakkepartiet vest for Herning gamle kirke, der ikke er med på kortet, betegnes Stouning Bache (=bakke). På andre kort bruges stavemåden Stavning. Betydningen er: højde, der springer frem i terrænet som en skibstavn/stævn.²³⁾

Knudmosen, der opfylder den sydøstlige del af kortet, blev udskiftet i talrige meget lange og ofte overordentligt smalle parceller. De sociale forskelle fremgår af de tildelte lodder.

En stor og omfattende udskiftning var foregået i juni 1796, hvor bønderne i Lind By og Koustrup i Rind sogn samt i Birk By i Gjellerup sogn havde fået deres dele af mosen udskiftet.²⁶⁾

Som en oase i Nørre Hede er aftegnet Herning Skole-Jord med to bygninger. Skolen, der som tidligere nævnt blev grundlagt 1734, blev efter en ombygning i 1882 gjort til fattiggård for i løbet af 1900-tallet at blive husvildebolig. Den forsvandt o. 1970 ved anlæggelsen af sygehusets parkeringsplads ved Gammel Landevej.

HERNINGS BØNDER VAR INDEKLEMTE

Kortet over Herning bys udskiftede overdrev m. m. ser ved første øjekast lidt kedeligt ud, men er alligevel ganske interessant, fordi det formentlig giver svaret på, hvorfor herningbønderne regnedes for fattige: de havde simpelthen for lidt overdrev og især for lidt eng til at skaffe tilstrækkelig græsning og høslæt.

Kortet viser, at den nordre grænse for landsbyens jord lå et stenkast syd for den gamle kirkegård ved Gammel Kirkevej. Herningbønderne havde således hverken lod eller del i de store kær og enge nord for Sønderager og Brændgårde. Resultatet var for lidt gødning efter vinterfodringen.

Til sammenligning kan tjene, at mens de 9 gårde i Herning i 1683 vurderedes til en samlet avl på 39 læs »middel hø« samt »ond græsning« til 17 høveder, var de tilsvarende tal for de 8 gårde i Sunds 192 og 80 takket være »et temmelig godt kær«, som der står i Modelbogen. I Sunds var der således i gennemsnit 5 gange så megen gødning til rådighed pr. gård som i Herning.

De grænser for landsbyen Hernings marker, som fremgår af kortet, svarer ganske til markbogens oplysninger fra 1683: »Marcken strecher sig udi Øster og Vester, Øster til Gaardens (d.v.s. Herningsholms, forf.) March, i Vester til Lang Vaed, Norder til Kirchen«.

SKEL FRA OMKRING 1500 - ELLER ENDNU ÆLDRE?

Men hvornår blev skellene sat mellem Herning bys jord og naboernes? Det viser sig, at sandemænd i 1490 i et pergamentsbrev til »Hammerum herritzsting« havde kundgjort »rett marckeskiell« for »Hørning by marck« mod øst til »Laulund husted marck«, ligeledes samme år mellem Herning by på den ene side og Sønderager mark og »Kircke by marck« på den anden.²⁷⁾ Det betyder, at de diger, der endnu kan ses et halvt hundrede meter syd for den gamle kirkegård ved Gammel Kirkevej, kan være fra den tid, medmindre de skulle være en følge af markfredsforordningen af 29. oktober 1794. Den første løsning er ikke grebet ud af luften, idet et dige i 1504 omtales som skel for den østligste gård i Laulund, d.v.s. det ældste Laulund.²⁸⁾

Skellet mod syd mod »Baggisgaard« fastsættes af sandemænd i 1573.²⁹⁾

Brugen af sandemænd kunne tyde på, at det er endnu ældre skel, der slås fast, evt. efter en skelstrid.

HVOR LÅ HERNING FOR 1000 ÅR SIDEN?

Blandt herningensere er det almindeligt kendt, at den nye bebyggelse, der voksede op efter opførelsen i 1827 af et ting- og arresthus ved en markvej vest for gården Laulund, efterhånden overtog navnet Herning efter den landsby, der lå et par kilometer vestligere. Men har denne landsby da så ikke altid ligget dér lidt syd for sin i 1887 nedrevne kirke?

Næppe, i hvert fald ikke længere end siden ca. 1050. Sagen er, at der i landsbyområdet omkring Gammel Skolevejs og Gammel Landevejs/Færøvejs vestlige ende ikke er fundet rester af en landsby fra vikingetiden (ca. 750 - ca. 1050), ej heller fra den foranliggende germanske jernalder, skønt navnet Herning af stednavneforskere menes at stamme fra tiden ca. 300- ca. 750.³⁰⁾

Men hvor lå så Herning før ca. 1050? Vi ved det ikke. Men nyere arkæologiske undersøgelser tyder på, at udskiftningskortene kan hjælpe med til en lokalisering, og at førmiddelalderlige landsbyer i et ikke ubetydeligt omfang kan findes på marker med betegnelser som Gammeljord, Gammelmark, Gammelager, Gammeltoft, Gammelby og lignende.³¹⁾

Skulle der således have ligget en fortidslandsby Herning på Gammel-Jord vest for Ellevænget omkring Cypresvej og Taksvej?

På Herningegnen er marknavne af førnævnte type ganske hyppige.

SELVEJET GAV ARBEJDSLYST

Hvis man ønsker et indtryk af, hvordan udskiftningen vurderedes af den nærmeste eftertid, kan man f.eks. læse, hvad pastor Fabricius omkring 1810 beretter fra sine to sogne, Snejbjerg og Tjørring:

»Udskiftning har havt Sted overalt i disse

to Sogne, og siden denne har Jorddyrknin-
gen vundet meget, ja man kan vist sige, at
Udskiftningen frem for alt har virket til Lan-
dets og Bondens Held. Utallige vare de for-
henværende Forhindringer, der under Fæl-
ledsskabet modsatte sig Bondens Vel, utal-
lige ere derimod de nuværende Fordele, som
Udskiftningen medførte. Mange Jordstykker
liggende ved Udsiderne af Marken, der vare
forhen forsømte formedelst Fraliggenheden,
og begroede med Lyng, ere nu bragte under
Ploven, og afgive allerede god Fordeel.
Mange Stykker Mosejord forhen utilgjenge-
lige formedelst Sumper og Moratser ere nu
udgrøftede, alt skadeligt stillestaaende Vand
afledet, og afgive nu got og meget Høe. Jord-
produkterne ere siden Udskiftningen ansee-
ligen forøgede, thi alt benyttes med Flid og
Lyst. Iver og Fyrighed besjæler Agerdyrke-
ren, siden han veed, at hans Jord og Englod
er og skal blive hans varige Ejendom. Den
ene kappes nu her i Egnen med den anden,
at indgrøfte, inddige og indhegne sin Ejend-
om, thi han glæder sig ved den Tanke, at det
skal komme Familie og Børn til Nytte efter
hans Død.³²⁾

ÅH, FARVEL DANMARK, SAGDE KÆLLINGEN...

I den forbindelse skal man dog ikke glemme
beretningerne om, at vejen til tålelige kår gik
gennem et umenneskeligt og ofte helbreds-
nedbrydende slid med store skuffelser.

Ikke for ingenting findes den gamle tale-
måde: »Åh, farvel Danmark«, sagde kællin-
gen. Hun rejste fra Fyn til Jylland.

OVERRASKENDE BEFOLKNINGSSTIGNING

I HERNING EFTER OVERGANGEN TIL SELVEJE

Christian den Femtes Matrikel fra 1683 op-

lyser, at der i landsbyen Herning er 9 gårde
– 2 store og 7 små – med 14 navngivne fæ-
stere. Hvis vi regner med to kærnefamilier
eller husstande i hver af de to store gårde og
én i hver af de små, giver det 11 husstande,
som måske kan sættes til 5 personer hver,
altså 55 personer. Hertil kommer 3 sekun-
dære fæstere, der kunne være aftægtsfolk
eller yngre familiemedlemmer, hver måske
med en ægtefælle. Dette giver et anslået be-
boertal i Herningby på 61.

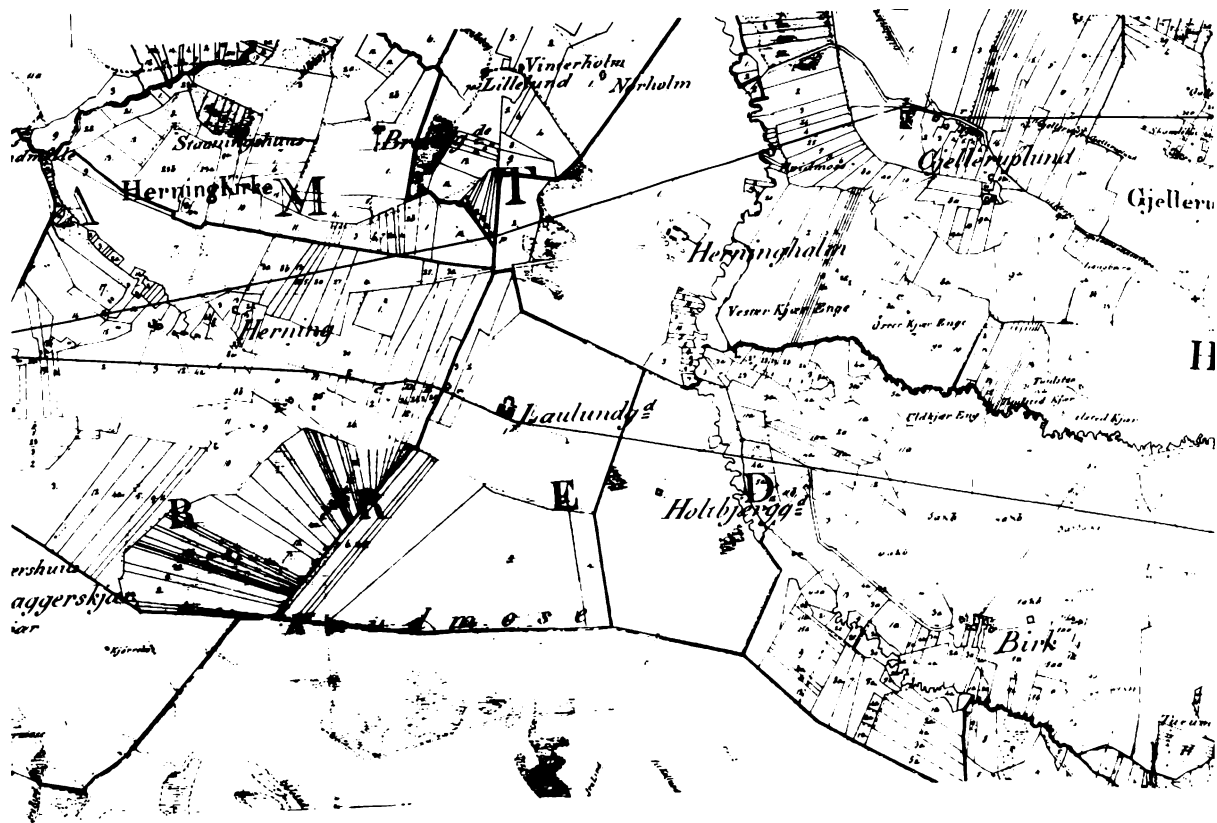
Folketællingen fra 1787 angiver, at der i
landsbyen Herning boede 58 personer.
Hertil bør lægges 4 personer i Skolehuset
fra 1734 samt 3 i gården Nyborg. Inden for
landsbyens område har beboertallet åben-
bart været forbausende konstant fra ca. 61 i
1683 til 65 i 1787.

På baggrund heraf er det ejendommeligt
at finde hele 25 navne på det kort, som blev
tegnet over Herning bys marker i forbin-
delse med disses udskiftning i 1795. Med 5
personer anslået pr. hustrand skulle det give
ca. 125 beboere inden for ejerlavet.

Folketællingen fra 1801 siger 124! 114 i
Herningby, 5 i Skolehuset og 5 i Nyborg/
Herninglund.

De mange navne på udskiftningskortet
over Herning Byes Heede/Jorder kan ikke
bruges som dokumentation for befolk-
ningsforøgelsen i Herning, idet en del af
navnene hører hjemme i andre dele af sog-
net, f. eks. i Sønderager og i Holing.

De følgende folketællinger viser en
usædvanlig stærk befolkningstilvækst for
alle sogne i Hammerum herred. Fra 1801 til
1840 voksede befolkningstallet i Herning
sogn fra 345 til 594 (72%), i Rind sogn fra
579 til 748 (20%), i Snejbjerg fra 416 til 673
(61%), i Tjørring fra 192 til 267 (39%), i Gjel-
lerup fra 770 til 1086 (41%) og i Sunds sogn
fra 452 til 627 (32%).³³⁾

Minoreret sognekort over Herring ca. 1837.

Men hvorfor voksede Herning sogns indbyggertal stærkere end nabosognenes allerede i begyndelsen af 1800-tallet? Den nye amtsvej mellem Silkeborg og Herning, hvori Hernings hovedgade kom til at indgå, blev først anlagt omkring 1850, vejen mod Holstebro i løbet af 1850-erne, og vejen fra Søndergade i Herning over Knudmosen mod Vejle tog man fat på i 1860-erne.

Ikke alt opklares på en studs.

KORT OVER HERNING CA. 1825

Desværre findes der ingen angivelse af, hvem der har udarbejdet dette kort, ej heller tidspunkt for udarbejdelsen, eller hvor originalen findes. Om kortet vides, at det er en fotokopi, som stadsingeniør Richard Bækgaard i 1981 skænkede til Herning Museum, som beredvilligt har stillet sit materiale til rådighed.

Kortet er blevet til efter 1795, hvor Hernings dyrkede marker blev udskiftet, og efter 1801, hvor Knudmosen udskiftedes.

Omvendt er det tegnet før opførelsen i 1839 af Herning Kro/Herning Gæstgivergård (nu Hotel Eyde), før oprettelsen i 1832 af Hernings første apotek på det vestlige hjørne af Østergade og Smedegade og før opførelsen i 1827 af Hernings første ting- og arresthus, hvor den vestlige del af Schou-Epa nu ligger, Østergade 8.

En sammenligning mellem kortene viser, at der i tidsrummet mellem ca. 1801 og ca. 1827 blev opført en lille halv snes gårde og huse nord for mosen, blandt disse et par, der i de følgende år skulle blive kendt som »Kikkenborg« og Anton Lückes gård ved den senere »Lykkesvej«.

Overgangen til selveje fremmede altså oprettelsen af nye brug gennem lettere adgang til handel med jord.

Et nøjere studium af det gamle kort sy-

nes at vise, at Hernings første ting- og arresthus blev opført på en østlig parcel af gården Nyborg (fra beg. af 1840-erne kaldt Herninglund) og ikke på en vestlig parcel af Laulundgaard, som man ellers har ment det i over et århundrede.³⁴⁾

Kortets grundbestanddel er utvivlsomt en række matrikelkort, der blev fremstillet i tiden 1804 - ca. 1827 som forarbejder til matriklen af 1844, idet udskiftningerne havde gjort matriklen af 1688 helt forældet. I første halvdel af 1800-tallet blev de nye matrikelkort i stort omfang »minorerede«, d.v.s. formindrede, og sat sammen til sognekort, som derved kom til at omfatte alle sognets ejerlav. Sådanne minorerede sognekort med påført tilblivelsesår findes i stort tal i Kort- og Matrikelstyrelsen (førhen Matrikelarkivet). For Hernings vedkommende leder man dog forgæves efter et sådant kort uden senere overtegninger.³⁵⁾

De to lange streger på kortet viser de to forslag til forløb af den nye vej mellem Århus og Ringkøbing, hvis anlæggelse blev lovfæstet ved »forordning om Veivæsenet i Danmark af 29. September 1841«. ³⁶⁾ Stregerne må være tilført kortet omkring 1843. Initiativrige mænd i Herning påvirkede myndighederne til at vælge den sydlige løsning.³⁷⁾

Den stærkt optrukne linje vest for Laulundgaard angiver gårdens vestre skel. Her anlagdes senere Nørregade.

TAK FOR HJÆLPEN!

En meget stor tak skal rettes til fru pastor emeritus Karen Goll, Herning, uden hvis enestående kendskab til gotisk håndskrift det ikke havde været muligt at arbejde med det gamle skriftlige materiale.

Ligeledes en tak til Herning Museum ved museumsinspektør Søren Toftgaard Poulsen og museumsdirektør Ulla Thyrring samt til Det lokalhistoriske Arkiv i Herning ved bibliotekar Doris Frederiksen.

LITTERATURHENVISNINGER

1. Aksel Lassen: Skæbneåret 1659. Hungersnød og pest over Sydvestdanmark. 1958.
2. Aksel Lassen: Fald og fremgang. Træk af befolkningsudviklingen i Danmark 1645-1960. 1965, s. 27-40.
3. Fortid og Nutid, bind 34, 1989, s. 214.
4. Henrik Pedersen: De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V's Matrikel 1688, 1928. Reprotryk 1975. 482 sider + Kildekritisk vejledning ved Fridlev Skrubbeltang, i alt 487 sider, s. 45 og 51.
5. Sammesteds. Fridlev Skrubbeltangs kommentar s. 486.
6. Politikens Danmarkshistorie, bind 6, 1963, s. 70.
7. Iflg. Gordon Albøge: Stednavne i Ringkøbing Amt, nr. 17, 1. halvbind, 1976, s. 5.
8. Torben Hansgaard: Landboreformerne i Danmark i det 18. århundrede. 1981, s. 20.
9. Karl-Erik Frandsen: Vang og tægt. Bygd. 1983. Kortet foran.
10. Johan Hvidtfeldt (red.): Håndbog for danske lokalhistorikere, 1965, s. 203.
11. Iflg. H. F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over Jyske Almuesmaal, Bind II, 1886, s. 178 er klimüg, klimug, klimog — staldgødning.
12. Næsten alle fundne danske landsbyvedtægter er trykt i P. Bjerge, Th. Søegaard og Aug. F. Schmidt: Danske vider og vedtægter. Bind I-IV. 1904-1938.
13. Præsteindberetninger til Ole Worm. Bind I. Indberetninger fra Aalborg og Ribe Stifter 1625-42. Ved Frank Jørgensen. København 1970, s. 127.
14. Præsteindberetninger for Hammerum Herred til biskop Bloch i Ribe. 1766. Fotokopi af de originale håndskrifter samt maskinskreven afskrift findes på Det lokalhistoriske Arkiv i Herning.
15. Poul Rasmussen: Mål og vægt. 1967, s. 71.
16. P. Stavnstrup: Herningsholms Historie. 1917. s. 146ff.
17. P. Severinsen: Fra Landsbyskolens Barndomstid i Ringkøbing Amt. Hardsyssels Aarbog, 1915.
18. Stavnstrup op. sit. s. 173.
19. Skalk nr. 1, 1989.
20. Kristian Hald: Stednavne og kulturhistorie. 1966, s. 27
Konrad Understrup: Sinding Sogn. 1917, s. 56.
Danmark. Topografisk Atlas. 1:100.000. 1982, s. 23, kortfelt L1.
21. Danmarks Stednavne III, 1944. Indledningen.
22. Johan Sulkjær: Snebjerg Sogn. Bind 1, 1925. Heri opregnes tingsteder i Hammerum Herred, men Tingagre i Herning nævnes ikke.
23. Birketinget omtales bl.a. i Nikolay Jonge: Konge-

- riget Danmarks chorographiske Beskrivelse. Kiøbenhavn 1777 s. 532. Værket giver for hvert sogn kortfattet og ret præcise oplysninger om bebyggelse m.m.
24. Johan Hvidtfeldt (red.): Håndbog op.cit. s. 497.
 25. Houken: Håndbog i danske stednavne. 1976, s. 212f.
 26. P. Stavnstrup: op.cit. s. 158.
 27. De ældste danske Arkivregistraturer. Bind III. 1865. s. 243.
 28. Ibidem s. 243.
 29. Ibidem s. 243.
 30. Hans Rostholm: Oldtiden på Herning-egnen. 1982.
 31. Problemet med oldtidslandsbyernes placering er behandlet i bl.a.:
Erland Porsmose: Udskiftningskort som bebyggelsehistorisk kilde. 1979.
 32. Steen Hvas: Vikingernes spor i det danske landskab. 1981.
 33. Erland Porsmose: De fynske landsbyers historie. 1987.
 34. Gengivet efter Gregers Begtrup: Beskrivelse af Agerdyrkingens Tilstand i Nørrejylland. 3. bind. Kjøbenhavn 1812, s. 39.
 35. Indbyggertallene efter Trap: Danmark. Ringkøbing Amt. 3. Udgave, 1904.
 36. Herredsfoged Helmuth Krarup: Gamle Minder - -. Herning 1889, s. 114.
 37. Hvidtfeldt: Håndbog op.cit. s. 364. Endvidere Dorthe Falcon Møller: Kortregistrant over Storrøms Amt indtil omkring 1900. 1983, s. 5f.
 38. Ejner G. Pedersen: Hærvej og Hedevej i Hardsyssel. 1986, s. 28.
 39. Tage Lier Hansen: Gjelleruplund. 1980, s. 25.

Carl Erik Bundesen
Lektor
Rossinisvej 4
7400 Herning
Født 1924 i Hadsund

De nyfundne kalkmalerier i Staby kirke

Af Egon Brøndbjerg

I 1989 begyndte en restaurering af Staby kirke, der af mange vil være bekendt for sin smukke og særegne apsis. Som kirkeværge fulgte jeg arbejdet, og var især optaget af, om der skulle gemme sig kalkmalerier i kirken. Årsagen hertil var, at der for nogle år siden faldt lidt kalk ned, og dengang var jeg næsten sikker på, at det var maling og ikke smuds jeg så i kalkresterne. Men jeg måtte

pænt vente til tiden, hvor restaureringen kom igang.

Da håndværkerne så endelig kom, og begyndte at tage inventaret ned, da kunne jeg ikke vente længere med at pille lidt i kalklaget. Farver viste sig derved og afslørede, at der gemte sig en form for kalkmaleri bag kalklaget. Arkitekten blev underrettet, og konservatorerne Karsten og Mogens Lar-

Det færdige resultat på kirkens nordvæg. Midt for ses det smukke smedejernsgitter til Frands de Lindes kapel. (Foto: Forf.).

Detaljer, som de så ud inden konservatorerne var færdige med restaureringsarbejdet. (Foto: K. og M. Larsen).

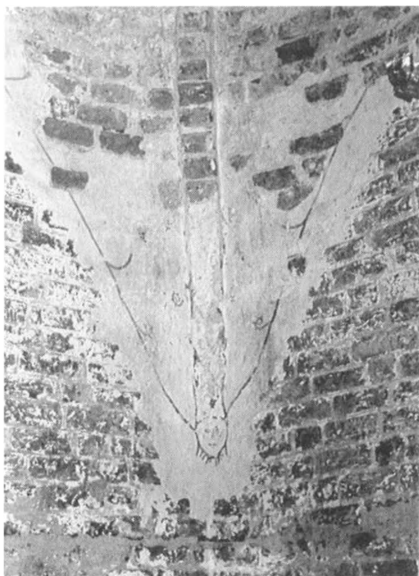
På korsets fod afdækkes årstallet 1545 – da må Staby-kalkmalerierne være udført. (Foto: Forf.).

»Den pæne dame«. (Foto: K. og M. Larsen).

På et af de atter overkalkede malerier kunne man se Peter bugge mret af yppersteprestens tjener. (Foto: K. og M. Larsen).

Også i tårnrummet var der fragmenter af kalkmalerier. Bemærk det lille ansigt ved foden af bvalvningens kryds. (Foto: Forf.).

På korbuens nordøstre væg var der også kalkmalerier, som dog kalkedes over igen; ber ses »livets hjul«. (Foto: K. M. Larsen).

sen, Ringe, kom til Staby kirke. Jeg var til stede, men kunne fornemme, at eksperterne ikke var særlig interesserede, da de antog, at kalkmalerierne nok var fra ca. 1750. Men efterhånden som prøveafdækningen skred frem, kom konservatorerne efterhånden til kravetøjet på det, der senere viste sig at være apostelen Johannes.

Det vakte interesse, for tøjet afslørede sig stilmæssigt at være fra ca. 1550, hvilket senere bekræftedes, idet der på korsets fod afdækkedes årstallet 1545 skrevet i spejlvendte femtaller. Under de nu fremdragne kalkmalerier fra 1545 ligger iøvrigt endnu et lag malerier fra ca. 1500. Der er tale om rent dekorative motiver i form af rosetter og buer.

De bibelske motiver, der efterhånden afdækkedes på nordvæggen, forestillede de hellige tre kongers tilbedelse af Jomfru Maria og Jesusbarnet, samt korsfæstelsen med Maria og Johannes under korset. Samtlige afbildede personer er forsynet med navne-

bånd, skrevet i en blanding af latin og dansk, så ingen af kirkegængerne kunne være i tvivl om, hvad de så. Det vestligste billede, har dog ikke noget navnebånd, men vi kalder det »Den pæne dame« - det forestiller muligvis Maria bebudelse.

Der er fundet fragmenter af billeder over det meste af Staby kirke ved restaureringen, men de fleste besluttede menighedsrådet at lade dække til igen, da de fragmentariske billeder ellers ville give kirken et noget rodet præg. Derimod er de bevarede malerier på kirkens nordvæg meget harmoniske; eksperterne karakteriserer dem da også som virkelige kunstværker. Måske er de udført af munke fra Mariager Kloster, men det får vi aldrig bekræftet.

Arbejdet med restaureringen af kalkmalerierne stod på i 6-8 uger, mens arbejdet med kirken som helhed kom til at vare 13 måneder. Den 2. maj 1990 genindviedes Staby kirke.

Egon Brondbjerg
Gårdejer og kirkeværge
Brondbjergvej 5
Staby
6990 Ulfborg
Født i Staby sogn

Det gamle vievandskar i Måbjerg kirkes våbenhus

Af Jens Ingvordsen

De danske kirker besøges årligt af mange mennesker, enten for i fællesskab at deltage i de kirkelige handlinger, eller for i ensomhed at se nærmere på de kulturhistoriske mindesmærker, som vore gamle kirker jo også er. Intet andet sted kan man blive stillet overfor fortiden på så mange forskellige måder. Kirkerne er et stykke levende historie. Hver eneste af dem fremviser spor efter vore forfædres færden her gennem århundreder.

Måbjerg kirke har også sine besøgende, da den er indbegrebet af en vestjysk landsbykirke. Kirken kan dog ikke bryste sig af at besidde en rigt udsmykket apsis, eller tilbyggede kapeller, spændende kalkmalerier, eller et gyldent alter, som tilfældet er med visse af nabokirkerne.⁽¹⁾ Men Måbjerg kirke ejer immervæk et stykke kirkeinventar, som man kun har mulighed for at se ganske få steder i landet. Det funkler hverken i guld eller sølv, men gløder i den grå granits dystre kulører, og sidder delvis indmuret i våbenhuset. Næmlig kirkens gamle vievandskar. Fig. 1.

Stenkarret er altså et vievandskar, et stykke ægte middelalderligt kirkeinventar. Vor fælles katolske fortid ligger mere end 450 år tilbage i tid, og flere spørgsmål trænger sig på, når man står og betragter det lille

vandskar af sten i Måbjerg kirkes våbenhus.

Hvad var et vievandskar, hvordan blev det brugt, og hvor mange andre kar er der bevaret? Man undrer sig også over, hvad vievand – eller indviet vand, som det burde kaldes – egentlig var.

VIEVANDSKARRET

»Du skal lave en vandkumme med fodstykke af kobber til at tvætte sig i og opstille den mellem åbenbaringsteltet og alteret og hælde vand i den, for at Aron og hans sønner kan tvætte deres hænder og fødder deri. Når de går ind i åbenbaringsteltet, skal de tvætte sig med vand for ikke at dø«. ⁽²⁾ I forbindelse med Jesu første under, ved Bryl-

Fig. 1. Vievandskarret i Måbjerg kirke.

luppet i Kana, findes i Det ny Testamente en vigtig passage, hvor vievandskar igen nævnes: »Nu stod der seks vandkar af sten til brug ved jødernes renselse; de rummede hver to eller tre spande«.⁽³⁾

Disse bibelvers viser, i hvor høj grad den katolske kirkes anvendelse af vievandskar er en del af vor kulturarv fra de jødiske templeritualer. Romerkirkens vievandskar har deres herkomst i de vandkar, der henstod i forrummet i de antikke templer og oldkristne basilikaer, hvor besøgende kunne rengøre sig før indgangen.

Karret med det indviede vand blev af den grund opstillet ved adgangsmulighederne til kirkerummet. Bygningens arkitektoniske udformning bestemte tildels, hvor vievandskarret blev opsat. For de mindre sognekirkers vedkommende faldt det naturligt, at placere et vievandskar ved selve indgangsportalen i skibets nord- og sydmur. Ved våbenhusets fremkomst i høj- og senmiddelalderen kunne karret også anbringes her. I domkirker og store købstadskirker kunne vievandskarret tilmed installeres ved indgangen gennem de ofte storladne vest-

partier. Klostrene havde kar med vievand parat til brug for både munke, nonner og lægfolk. Meget tyder endvidere på, at vievandskar kunne opsættes udvendigt på våbenhuset, eller henstilles ved indgangsportalen til selve kirkegården.

De kendte, danske vievandskar er alle hugget ud af sten, især granit, men også kar af klæbersten, kridt- og sandsten forekommer.

Et vievandskar kunne rent teknisk opstilles på fire måder. Det kunne placeres i en niche i murværket, være anbragt som en konsol, opstillet på et fodstykke, eller sidde indmuret i en bænk.

Her i Skandinavien er den bedst kendte opstillingsmåde, at anbringe vievandskarret i en niche i muren. Sådanne vievandsnicher ses bl. a. i Skt. Ibs kirke i Roskilde, hvor der i syddørens østkarm er udsparret en 50 × 45 × 35 cm stor niche. Lidt længere mod øst i selve skibets sydmur er endnu en rundbuet niche, troligt fra tiden omkring 1300. Fig. 2. En niche sidder i østkarmen af

Fig. 2. Niche i Roskilde Skt. Ibs kirkes sydmur beregnet til vievandskar. (Foto: Nationalmuseet).

Fig. 3. Vievandskarret i Karup kirke.

Fig. 4. Fragment af vievandskar fra en af kirkerne i Roskilde; indleveret til Nationalmuseet i 1922. Har på ydersiden udbugget bladornament. (Foto: Nationalmuseet).

den rundbuede syddør i det romanske fråd-stensskib i Soderup kirke. En kværnsten, indmuret i en niche i østmuren i Kousted kirkes våbenhus, kan kun have tjent som vievandskar. Verdslige stenkar forekommer vist ofte indenfor kirken. Og hvorfor ikke? Et passende kar kunne lutres, opstilles, og genbruges. Det betyder, at også olielamper, stolpesten og altergemmesten kan være genanvendte som vievandskar. Et sidste eksempel på en nicheanbringelse kan ses i Karup kirke, fig. 3, hvor et vievandskar sidder i en niche i det gotiske langhus' sydmur øst for syddøren. Karret er et af de uendeligt få, der ses bevaret på dets oprindelige plads i kirkerummet. På den sydlige ydermur af våbenhuset i Sund kirke på Åland er en spidsbuet niche. Af nicher i kirkegårds-mure kan der henvises til Valløbys sengotiske kirkegårdsmur, hvor der på vestre inderside ses hele tre fladbuede nicher.⁽⁴⁾

Vievandskarret kunne også være anbragt som en konsol i murværket. Et fragmentarisk vievandskar af denne type opbevares nu i Nationalmuseet. Det stammer fra en af kirkerne i Roskilde, og har på ydersiden et udhugget bladornament. Fig. 4. I Vehmaa i Finland findes et vievandskar fra ca. 1400 på

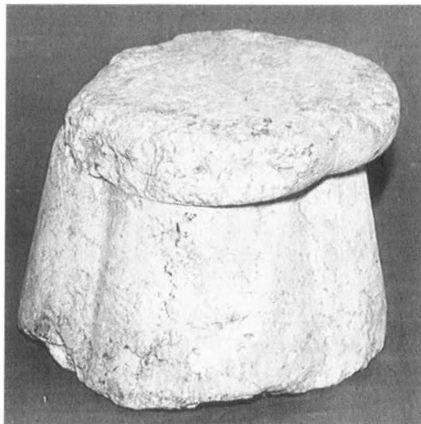

Fig. 5. Fodstykke fra Ulkebøl kirke i Sønderjylland. Det kan have båret et vievandskar.

en konsol ved sydindgangen til kirkerummet, mens et rektangulært kar sidder indmuret i vestportalens smig i Aurland kirke i Norge.⁽⁵⁾

Af fodstykker, eller baser, til understøtning af vievandskar, den tredje anbringelsesmåde, kendes en del eksemplarer. I Rakkeby står ved kirkens vestgavl en 61 cm høj granitsten, hvis øvre, cirkulære flade er forsynet med et indhugget, nu meget svagt græsk kors. I Sorø klosterkirke ses en romansk terningebase ved væggpillen nær dormitorietrappen, der har understøttet et vievandskar til munkenes brug, når de, ved nattetide, i samlet flok gik ned fra sovesalen på vej til gudstjenesten i kirken. På Sønderborg Slot opbevares et hult fodstykke fra Ulkebøl. Fodstykket, der er af sandsten, har tilforn været bemalet, og kan meget vel have båret et vievandskar. Fig. 5. Et vievandskar i Grindsted Museum, fig. 6, med en kraftig vulst under mundingsranden, har formentlig været båret oppe af en base.⁽⁶⁾

Af vievandskar indmuret i bænke, en nu

meget sjælden anbringelsesform, kan der henføres til Dalbyneder kirke. I det sengotiske våbenhus kan man her se et desværre overkalket vievandskar i en lav bænk lige øst for nordindgangen. Et andet vievandskar, der jo har givet anledning til denne artikel, sidder tildels indmuret i vestbænken i Måbjerg kirkes senmiddelalderlige våbenhus. Denne placering er givetvis ikke den oprindelige. Karret må være det samme kar, der blev brugt som byggemateriale ved tilmuringen af skibets sydindgang, sandsynligvis jævnaldrende med opførelsen af våbenhuset. Sydindgangen blev genåbnet ved installationen af varmeværket i 1927, og karret således overført til dets nuværende plads. Det næsten cirkelrunde kar egner sig bedst til en anbringelse på et fodstykke, og vievandskarret har vel haft plads lige indenfor døren. Forneden er karret noget beskadiget, og indstøbt i en sokkel af cement. Den bevarede højde er ca. 32 cm, ydre tværmål 65×60 cm, fordybningens tværmål er 45 cm, mens dybden af kummen er ca. 20 cm.⁽⁷⁾

INDVIET VAND

Til alle tider har vand været anset for noget helligt, en gudernes gave til menneskeheden. Som en nødvendighed for alt levende blev vand følgerigt et livets symbol. Alle kulturfolk i antikken gjorde flittigt brug af vand til en symbolsk renselse af sjælen.

Indenfor den romersk-katolske kirke betjente man sig af tre slags indviet vand: vand til døbefonten, vand til forskellige indvielser, og vand til vievandskarret. Det indviede vand blev, ved overholdelsen af et bestemt liturgisk ritual, udrenset og helliggjort af en indviet præst. Der fandtes en fjerde slags vand, aqua miraculosa, der passende kunne kaldes for mirakelvand.

Fig. 6. På Grindsted Museum opbevares dette vievandskar. (Foto: Grindsted Museum).

VAND TIL DØBEFONTE

Den ældste slags indviet vand er dåbsvand. Dette vand blev konsekkreret hver påske og pinse. Dåben skal selvsagt erindre om Jesu dåb i Jordans vande, men den kristne dåb har imidlertid stærke rødder tilbage til den mosaiske tro: »Men Guds Ånd svævede over vandene«, eller: »Da stænker jeg rent vand på eder, så I bliver rene«.⁽⁸⁾

Dåbsvandet var helligt vand. Det skulle helst være beskyttet med et låg, så snavs og utøj ikke skulle kunne gøre vandet alt for urent. Vandet skulle dog stå i kummen i adskillige måneder. Ved udskiftning af vandet blev det, ved hjælp af et rør ført gennem basen, ledt ned i jorden, så det forblev på hellig grund.

Dåbsvandet blev også anvendt på andre måder. Menigheden blev jævnlige besprængt med det, ikke som en gendåb, men til ihukommelse af selve dåben og Guds nåde. Man kunne også tage lidt dåbsvand med hjem til beskyttelse af folk og fæ. Uindviet vand, selv dug eller sne, kunne

bruges af enhver lægmand ved nøddåb. For enhver pris gjaldt det jo om at frelse udbøbte fra sjælens evige fortabelse. Brugen af øl og spyt ved nøddåb blev dog udtrykkeligt forbudt i to pavebreve fra 1206 og 1241

VAND TIL INDVIELSE

Vand til dette formål blev, under læsning af bønner, iblandet vin og salt. Vins tilknytning til vand kan afledes af Brylluppet i Kana, hvor Jesus, til gæsternes store forbløffelse, gjorde vin af vand.⁽⁹⁾ Salt blev ikke blot betragtet som et tegn på visdom, men desuden som et ondfærgende og udrensende middel. Det var fremdeles knyttet til selve dåbshandlingen, hvor saltkorn blev ført til barnets mund, inden barnet blev eksorciseret, bl. a. med formlen »Exorcizo te immunde spiritus«, for at uddrive de onde ånder. Man kan også påpege den vægtfulde rolle, som salt spiller i Bibelen. Et par eksempler herpå må fremhæves: »Og du skal komme salt i enhver afgrødeoffergave«, eller: »I er jordens salt«.⁽¹⁰⁾

Indvielsesvandet blev brugt ved helliggørelsen af katolske bygninger, og det tilhørende inventar, samt normalt ved genindvielse af vanhelligede steder og genstande. Ved mindre alvorlige profanationer var det dog ikke nødvendigt at gentage hele indvielsesritualet, idet den blotte afholdelse af en messe rakte til. Ved udvidelse af en kirkegård blev den nyindtagne jord besprængt med indvielsesvand. Samme slags vand var i brug ved enhver jordefærd, hvor den afdøde, eller kisten, og den åbne grav af præsten blev påstænket helligt vand. Til alterindvielse brugte man det såkaldte gregorianske vand, hvor salt, vin, vand og aske blev signet. Aske er et sindbillede på, at alt er støv og forgængelighed: »Ja, støv er du, og til støv skal du vende tilbage«.⁽¹¹⁾ Under

bønnelæsning blandedes så salt med aske, hvorefter denne blanding blev kastet ned i vandet under påkaldelse af den Helligånd. Senere øste man vin i vandet, og når salmen »Introibo ad altare Dei« var afsunget, kunne selve den ceremonielle indvielse tage sin begyndelse.

Efter brug blev overskydende vand skyllet ud i en lille stenkumme, en såkaldt piscina, placeret i koret.⁽¹²⁾ Denne håndvask af sten havde afløb ned gennem murværket, så det hellige vand forblev på indviet jord. Piscinaen var også i brug ved præstens rituelle håndtvætning, samt ved afvaskningen af kirkens hellige kar, brugt under messen.

VAND TIL VIEVANDSKARRET

Vand til brug i vievandskarret blev indviet af en præst, der først djævleuddrev, og siden lyste en velsignelse over lidt salt. Samme fremgangsmåde blev foretaget med vand, før saltet kastedes ned i vandet med en korsbevægelse. Over de to elementer, nu uløseligt forbundet, blev endnu en velsignelse udtalt. Denne velsignelse af vandet fandt sted hver søndag lige før messetide.

Hensigten med vievandskarret var, at kirkegængeren, før sin indtræden i kirken, dypede højre hånds fingerspidser i vandet, for bagefter at slå korsets tegn for sig. Ved udgangen fra Gudshuset kunne man på ny benytte vievandskarret. Denne anvendelse af det indviede vand skal såvel minde om dåben, som være et symbol på aftvætning af al psykisk og fysisk snavs.

Som tilfældet var med dåbsvandet, har folk også her forsynet sig med lidt vievand til brug i hjemmet. Så kunne man korse sig ved bøn, eller før sengetide. Indviet vand var dog også rart at have ved ens side i tilfælde af pludselig opstået sygdom. Stalde og lader, marker og enge, dyr og afgrøder

kunne bestænkes med vievand for at holde dæmonerne borte.

VAND TIL ANDRE FORMÅL

Vand kunne også indvies uden de liturgiske formler af indviede personer, som bisper, munke eller præster, men udenfor Kirkens officielle rammer. Dette aqua miraculosa kunne virke dæmonafværgende og sygdomshelbredende, det kunne dæmpe oprørte vande og bruges som brændstof i olie-lamper. Det kunne få sat gang i genstridige oliepressere, sågar genskabe kærlighed mellem rette ægtefolk. Hvis man var blevet bestjålet, og mistænkte visse personer, kunne man skrive de mistænktes navne på små papirlapper. Disse stumper blev så lagt i en skål med indviet vand, og sedlen med den skyldiges navn ville da synke til bunds.⁽¹³⁾

EFTER REFORMATIONEN

Ved reformationens indførelse i Danmark skilte man sig med tiden af med de katolske inventardele, som ikke umiddelbart kunne bruges mere. Vievandskarret, aldeles uforeneligt med Luthers lære, var noget af det første inventar, man fornægtede. Bøvsø sogn blev visiteret den 27. april 1588 af Odense stifts biskop, Jacob Madsen Vejle, der i den bevarede visitatsbog bl.a. noterede: »oc inden Døren en vid Vandsten. Hr. Niels lovede, at Han med det første vilde fjærne den«.⁽¹⁴⁾ Vievandskarrets senere skæbne er ukendt.

Vievanndskarene blev altså vrøget, men dog næppe ødelagt til hobe, de praktiske kar kunne bruges til allehånde formål. Et stenkar i Viborg Stiftsmuseum blev således anvendt til opbevaring af honning, et andet kar er opstillet i Koed kirke, hvor det af menigheden anvendes som kirkebøsse.⁽¹⁵⁾ Med den stigende interesse for vor fælles fortid,

der fandt grobund i 1800-tallet, samt oprettelsen af mange lokalmuseer i 1900-tallet, begyndte man at interessere sig også for det gamle kirkeinventar. Så dukkede de gamle vievandskar op igen, men på de særeste steder.

I Uvelse kirke er genopstillet det gamle vievandskar, der gennem år blev brugt som køletrug i en smedje. Den seneste anvendelse af det terningeformede Darum-*kar* var som underligger i en håndkværn, hvilket den sekundære fordybning i oversiden røber. Karret fra Darum har i øvrigt på hver lodret side ikke-tydbare runer indskrevet i en cirkel. Vester Vedsted-karret blev fjernet fra kirken omkring 1750, for i mere end 150 år at tjene som svinetrug, inden det ovaltformede kar ca. 1910 blev skænket til kirken, hvor det nu er opstillet i våbenhuset. En gammel stenkumme henstod i mange år i præstegårdshaven i Øster Linné, hvor det blev brugt som andedam, kort før 1890 blev det indleveret til Haderslev Museum. Ketting-karret, der har ni romansk udseende mandshoveder i lavt relief på ydersiden, fig. 7, fandtes i 1909 nedgravet som vandbeholder til hønsenes brug i Ketting præstegård, året efter kom karret til Sønderborg Slot.⁽¹⁶⁾

Også i private haver kan man af og til finde ældgamle stenkar, hvoraf ikke alle nødvendigvis behøver at være vievandskar. I følgende tre tilfælde synes dog ingen tvivl mulig. Et kar henstår, sammen med to sokkelsten fra en romansk granitkvaderkirke, i en have i Birkerød. Et andet kar anvendes i dag som fuglebad i en have i Naur. Dette kar stammer fra gården Overlund, hvor det blev fundet mellem nogle træer, mindre end 1 km fra Naur kirke. Et med vulste forsynet granitkar tjener nu som blomsterkumme i Brønshøj præstegårds have.⁽¹⁷⁾

Andre vievandskar endte deres dage de-

Fig. 7. Font eller vievandskar fra Ketting. Kom 1910 til Museet på Sønderborg Slot efter at have været anvendt som bønsevandingstrug i Ketting Præstegård.

graderet til bygningssten, eller opfyldt, ganske som Måbjerg-karret. Således er et lille granitkar fundet i et stendige nær Gesten kirke. Under havearbejde blev der opgravet et vievandskar, eller en døbefont, med rundstav under mundingsranden, i Ribe, måske stammer det fra klosterkirken Skt. Nikolai. Kallehave-karret, fig. 8, der nu er i Nationalmuseet, blev i sin tid fundet under brolægning af gulvet i kirken. Dette kar er et af de i øvrigt få vievandskar, der, med dets hjørnestave og bueslag over rosetter, uden tvivl må dateres til den romanske periode.⁽¹⁸⁾ Flertallet af vievandskarrene undrager sig en egentlig datering.

Fra de skriftlige kilder kendes andre vievandskar, end det ovennævnte Bovensekar. Artikel 38 i Haderslev byret, fra 1292, omtaler f. eks. anskaffelsen af et vievandskar

til byens domkirke. Ved nordsiden af Skt. Peders kirke i Slagelse lå i 1756 et vievandskar af granit. Præsteindberetningen 1754 for det sønderjyske Magstrup sogn fortæller, at der, indenfor kirkedøren, fandtes en kvadersten med hul i, brugt af de papistiske enten til at samle almisser i, eller til opbevaring af vievand.⁽¹⁹⁾

AFSLUTNING

Der findes omkring 2.000 middelalderlige kirker, klostre og kapeller, eller ruiner heraf, i Danmark. Ved alle disse kirkens huse har der, ved indgangsmulighederne, været henstillet vievandskar. Et forsigtigt skøn siger, at der ved reformationen nok har været mindst 3.000 vievandskar til afbenyttelse herhjemme. Antageligt har der dog været langt flere, de fleste katolske kirker i

Fig. 8. Kallehave-karret kan på grund af stilen dateres til den romanske periode. Nu i Nationalmuseet.

Sydtyskland og Østrig har op til 5-6 vievandskar pr. kirke, fig. 9.

Godt 100 af disse vandkar af sten kendes fra det nuværende danske område. Der er stadig lang vej, inden man opnår fuldt kendskab til dette hidtil oversete stykke kirkeinventar fra de katolske tider. Før vievandskarrens historie kan nedskrives, må der først samles et stort puslespil. En vigtig

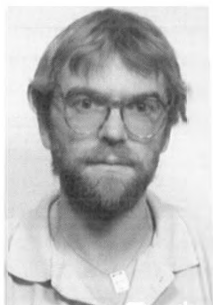
Fig. 9. I de katolske kirker anvendes vievandskar stadigvæk, som her monteret i væggen, ofte 5-6 kar pr. kirke.

brik hertil er karret i Måbjerg kirkes våbenhus.

NOTER

1. For eksempel Stabys apside, Ejsjings kapeller og kalkmalerier, Sahls gyldne alter og Borbjergs efterligning i træ af et gyldent alter.
2. Mosebog 30,18-20. At dette påbud blev overholdt, fremgår af historien om kong Salomons bygning af templet i Jerusalem: »Fremdeles lavede han havet i støbt arbejde« (1. Kongebog 7,23). Brugen af det såkaldte kobberhav røbes af 2. Krønikerbog 4,6.
3. Johannes 2,6.
4. Roskilde Skt. Ib = *Danmarks Kirker* (herefter forkortet DK) Københavns amt, p. 49 med fig. 3 p. 52. Soderup = DK Holbæk amt, p. 280. Kousted = Trap: *Danmark* (herefter Trap) Randers amt, p. 753. Karup = Sophus Müller: *Vievandskar og Kirkelamper, Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1888* (herefter Müller) p. 109, og E. Jespersen: *Vievandskar, Hardsyssels Årbog 1960* (herefter Jespersen) p. 35. Sund = Armin Tuulsee et al: Ålands medeltida kyrkor, tillägnade Sten Karling, *Acta Universitatis Stockholmiensis 25*, Stockholm 1973 (herefter Åland) p. 41 fig. 16, pp. 43 og 51. Valløby = DK Præstø amt, p. 294.
5. Roskilde-karret = Nationalmuseet NM II, inv. nr. D 10294 A. Vemaa = Oscar Reutersvärd: *Finlands medeltida dopfuntar, vigvattenskålar och piskinor samt dopfuntar av medeltida typ, Taidehistoriallissia tutkimuksia 1978:4* (herefter Reutersvärd) p. 192 med fig. 43. Aurland = *Kulturbistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder XX*, 1982, sp. 15 med pl. 1.
6. Rakkeby = DK Thisted amt, p. 830. Sorø = DK Sorø amt, p. 70. Ulkeboel = DK Sønderborg amt, p. 2342. Grindsted = Grindsted Museum, inv. nr. 2076.
7. Dalbyneder = Trap, Randers amt, p. 732. Måbjerg = Erik Horskjær (red.): *De Danske Kirker* (herefter DDK) XV, p. 22 med fig., og John Gunfred Sørensen: *Beskrivelse af Måbjerg kirkehistorie*, Holstebro 1985, p. 26 med fig.
8. 1. Mosebog 1,2 og Ezekiel 36,25. Andre paralleller er f.eks. Esajas 12,3. For Jesu dåb, se f.eks. Matthæus 3,13-17.
9. Johannes 2,1-11.
10. Henholdsvis 3. Mosebog 2,13 og Matthæus 5,13. Se f.eks. også 4. Mosebog 18,19 og Pauli Brev til Kolossenserne 4,6.
11. 1. Mosebog 3,19.

12. En sådan piscina kan ses i Stadil. Det er ikke et vievandskar, som forsigtigt antydtes af Jespersen p. 38.
13. Adolph Franz: *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*. I, Freiburg im Breisgau 1909, pp. 79-86 og 108-09 note 5.
14. A. R. Idum (udg.): *Mester Jacob Madsens Visitatsbog*, Odense 1929, p. 71.
15. Viborg = Viborg Stiftsmuseum, inv. nr. 6610. Koed = Trap, Randers amt, p. 881.
16. Uvelse = DK Frederiksborg amt, p. 2156. Darum = Nationalmuseet NM II, inv. nr. D 7874. Vester Vedsted = C. Andreasen: Bidrag til Vester Vedsted Bys og Kirkes Historie, *Fra Ribe Amt* 1925, pp. 327-28. Øster Linnet = DK Haderslev amt, p. 697. Ketting = DK Sønderborg amt, p. 2470.
17. Birkerød = venligst meddelt af Museet på Koldinghus 30.10. 1985, er dette kar identisk med den i 1743 nævnte sten, DK Frederiksborg amt, p. 946? Naur = venligst meddelt af ejeren 2.11. 1985. Brønshøj = DK Københavns amt, pp. 345-46 med fig. 9
18. Gesten = Trap, Ribe amt, p. 945 og DDK XVI, p. 105. Ribe = DK Ribe amt, p. 862, Den antikvariske Samling, inv. nr. 7568. Kallehave = Mogens Mackeprang: Skaanske Fonte Vestensunds, *Från Stenålder Till Rokoko. Studier tillägnade Otto Rydbeck den 25 Augusti 1937*, 1937, pp. 236-37 med fig. 2, Nationalmuseet NM II, inv. nr. D 7277, og DK Præstø amt, p. 954.
19. Haderslev = DK Haderslev amt, p. 144. Slagelse = DK Sorø amt, p. 229. Magstrup = DK Haderslev amt, p. 590.

Jens Ingvordsen
Cand. mag. (middelalderarkæologi)
Skelagervej 410
8200 Aarhus N
Født 1952 i Grindsted

Småstykker

(Under »Småstykker« publiceres ud over meget små artikler tillige debatindlæg fra årbogens læsere samt eventuelt supplerende oplysninger til tidligere trykte artikler).

»Efter kongelig Majestæts befaling...«

Hjalp landets kirkekasser – i dette tilfælde *Hovers* kirkekasse i 1600-tallet – præster i andre sogne, der var kommet i ulykke.

Således blev der i 1636 »efter kongelig Majestæts befaling« »udlagt« $\frac{1}{2}$ rigsdaler til *Hr. Laurids i Lyndum* til hjælp til hans »ildskades oprettelse«. Samme år fik *Hr. Peder i Sønderbo* 1 mark til »hans gårds forflyttelse«. I 1642 »gav de« – stadig på kongens befaling – *Hr. Niels* 1 sletdaler. *Hr. Christen Hanssen*, kapellan i Holstebro var i 1652 blevet hjem-søgt af ildebrand og fik fra Høver kirke bevilget 1 rigsdaler. *Hr. Peder i Skarrild* fik i 1667 også 1 rigsdaler, uden at det angives i hvilken anledning. »*Conrektor*« i Ribe får samme år efter »kongelig benådning« 1 rigsdaler; og der skal efter kongens befaling af 29. juni udgives 2 rigsdaler til »studieskat«. Til *Hr. Mads Andersen præst i Bræstrup* blev der i 1638 bevilget 1 rigsort »til hjælp hans gaard at opbygge, som var afbrændt«.

Ikke blot enkeltpersoner kunne få sådanne bevillinger: I 1638 bliver der – stadig efter kongelig forordning – udlagt 1 rigsdaler til *Mariægers kirkes bygning*. Og i 1647 bliver der brugt 2 rigsdaler til reparation af den fjerntliggende *Dronningborg slots kirke*. Men to år senere gik der en langt større sum til det endnu fjernere *Sorø kirke og kloster*, som også skulle repareres, nemlig 19 rigsdaler 1 mark og 10 skilling! – Samtidig bliver der »udlagt« til en *Mester Niels Gam* 2 rigsdaler – efter Ma-

jestættens nådige befaling. – Det var en tid, hvor »riget fattedes penge«, så der måtte hentes lidt hist og her, hvor der var noget at tage af! Men hjælpen kunne også gå den anden vej: Efter at Høver kirke gennem flere år havde skyldt sin kirkeværgе op til omkring 50 rigsdaler, lånes der i 1674 fra *Hee kirke* efter domprovstens ordre 80 rigsdaler, som igen skal betales tilbage, når kirken »bliver ved midler«. Lånet blev imidlertid ændret til følgende lån: Hee kirke 36 rigsdaler 4 mark, Borris kirke 30 rigsdaler, Staving kirke 30 rigsdaler og Lem kirke 20 rigsdaler. Da der blev en betydelig reparation på kirkens tag, endte regnskabsåret alligevel med at kirken kom til at skyldte sin værgе godt 47 rigsdaler.

Også sognets egne præster kunne, når de blev kaldet til embedet, nyde godt af kirkekassens midler. Således fik *Hr. Peder Nielsen* i 1630 til sin »Collatz« (biskoppens kaldsbrev) og vandring til Ribe for at lade sig ordinere 3 sletdaler; og i 1649 blev der givet *Hr. Hans Nielsen* til hans »tæring og Colladts«, da han blev ordineret, 5 rigsdaler. I 1667 fik »præsten til hans ordinats-penge« 7 rigsdaler 2 mark. Navnet er ikke med; men det må så formentlig være det tidsrum, hvor *Hr. Niels Kjeldsen Ulfborg* blev kaldet til sognepræst for Ølstrup og Høver sogne.

Svend Christoffersen, Spjald

Knud Pichard

* 19.10.1921 - † 10.7.1990

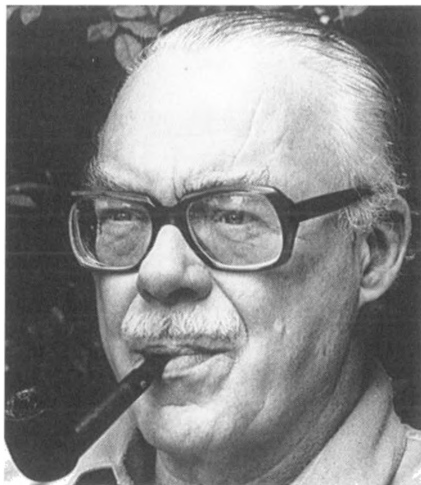
Vicestadsbibliotekar Knud Pichard, som hele Danmark nok kender bedre som forfatteren Knud H. Thomsen, var søn af den navnkundige bogtrykker i Holstebro, Niels P. Thomsen.

Måske var det atmosfæren i bogtrykkeriet, der gjorde sit til, at Knud Pichard også valgte et liv med bøger, idet han gik biblioteksvejen. Han startede på Holstebro Bibliotek, hvor han var elev fra 1942-1945. I 1947 tog han bibliotekareksamen fra Statens Biblioteksskole, og efter nogle år i Ålborg og Gladsaxe kom han i 1948 til Næstved, hvor han i årene 1958-1981 havde stillingen som vicestadsbibliotekar. For at efterkomme sin moders ønske, tog han i 1957 navneforandring til Pichard, som var moderens ungpigenavn.

Men tiden skulle vise, at der var flere strenge på Knud Pichards bue. I 1981 tog han sin afsked for i de følgende år at lade sin fantasi og barokke humor få frit løb i en række festlige og humoristiske romaner.

Knud Pichard var dus med sin hjemstavn. Af hans mange romaner udspilles en del her i det vestjyske. Debutromanen om de jyske kæltringer »Som himlens fugle« er bygget over Anne Marie Grønning og Casper Hoddes liv. Udvandrerromanen »Vejen til Sherman« begynder på Flyndersø-egnen,

hvorfra Dines Døstrup og hans søn, som ikke kan klare terminen, immigrerer til Nebraska. Mere nutidig er »Timen før dag gry«, hvor det er sabotage og våbenmodtagelse under besættelsen på Holstebro-egnen, der drejer sig om. I kriminalromanen »En sag om tre piger« er scenen, hvor handlingen udspilles, henlagt til 1930'ernes Holstebro. Også i hans sidste roman »Degnen fra Kragevig«, som foregår på Østsjælland under svenskekrigen sidst i 1650'erne, er det mod

Knud Pichard.

vest, mod sin fødestavn, mod de store vidders land, mod Holmsland, at degnen Mads Sivertsen drager, da jorden bliver for varm for ham i Kragevig.

Læsere af »Hardsyssels årbog« kender Knud Pichard for hans mange bidrag i denne årbog. I 1973 var det artiklen om hans fader »Bogtrykker Niels P. Thomsen«. I 1974, hvor Holstebro fejrede sit 700 års jubilæum, skildrede han sin barndoms- og ungdomsby i artiklen »Holstebro i 30'erne og under besættelsen«. I 1975 var det hans gymnasietid, han fortalte om i »Billede nummer to fra Struer Statsgymnasium«. I 1980 var det »Krig og ufred«, hvor Hardsyssels plads i danmarkshistorien blev ridset op. I 1981 var det de gamle hedeområder i amtet, som blev skildret i »Hedevandringer. Streflyv over hederne i Ringkøbing amt før Dalgas«. I 1982 blev det til et strejftog langs Limfjordskysten i »Fra Harboør til Sønderlem vig«. I 1988 gik turen langs Vesterhavet i »Vestlig profil«. Alle disse strejftog, der også graver historiske tildragelser frem, nyder godt af Knud Pichard store kendskab til sin hjemegn – til vestjysk sæd og skik.

I redaktionens skuffe med indkomne

manuskripter ligger endnu en artikel om livet i Nørregade 30, Holstebro, hvor bogtrykker Niels P. Thomsen havde sit bogtrykkeri, og hvor Knud Pichard havde sine drengeår, og hvor han boede, indtil han i 1945 forlod Holstebro.

Her skal også nævnes Knud Pichards bidrag til bogen om »Storåen«, som Holstebro Bibliotek udgav i anledning af sit 75 års jubilæum i 1978. Her var det »Sæd og skik langs Storåen« i fortid og nutid, han gav et billede af.

Også det lille skrift om »Oldtidsvejen fra Dybå til Hagebro«, som udkom i 1978, nød godt af Knud Pichards digterelevner. Her fik vi i sammentrængt form en skildring af Danmarks oldtid, idet han lader en fremmed – »en norwegæst« – gå i land ved Dybåens udmunding og så vandre langs oldtidsvejen til Hagebro gennem sten-, bronze- og jernalderen. Virkelig en lille skøn perle.

Knud Pichard er en af de bidragydere til »Hardsyssels årbog«, som vi kommer til at savne, men vi kan fortsat glæde os over alle de bidrag, som han så beredvilligt skrev til os.

Kr. Bjerregård

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

Foreningsmeddelelser 1990

Årsmødet den 25. marts 1990 blev afholdt i Gimsing sognegård (Struer kommune), hvor omkring 150 var mødt frem for at overvære foredrag og den efterfølgende generalforsamling.

Lederen af Erhvervsarkivet i Århus, overarkivar Finn H. Lauridsen, som iøvrigt er fra Struer og derfor altid har været interesseret i egnens historie, havde kaldt sit foredrag »Byttehandel på Thyholm – om en landkøbmand fra Odby i begyndelsen af 1600-tallet«. Foredraget byggede på Christen Jensen Dueholms regnskabsbog, som var blevet indleveret til Erhvervsarkivet. Så ud over at give et billede af den tids handel og livsvilkår, var foredraget også et eksempel på, hvad man kan få ud af sådanne gamle støvede protokoller, bare man giver sig tid.

Hvis man vil stifte nærmere bekendtskab med Christen Jensen Dueholm, så henvises man til »Festskrift til Vagn Dybdahl«, som udkom i 1987. På side 303-325 findes Finn H. Lauridsens artikel om landkøbmanden optaget.

På den efterfølgende generalforsamling omtalte beretningen, der blev aflagt af formanden, statsamtmand Thomas Opstrup, sidste års aktiviteter. Årsmødet i Holstebro med ca. 200 deltagere (rigsantikvaren, dr. phil. Olaf Olsen fortalte om ombygningen og nyindretningen af Nationalmuseet). Sommermødet i Kibæk skole med ca. 150 deltagere (museumsinspektør Thomas Bloch Ravn, Struer Museum, fortalte om »Købstadshåndværk og landhåndværk«, om håndværkets kår i Vestjylland, med hovedvægten lagt på tiden før industrialiseringen). Senere orienterede inspektør Leif Nielsen, Skarrildhus, om Skarrildhus (Clasons-borg), som der var lejlighed til at besøge.

Under omtale af »Hardsyssels Årbog« efterlystes stof. Redaktionen bygger i høj grad på indsendte artikler, så hvis man synes, at visse områder i amtet er mindre godt repræsenteret, så er det med at gribe pennen og få noget fældet ned og indsendt – eller

også få andre, som mestrer pennen bedre, til at gøre det. Redaktionen er stadig på jagt efter godt og lodigt stof fra alle dele af det store amt.

Beretningen omtalte også det underskud på 1568 kr., som regnskabet udviste. I stedet for at hæve kontingentet, opfordredes alle medlemmer til at gøre en indsats med at skaffe nye medlemmer, blandt andet ved at indsende navne på personer, som man mener kunne være interesseret i et medlemskab. Disse vil så blive kontaktet under dette års hvervekampagne.

I 1989 fik vi 35 nye medlemmer, men betydelig flere har forladt os, det drejer sig om dødsfald, udmeldelser og enkelte medlemmer, som er blevet slettet, da de ikke har betalt trods flere rykkere. Det er »kartoffelkuren« og andre økonomiske stramminger, som også virker i denne del af landet. I.1. 1990 havde vi 1.705 medlemmer (I.1. 1989: 1.831). Vi skulle altså gerne finde ca. 300 nye medlemmer, så vi kan få medlemstallet op på 2.000.

Beretningen sluttede med en tak til alle, der har ydet tilskud eller på anden måde ydet en indsats til fordel for Historisk Samfund.

Regnskabet, som findes aftrykt på side 153-54, blev aflagt af kassereren, regnskabschef Børge Nielsen.

Både beretning og regnskab blev godkendt af de fremmødt.

Sommermødet den 10. juni 1990 blev afholdt i Lyhne Forsamlingshus (Egvad kommune), hvor 120 var mødt frem for at høre museumsinspektør Esben Graugaard, Holstebro Museum, fortælle om »Studehandel efter 1788 i Ringkøbing amt«. Graugaard har i de senere år forsket i dette interessante emne, og han øste op af sin store viden om, hvad studehandelen gennem årene har betydet for Vestjylland. Det spændende foredrag, som var ledsaget af lysbilleder (desværre var lokalet dårligt mørkelagt), udløste mange spørgsmål fra de fremmødt.

Efter fælleskaffebordet orienterede formanden for

Skjern-Egvad Museumsforening, Hans Bach, om Tipperne og Værnengene. Som afslutning på mødet anbefaledes de fremmødte til at lægge hjemturen over økomuseet Fahl Kro, og mange fulgte denne opfordring.

Prisoppgaven 'Handel og håndværk i Ringkøbing amt'. Der indkom 12 besvarelser, og redaktionsudvalget fandt frem til tre vindere: 1. præmie - Poul D. C. Christensen »Handelens udvikling i Brejning 1860-1915«, 2. præmie - Jørgen Mejdahl »Du godeste lever han endnu? En beretning om købmand Bro i Holstebro«, 3. præmie - Christian Jensen »En lille beretning om skærvelåning«. De tre vinderartikler vil blive optaget i »Hardsyssels Årbog 1991«. Historisk Samfund takker for alle de indkomne besvarelser.

Næste årsmøde søndag den 17. marts 1991 vil blive afholdt i Herning, hvor vi håber at kunne præsentere vore medlemmer for forfatteren Palle Lauring.

»Hardsyssels Årbog 1990« - det 84. bind i årbogsrækken - foreligger hermed som 2. række bind 24. Årbogens redaktion er stadig på jagt efter godt stof om lokaliteter og tildragelser i Ringkøbing amt - gerne aktuelt historisk stof fra vort århundrede. Redaktionens adresse er: Museumsinspektør Esben Graugaard, Møllepar-

ken 25, 7500 Holstebro. Forfatterhonorar er 25,00 kr. pr. side + 25 særttryk af artiklen.

»Ældn årgange af 'Hardsyssels Årbog'« kan, så længe oplag haves, købes ved henvendelse til sekretæren, bibliotekar Kr. Bjerregård, Døesvej 69, 7500 Holstebro. Medlemmer kan erhverve disse til favorpris + forsendelsesomkostninger.

1. række: 15,00 kr. pr. årgang (ikke-medlemmer: 25,00 kr.) - heraf kan endnu leveres: 1929, 1930.

2. række: 60,00 kr. pr. årgang (ikke medlemmer: 125,00 kr.) - heraf kan endnu leveres: 1972, 1973, 1974, 1975, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987.

2. række 1988, 1989 og 1990: 90,00 kr. pr. årgang (ikke-medlemmer: 140,00 kr.).

ANDRE UDGIVELSER:

J. C. Hald: Ringkøbing amt. 1833. 289 sider. Oprindelig udgivet som et bind i Det danske Landhusholdningsselskabs amtsbeskrivelser. Bogen indeholder en mængde historiske oplysninger af såvel lokal som almindelig interesse. Reprografisk genudgivelse 1985. Pris: 75,00 kr. (ikke-medlemmer: 100,00 kr.).

Alfred Kaas: Fæst og husbonde i Hammerum herred. 1971.

Den 6. juni 1990 kunne Historisk Samfunds formand, statsamtmand Thomas Opstrup, på »Hotel Ringkøbing« uddele præmierne i pris-konkurrenzen om bandel og håndværk. Formanden ses her med vinderne: Poul D. C. Christensen (1. præmie), Jørgen Mejdahl, Holstebro (2. præmie), og Christian Jensen (3. præmie). (Foto: Jørgen Kirk).

107 sider, ill. Belyser mange sider af fæsteforholdene på denne egn på grundlag af tingbøgerne fra 1689-1751. Pris: 12,00 kr. (ikke-medlemmer: 25,00 kr.).

Arne Vagn Nielsen: Ringkøbing amt - geologi og landskab. 1982. 151 sider, ill. (Hardsyssel-håndbog, 1). En fyldig beskrivelse af de geologiske kræfter, der gennem årtusinder har bearbejdet og udformet det vestjyske landskab. Udgivet i anledning af Historisk Samfunds 75 års jubilæum. Pris: 50,00 kr. (ikke-medlemmer: 80,00 kr.).

Ejner G. Pedersen: Hærvej og bedevøj i Hardsyssel. 1986. 174 sider, ill. (Hardsyssel-håndbog, 2). Træk af de vestjyske landevejs historie og topografi. Bogen, der kommer godt rundt i amtet, fortæller både om de mennesker, hvis livsskæbne var knyttet til landevejene, og om de enkelte vejstrækninger. Bogen belyser også tidligere tiders rejseforhold. Pris: 87,00 kr. (ikke-medlemmer: 125,00 kr.).

Knud Prange: Herredsegl og kommunale våbener i Ringkøbing amt. 1979. 21 sider, ill. Med farvetavler af samtlige kommunale våbener. Pris: 12,00 kr. (ikke-medlemmer: 25,00 kr.).

Register til Hardsyssels årbog 1907-1966. Udarbejdet af Kr. Bjerregård. 1977. 87 sider. Nøgle til ca. 1.830 artikler (eller artikeludsnit), som har været optaget i årbogens første 60 årgange. Pris: 48,00 kr. (ikke-medlemmer: 80,00 kr.).

Register til Hardsyssels årbog 1967-1986. Udarbejdet af Kr. Bjerregård. 1988. 61 sider. Nøgle til ca. 1.160 artikler (eller artikeludsnit), som har været optaget i de første 20 årgange af 2. række. Pris: 50,00 kr. (ikke-medlemmer: 80,00 kr.).

Peter Skautrup: Hardsyssels stednavne. 1979. 23 sider. Supplerende bemærkninger til »Stednavne i Ringkøbing amts nordlige del«. Pris: 12,00 kr. (ikke-medlemmer: 25,00 kr.).

Lokalhistorisk Byttecentral for Ringkøbing Amt. Adresse: Holstebro Museum, Museumsvej 3, 7500 Holstebro. Byttecentralen er den bedste mulighed for at købe, sælge eller bytte ældre »Hardsyssels årbøger«. Hvis en årgang ikke er på lager, kan man blive skrevet op. Husk at vedlægge svarporto, hvis De kontakter Byttecentralen.

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt optager alle interesserede som medlem. Det årlige kontingent er 90,00 kr., som opkræves ved årbogens udsendelse. Et vedlagt giroindbetalingskort, som også bærer Deres medlemsnummer, bedes venligst indbetalt straks efter årbogens modtagelse, da vi skal have betalt bogtrykkerregningen. »Hardsyssels Årbog 1990« tilhører først Dem, når medlemskontingentet er indbetalt.

Indmeldelse i Historisk Samfund kan ske hos alle styrelsesmedlemmer eller ved skriftlig henvendelse til

sekretæren, bibliotekar Kr. Bjerregård, Døesvej 69, 7500 Holstebro. Alle nye medlemmer kan få sidst udkomne »Hardsyssels Årbog« tilsendt til normal medlemspris, hvis det ønskes.

Alle vore medlemmer må gerne deltage aktivt i hvervningen af nye medlemmer til Historisk Samfund. Det sker nemmest ved, at De indsender en liste over venner og bekendte, som De mener burde være interesserede i et medlemskab, til Historisk Samfunds sekretær, så vil disse personer blive kontaktet under vor næste medlemshvervekampagne. Vi har hårdt brug for mange nye medlemmer.

Udmeldelse sker ved skriftlig henvendelse til sekretæren. Hvis årbogens udsendelse og Deres udmeldelse krydser hinanden, skal årbogen enten betales eller returneres.

Historisk Samfunds møder arrangeres i samarbejde med Holstebro Folkeuniversitet.

BUSTURE.

MEDDELELSER FRA TURLEDER, KONSULENT KR. RAVN

Busturen søndag den 10. september 1989 gik til Skibelund krat og Ribe, 71 deltagere fyldte de to busser.

I Skibelund blev der serveret kaffe med rundstykker, hvorefter købmand Johs. G. Hansen fortalte om mindestenene i Skibelund krat. Turen fortsatte til Vester Vedsted Ungdomshøjskole, hvor landmand Kaj Pedersen fortalte om - med lysbilledsledsagelse - Vadehavet og Vadehavsmuseet.

Efter at have nydt den medbragte madpakke, gik turen til Ribe, hvor amtskommunaldirektør C. H. Dons Christensen tog imod os. I Ribe var der lejlighed til at se domkirken, hvor pastor Elisabeth Dons Christensen orienterede, Sct. Catharina kirken og Sortebrødreklosteret, hvor museumsinspektør Stig Jensen orienterede og Hans Tausens hus, hvor museumsinspektør Per Madsen viste rundt.

Da alle deltagerne udtrykte deres glæde over turen, vil vi fortsætte med at arrangere ture udenamts.

Da turens afholdelse og »Hardsyssels Årbog« trykning næsten falder sammen, kan beretningen om turen først optages i den følgende årbog.

HISTORISK SAMFUND FOR RINGKØBING AMTS STYRELSE:

Bibliotekar Kr. Bjerregård,
Døesvej 69, 7500 Holstebro. Tlf. 97 42 25 32.
Indvalgt 1963, sekretær fra 1966.

Museumsinspektør Esben Graugaard,
Mølleparken 25, 7500 Holstebro. Tlf. 97 42 63 96.
Indvalgt 1989, redaktør af »Hardsyssels Årbog« fra 1989.

Advokat Rudolf Knudsen,
Bredgade 2, 6920 Videbæk. Tlf. 97 17 14 66.
Indvalgt 1987.

Slægtsforsker Rigmor Lillelund,
»Nygård«, Alstrupvej 1, Navr, 7500 Holstebro.
Tlf. 97 43 20 44.
Indvalgt 1967, medlem af årbogsredaktionen fra 1967.

Sognepræst G. N. Mundbjerg,
Enghavevej 23, Hvidbjerg, 7790 Thyholm. Tlf. 97 87 11 15.
Indvalgt 1982, næstformand fra 1987.

Regnskabschef Børge Nielsen,
Struervej 111 B, 7500 Holstebro. Tlf. 97 42 22 06.
Indvalgt 1982, kasserer fra 1982.

Redaktør Knud Erik Nielsen,
Mølleparken 15, 7500 Holstebro. Tlf. 97 42 00 67.
Indvalgt 1979, medlem af årbogsredaktionen fra 1979.

Statsamtmand Thomas Opstrup,
»Rindumgård«, Holstebrovej 31, 6950 Ringkøbing.
Tlf. 97 32 00 59.
Indvalgt 1983, formand fra 1983.

Konsulent Kr. Ravn,
Langagervej 32, 6900 Skjern. Tlf. 97 35 32 87.
Indvalgt 1983, turleder fra 1989.

Redaktør Jørgen Østergaard,
Rugvænget 41, 7400 Herning. Tlf. 97 12 33 28.
Indvalgt 1975, medlem af årbogsredaktionen fra 1975.

Regnskab for 1989

Indtægter

Medlemskontingent	160.600,00
Salg af årbøger og registre	3.678,00
Salg af geologi	480,00
Salg af J. C. Hald 1833	550,00
Salg af Hærvej og Hedevej i Hardsyssel	373,00
Tilskud fra tipsmidlerne 1988	8.100,00
Tilskud fra tipsmidlerne 1989	7.000,00
Tilskud fra kommuner og amtskommuner (spec.)	15.050,00
Tilskud fra pengeinstitutter	8.700,00
Renteindtægter	1.862,77
	<hr/>
	206.393,77

Udgifter

Årbogens trykning	106.696,93
Ekspedition og porto vedr. årbogen	37.615,37
Honorarer vedr. årbogen	7.025,00
Diverse særtryk af brochurer	13.570,80
Indbinding af årbøger	951,60
Kontorudgifter m. v.	8.592,48
Porto	11.028,10
Annoncer, møder og foredrag	18.469,65
Køb J.C. Hald 1833	925,00
Gaver og opmærksomheder	87,50
Kontingent andre foreninger	3.000,00
	<hr/>
	207.962,43

Resultatopgørelse

Indtægter	206.393,77
Udgifter	207.962,43
	<hr/>
Underskud	1.568,66

Status pr. 1. januar 1990

<i>Aktiver:</i>	
Beholdning Vestjysk Bank konto 142876-0	4.826,16
Beholdning Vestjysk Bank konto 754721-1	16.354,23
Beholdning Sparekassen SDS	1.514,87
Beholdning girokonto	<u>14.588,45</u>
	37.283,71
Byttecentralen	<u>2.905,00</u>
	<u>40.188,71</u>
<i>Passiver:</i>	
Egenkapital pr. 1/1 1989	41.757,37
+ årets underskud	<u>1.568,66</u>
	<u>40.188,71</u>

Holstebro, den 8. marts 1990

*Børge Nielsen**Kassebogen kontrolleret med bilagene.**Beholdning (bank + giro) ved årets slutning afstemt.**Intet fundet at bemærke.*

Holstebro, den 24. marts 1990

*Else Madsen Niels Ausum**Specifikationer**Tilskud fra kommuner og amtskommune:*

Aulum-Haderup	200,00
Aaskov	1.000,00
Egvad	300,00
Herning	1.000,00
Holmsland	200,00
Holstebro	1.000,00
Ikast	500,00
Lemvig	300,00
Ringkøbing	500,00
Skjern	200,00
Struer	1.000,00
Thyholm	200,00
Trehøje	350,00
Videbæk	300,00
Amtskommunen	<u>8.000,00</u>
	<u>15.050,00</u>

Tilskud fra pengeinstitutter:

Midtbank, Herning	500,00
Nordvestbank, Lemvig	500,00
Ringkjøbing Bank	2.000,00
Ringkjøbing Landbobank	1.000,00
Sparekassen SDS	1.000,00
Skjern Bank	500,00
Ulfborg Sparekasse	500,00
Vestjysk Bank, Holstebro	500,00
Kreditforeningen Danmark	1.000,00
Nykredit	<u>1.200,00</u>
	<u>8.700,00</u>

REGISTER

Omfatter personer (personer, der bare er nævnt, men ikke videre omtalt, er udeladt), stednavne og emner. B angiver billede.

- Afholdsbevægelsen 10, 51, 52
 Afholdskroer. Sevel 48, 51
 Aftægt 84
 Agerfeld kro 93
 Aggertangen 101
 Alderdomshjem 82, 85
 -Amtsstuematricken- (1664-1688) 105
 Andelsfrysehuse 7
 Andelsmejerier. Harboøre 73, B 73
 Andelsmejerier. Ådum 77-80, B 79
 Andersen, Jens (Kromand, Sevel) 47
 Andersen, Niels (Fabriksarbejder, Nymølle) 86
 Aulum 92
- Badning 78
 Baggeskær (Herning) 108, 110, 111, 127
 Bakkehuset (Sevel) 33, 34, 35, 36, 37, 43, 44
 Barsel 9, 10
 Begravelse 10
 Bering, Vitus (Præst, Rind-Herning) 115
 Biler 8
 Bilæggerovne 38
 Birk (Gjellerup) 126
 Boopgørelse 85, 86
 Borris kirke 146
 Brande. Sevel kro 39, 41
 Brandslukningsredskaber 38, 39
 Bræinholt, Jens Stokholm (Proprietær, Sdr. Vinkel) 63, 69
 Brændevin 33, 34, 35, 36, 37, 47, 51, 85
 Brændgård (Herning) 110, 126
 -Æ Broj- (Østergård, Thyholm) 5, 6, 7, 9, B 6
 -Bygang- 8
 Børn. Fattigbørn 87
 Børneopdragelse 11
- Caspersen, Jørgen Fr. (Dejbjerg) 16
 Christian Vs matrikel af 1688 105, 128
- Dagligt liv på landet 5-12
 Dagvogne 46
 Dalgas, Enrico Mylius (Ingeniørofficer) 17
 Dalgas-mindesmærke (Dejbjerg) 15, 17
 Danseringe 91
 Dansk Fiskeriselskab 67
 Dejbjerg 15, 17, 21, 22, 23
 Dejbjerg-stenen (Dejbjerg) 22, B 23
 Dejbjerg-vognene 21
 Drikkeri 10, 34, 35, 51
 Drikkevarer 8
 Drikkevarer. Brændevin 33, 34, 35, 36, 37, 47, 51, 85
 Driverveje 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 101
 Døbefonte 140, 141
 Dødsfald 10
- Egebjerg (Ejsing) 95, 96
 Egekrat 92
 Ejsing 95, 96, 98, B 93
 Elektricitetsforsyning 6
- Erik Glipping (Konge af Danmark) 32
 Estrup, J. B. S. (Konseilspræsident) 37
 Estvadgård (Estvad) 35, 87, 123
- Fattigbørn 87
 Fattigforsørgelse 81-90
 Fattiggårde 81, 84, 85
 Fattighuse. Sdr. Lem 84, 85, B 83
 Fattighuse. Ølstrup 84
 Fattigvæsen 81-90
 Feddersen, Arthur Frederik (Adjunkt, sekretær i -Foreningen til Fiskeriernes Fremme i Danmark og Bilande-) 67, 68
 Feldborg søndre plantage (Haderup) 95 B 96
 Fiedler, H. V. (Fiskerikonulent, Skelskør) 65, 69, B 68
 Finderup kirke 15, 18, 19
 Fisk. Konservering af fisk 68
 Fisk. Røgning af fisk 69, 71, 73
 Fisk. Saltning af fisk 65, 66
 Fisk. Tørring af fisk 65, 66, 67
 Fiskeriaffald 66
 Fiskerierhvervet. Harboøre 65-76
 Fiskeriforeninger. Harboøre 65-76
 Fiskeristationer 66, 69, B 70
 Fiskerøgerier. Harboøre 69, 70, 71, 73, 75
 Fjaltring 70, 71, 73
 Fjeldstrup, S. A. (Etatsråd, Sindinggård) 95
 Flaskegas 8
 Flyndersø 96
 Flyvholm 66
 Foderstoffer til køer 78, 79
 Foldhus (Ejsing) 98
 Folketællinger. Herning 128
 Folkevæbningssamlag 59
 Foreningen af Baadlaugene i Harboøre til Havfiskeriets Fremme 65, 66
 Foreningen til Fiskeriernes Fremme i Danmark og Bilande 67
 Forfatningskampen 1870-1901 57
 Frandsen, Laus (Lars) (Kromand, Sevel) 35
 Frifelt, Salomon J. (Forfatteren) 16, 21, 23, 24
 Frysehuse 7
 Fællesmejerier 77
 Fæstebønder 116, 120
 Fæstegårde (Herningsholm) 116, 120
 Fæstemål 6
 Fødsel 9, 10
- Gilder 8, 46
 Gildesvolde 91
 Gjellerup 92, 93, 108, 114, 115, 116, 126
 Gjelleruplund (Gjellerup) 92, 93, 115
 Grevens fejde 1534-1536 110
 Grundlovsværneforeninger 37, 59
 Græsmarksbrug. Herning 113, 114
 Grønning, Anne Marie (Taterkvinde) 16, 17, 89
 Gullestrup (Herning) 111, 113, 115, 120
 Gødskning 114, 115, 126

- Haderup 95
 Hagebro 95, 97
 Hammerum (Gjellerup) 108, 121, 124
 Hammerum herred 108, 120, 121, 126, kort 118, kort 119
 Hammerum herred. Skoler 120
 Hammerum Herreds Landboforening 60, 61
 Hammerum herredsting 124, 127
 -Handel og håndværk i Ringkøbing amt-. Vindere af Historisk Samfunds prisopgave 150
 Handelsfolk 9
 Hanning kirke 15, 19
 Hans (Konge af Danmark) 24
 Hansen, C. F. (Amtmand, Ringkøbing) 120
 Hansen, H. C. (Statsminister) 50, 54
 Hansen, H. P. (Museumsforstander, Herning) 14, 16, 82, 87, 88
 Hansen, Knud (Kromand, Sevel) 43
 Hansen, Mads Kristian (Kromand, Sevel) 47-55, B 48, B 54
 Hansen, Marie (Krokone, Sevel) 48, 49, 50, 55
 Hansen, Peder (Kammerråd, Landting) 98, 99
 Harboøre. Bådlav 65, 66, 69
 Harboøre. Fiskeriforeninger 65-76, kort 66
 Harboøre. Mejerier 73, B 73
 Harboøre ny andelsmejeri 73, B 73
 Hatt, Gudmund (Kulturgeograf) 18
 Hedegaard, Jens Peder (Sognefoged, Djæld) 54
 Hedeopdyrkning 124
 Heder. Herningegnen 125
 Hee selskabet 17, 64, 124
 Hee kirke 146
 Heeager (Herning) 110
 Herning 105-132, kort 122, kort 125, kort 129
 Herning. Folketællinger 128
 Herning. Kirker 110, 114, 120, 121, 123, 126, B 112
 Herning. Skoler 120, 121, 126
 Herning. Tingsted 124
 Herning Folkeblad 58, 59, 60, 62, 63
 -Herning Kirkegård- 110
 -Herning Kirkejord- 108, 110
 Herning skole 120, 121, 126
 Herninglund (Herning) 121
 Hernings gamle kirke 110, 114, 120, 123, 126, B 112
 Herningsholm (Herning) 108, 110, 111, 115, 116, 120, 121, 127
 Herningsholm birketing 124
 Herredsting. Herning 124
 Herredsting. Snebjerg 124
 Historisk Samfund for Ringkøbing Amt 149-154
 Historisk Samfund for Ringkøbing Amt. Prisopgaven -Handel og håndværk-. Vindere 150
 Hodde, Casper (Tater) 16, 17, 89, B 18
 Holing (Herning) 110, 113, 120
 Hollingholt (Sunds) 115
 Holmsland. Kroer 33, 34
 Holstebro 92, 93, 101
 Holtbjerg (Herning) 110, 121
 Hosebinderi 115
 Hospitaler (Alderdomshjem) 82, 85
 Hover kirkekasse 146
 Hoveri 115, 116
 Hvidbjerg (Thyholm) 5, 8, 11
 Højre (Politisk parti) 57, 60, 64, 67, 68, 75, 78
 Høst 7
 Idom 97, 98
 Ikast 116
 Ildebrande. Sevel kro 39, 41
 Indre Mission 10, 73, 75
 Indviet vand 140-142
 Ishuse. Harboøre 71
 Jacobsen, Jens (Købmand, Kirkeby) 77, 78
 -Jens Langkniv- (Filmen) 49
 Jensen, Jens Peder (Gårdmand, Noklit) 99
 Jensen, Niels (Tater, Dejbjerg) 16
 Jensen, Peder (Gårdmand, Bindebøl) 77, 78
 Jepsen, Christen (Kromand, Sevel) 39, 41, 43, 44
 Jepsen, Eli (Konsul, Herning) 123
 Jerbaner 45, 46, 64, 65, 68
 Jul 8
 Kakkellovne 7, 38, 45
 Kalkmalerier. Lønborg kirke 26, B 25
 Kalkmalerier. Staby kirke 133-136, B 133, B 134, B 135
 Karle 6
 Karsbæk kloster (Sdr. Lem) 82
 Kat, Severin Nielsen (Tater, Sdr. Lem) 87, 88, B 87
 Kierkegaard, Michael Pedersen (Hosekræmmer, København) 20, 21
 Kierkegaard, Søren (Filosof) 20, 21
 Kierkegård-slægten 20
 Kierkegaard-slægten. Mindesten 19, B 19
 Kildevæld. Aulum 92
 Kirk, Gregers (Sognerådsformand, entreprenør, Harboøre) 71, 75
 Kirkegang 10
 Kirkekasser. Hover 146
 Kirker. Borris kirke 146
 Kirker. Finderup kirke 15, 18, 19
 Kirker. Hanning kirke 15, 19
 Kirker. Hee kirke 146
 Kirker. Herning 110, 114, 120, 121, 123, 126, B 112
 Kirker. Hernings gamle kirke 110, 114, 120, 123, 126, B 112
 Kirker. Lem kirke 146
 Kirker. Lønborg kirke 15, 23, 24, B 24, B 25, B 26
 Kirker. Måbjerg 137, 140, 144, B 137
 Kirker. Sct. Johannes kirke, Herning 121
 Kirker. Skjern kirke 15, B 27
 Kirker. Snebjerg kirke 13
 Kirker. Stauning kirke 146
 Kirker. Sædding kirke 21, B 20, B 21
 Kirker. Timring kirke 14
 Kirker. Vorgod kirke 14
 Kjeldsen, Stivert (Taterkvinde, Sdr. Lem) 87, 88
 Klostre 31, 32
 Klostre. Stubber kloster 32, 33, B 33
 Knopper (Harboøre) 66
 Knudmosen 114, 123, 126, 130
 Knudsdatter, Ernegard Marie (Sdr. Lem) 89, 90
 Kofelt (Idom) 97, 98
 Korpottageboghandel 9
 Komfurer 7, 8, 45
 -Kommissionsmatriklen- (1662-1664) 105
 Konservering. Fisk 68
 -Æ kostover- (Estrup plantage, Idom) 98
 Kostuerne (Estrup plantage, Idom) 98

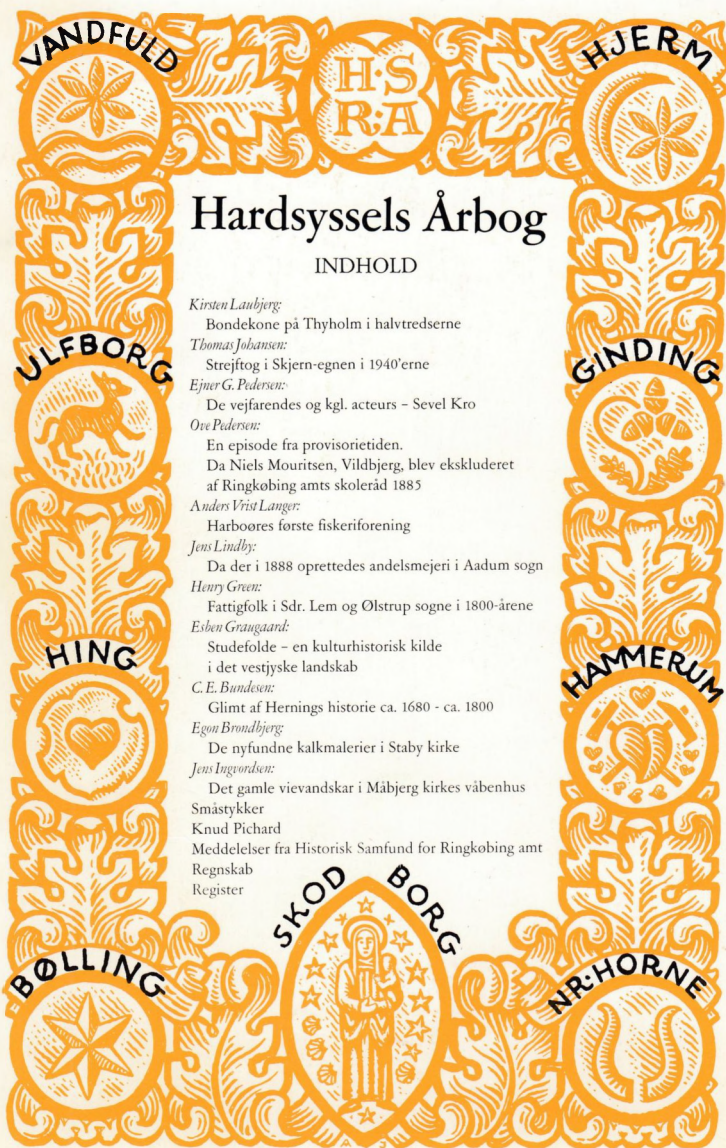
- Koustrup (Rind) 126
 Kovbjerg høj (Naur) 101
 Krathuse (Aulum) 92, 93
 Kroejere. Sevel kro 47
 Kroer 29, 30, 33
 Kroer. Agerfeld kro 93
 Kroer. Holmsland kro 33, 34
 Kroer. Kærgårdsholm kro 96
 Kroer. Sevel kro 29-56, B 38, B 39, B 42, B 44
 Kroer. Smugkroer 33, 34, 35, 92
 Kroer. Tambohus kro 8
 Kroer. Tvis gammel kro- 92
 Krogsdal (Nr. Felding) 93
 Krunderup bakker (Naur) 101
 Kvembjerg, Niels Chr. (Tater, Dejbjerg) 18, B 17
 Kvembjergene (Dejbjerg) 15
 Kvembjergshus (Dejbjerg) 15
 Kvembjergstenen (Dejbjerg) 15, B 16
 Kynde, Christen Larsen (Gårdejer, fiskeeksportør, Harboøre) 75, B 75
 Kæltringer (Dejbjerg) 15, 16, 17, 18, 87, 88, 89
 Kærgårdsholm kro (Håsum) 96
 Købmandsforretninger. Sevel 45, 47
 Køer. Foder til køer 78, 79
- Landsforeningen for Herning og Omegn 61
 Landboreformerne 1760-1810 116
 Landbrug 5-12, 46
 Landbrugsjorders taksering 106
 Landbrugsredskaber 7, 45, B 9, B 11
 Landeveje 29, 30, 31, 45, 46, 120, 121, 130
 Landeveje. Driverveje 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 101
 Landgilde 105, 106
 Landting (Ejsing) 35, 98
 Langerhuse (Harboøre) 66
 Larsen-Ledet, L. (Afholdsgagator) 51, 52
 Lauhede (Ejsing) 98
 Laulund (Herning) 110, 121, 126, 127
 Lem kirke 146
 Lemvig Avis 67, 71, 73
 Lemvig Folkeblad 67, 68, 73, 75
 Lemvig-Thyborøn banen 68
 Lille Langelundsgård (Gjellerup) 115
 Lillelund (Herning) 110, 120
 Lind (Rind) 126
 Lundenæs (Skjern) 105, 108, 110, 111
 Lærerstanden 58, 59, 60, 62
 Lonborg kirke 15, 23, 24, B 24, B 25, B 26
- Markbøgerne 101, 106, 108, 114, 123, 124, 127, B 107
 Marknavne (Herning) 123, 124, 127
 Mejerier. Fællesmejerier 77
 Mejerier. Harboøre 73, B 73
 Mejerier. Thyholm 6, 7
 Mejerier. Ådum 77-80, B 79
 Missionshuse 10
 Modelbøgerne 108, 110, 111, 113, 114, 115, 127, B 109
 Moe, Carl (Præst, Harboøre) 75
 Morgenbladet 67
 Mouritsen, Niels (Møller, Vildbjerg) 57-64, B 61
 -Mundkurvcirkulæret- af 22. april 1885 58, 60, 62
 Mus, Mæt (Taterkvinde, Dejbjerg) 18, 87, B 17
- Mælkekuske. Thyholm 7
 Mælkekuske. Ådum 80, B 79
 Møll, Ann (Sdr. Lem) 83, 84
 Måbjerg kirke 137, 140, 144, B 137
- Nabogilder 8
 Natmandsfolk 87, 88
 Naur 93, 101
 Nielsen, Jens Karen Severin (Tater, Sdr. Lem) 87, 88, B 87
 Nielsen, Rasmus (Folketingsmand, Hammerum) 59, 60
 Noersgaard, Chr. Gaj (Sognefoged, Harboøre) 67, 69, 75, B 68
 Nyborg (Herningslund) (Herning) 121
 Nymølle Papirfabrik (Sdr. Lem) 86
 Nørre Fastrup (Gjellerup) 115
 Nørre Vosborg (Lilkeborg) 91, 101
 Nørreløkken (Herningsholm) 110
 Nørgård (Herning) 110, 121
- Odesund 101, kort 102
 Offeren, Niels (Gårdmand, Vinding) 93
 Oldtidsagre 17, 18
 Oldtidsfund. Dejbjergvognene 21
 Omgangsformer 8
 Opvarmning 7
 Overgård (Naur) 101
 Ovne 38
- Pedersen, Henrik (Landbrugshistoriker) 108
 Pengehjælp ved brande m. m. 146
 Pesten i 1300-tallet 19
 Pichard, Knud (Forfatter, Vicedstadsbibliotekar, Næstved) 147-148, B 147
- Piger 6
 Piscina 141
 Plantningssagen 45
 Pløjning 125
 Postvogne 34, 46
 Poulsen, Peder (Kromand, Sevel) 38, 39, 44
 Provisorietiden 1877-1894 57, 67
 Præsteindberetninger 1638 til Ole Worm 115
- RAI 79
 Rakkere (Dejbjerg) 15, 16, 17, 18, 87, 88, 89
 Rasmussen, Anders (Sdr. Lem) 89
 Reichhardt, Poul (Skuespiller) 50, 54, B 49
 Riffelforeninger 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64
 Riffelloven af 5. maj 1885 58
 Rind 113, 115, 116, 123, 126
 Rind præstegård (Rind) 113
 Ringkøbing amts skoleråd 61, 62, 63, 64
 Ringkøbing Amts Indkøbsforening 79
 Ringkøbing amtsråd 60
 Runesten. Hanning kirke 19
 Rusbjerg (Ejsing) 96
 Rydhøve (Ryde) 35, 44, 97
 Røgning. Fisk 69, 71, 73
 Rønbjerg 96, B 98
 Råsted 99
- Sahl 99, kort 100
 Salholt (Herning) 110, 120

- Salling 95, 96, 97, 98
 Saltning. Fisk 65, 66
 Scavenius, Jacob (Kulturminister) 58, 60
 Scheel Poulsen (Lokomotivfører, Skjern) 16, 21, 22, 23, 24, B 22
 Schou, Jeppe (Købmand, Holstebro) 45, 47
 Sct. Johannes kirke (Herning) 121
 Sehested, Holger (Kammerherre, Herningsholm) 116, 120
 Sehested, Niels (Stiftamtmand, landsdommer, Rydhave) 35, 36, 44
 Sevel 29-56, B 30, kort 31
 Sevel. Købmandsforretninger 45, 47
 Sevel kro (Sevel) 29-56, B 38, B 39, B 42, B 44
 Sevel kro (Sevel). Krojere 47
 Sevel kro (Sevel). Prislister 40
 Simmelkjær 95
 Sinding 95
 Skatteudskrivninger 105
 Skjern 13, 16, 22, 26
 Skjern kirke 15, B 27
 Skjern å 13, 15, 23, 24, 93
 Skjernegnen 13-28
 Skolegang 11
 Skolelærere 58, 59, 60, 62
 Skoler. Hammerum herred 120
 Skoler. Herning 120, 121, 126
 Skoler. Søndbjerg 11
 Slagtning 7
 Slot, Mads (Kludesamler, Sdr. Lem) 86, B 86
 Smugkroer 33, 34, 35, 92
 Snebjerg 12, 121, 126, 127, 128
 Snebjerg herredsting 124
 Snebjerg kirke 13
 Spiritusbevilling 8, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 55
 Staby kirke. Kalkmalerier 133-136, B 133, B 134, B 135
 Stauning kirke 146
 Stavnsbåndets ophævelse 116, 120
 Stenumgård (Råsted) 99, 101
 Store Langelund (Gjellerup) 113, 114
 Storgård (Herning) 108, 110, 111, 121
 Storåen 97, 101
 Stubber kloster 32, 33, B 33
 Stubbergård (Sevel) 35, 44
 Studedrifter 91-104
 Studedrivere 91, 93, 97, 101
 Studefolde 91-104, B 92, B 93, B 94, B 96, B 97, B 98, B 99, B 100, kort 103
 Sunds 115, 127
 Svenskekrigene 1600-tallet 98, 105
 Sædding 20, 21
 Sædding kirke 21, B 20, B 21
 Søgårde (Sevel) 101
 Søndbjerg skole 11
 -Søndagsarbejde- 6
 Sønder Lem. Fattigforsørgelse 81-90
 Sønder Lem-Ølstrup sognes fattigprotokol 81
 Sønderager (Herning) 110, 120, 126, 127
 Sønderløkken (Herningsholm) 110
 Tagmose, Trine (Sdr. Lem) 89
 Taksering af landets jord 106
 Tambohus kro (Thyholm) 8
 Tang Kristensen, Evald (Folkemindesamler) 14
 Taterne 15, 16, 17, 18, 87, 88, 89
 Thyholm 5-12
 Tiggeri 81, 82, 84, 88
 Timring kirke 14
 Tingagre (Herning) 124
 Tingsteder. Hammerum 124
 Tingsteder. Herning 124
 Tingsteder. Snebjerg 124
 Tjørring 127, 128
 Tolderlund, Eugen (Proprietær, Holtbjerg) 60, 61
 Trandum mose (Trandum) 95, B 97, B 99
 Trilling, Peder (Formand, Fiskerhuset, Harboøre) 71, 73
 Trærup, Kristian Madsen (Kromand, Sevel) 47
 Trøstrup, J. A. (Museumsforstander, Herning) 14
 Tvangsarbejdsanstalter 81, 85
 -Tvis gammel kro- (Tvis) 92
 Tvis kloster 91, B 92
 -Tyrevold- (Sevel) 101
 -Tyrevold- (Naur) 101
 Tærskning 7
 -Tønder hartkorn- 106, 108, 110, 116
 -Tønder land- 106, 116
 Tørlagte områder (Øl og spiritus) 8
 Tørring. Fisk 65, 66, 67
 Tørv 114
 Tøt (Harboøre) 69
 Udskiftning. Herning 124, 125, 126, 127, 128
 Udskiftningskort 101, 106, 108, 114, 116, 121, 124, 127, 128, kort 100, kort 122
 Uldkræmmere 9
 Ulve 114, 123
 Vand. Indviet vand 140-142
 Vandforsyning 7, 8, 92
 Vandgryde 8
 Vasegård (Tvis) 92
 Vask 7
 Veje 29, 30, 31, 45, 46, 120, 121, 130
 Veje. Driverveje 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 101
 Vejlbj (Harboøre) 66
 Vejle-Herning-Holstebro banen 64
 Vemb-Lemvig banen 65
 Venstre (Politisk parti) 57, 58, 61, 67, 68, 75, 78
 Den vest- og sønderjyske Kreditforening 64
 Vestergaard, Jens (Købmand, Sevel) 45
 Vestergaard, Stephen Jensen (Kromand, Sevel) 36, 43, 45, 46
 Vestermarken (Herningsholm) 110
 Videnskaberens Selskabs amtskort 108, 120, 121
 Vievandskar 137-145, B 137, B 138, B 139, B 140, B 143, B 144
 Vildbjerg 60, B 63
 Vinderup (Sahl) 46
 Vinderupgård (Sahl) 99, kort 100
 Vinding 93
 Vorgod 14
 Vorgod kirke 14
 Vrist (Harboøre) 66, 67, 73, B 71
 Vrist ny brugsforening 73, B 71
 Vrågård (Gjellerup) 108

Øgelstrup (Råsted) 99, 101
Øl 33, 34, 36, 37, 52, 54
Ølstrup. Fattigforsørgelse 81-90
Ølstruer 34
Ørre 95
Ørumsgård (Harboøre) 70
Øster Ramskov (Vinding) 93

Østergård (-Æ Brøj-) (Thyholm) 5, 6, 7, 9, B 6
-Øxenmose- (Trandum) 95

Aaberg, Christen (Folketingsmand, Møborg) 65, 67, 68, 69,
73, 75
Ådum andelsmejeri 77-80, B 79

Hardsyssels Årbog

INDHOLD

Kirsten Laubjerg:

Bondekone på Thyholm i halvtredserne

Thomas Jobansen:

Strejftog i Skjern-egnen i 1940'erne

Ejner G. Pedersen:

De vejfarendes og kgl. acteurs - Sevel Kro

Ove Pedersen:

En episode fra provisorietiden.

Da Niels Mouritsen, Vildbjerg, blev ekskluderet af Ringkøbing amts skoleråd 1885

Anders Vrist Langer:

Harboores første fiskeriforening

Jens Lindby:

Da der i 1888 oprettedes andelsmejeri i Aadum sogn

Henry Green:

Fattigfolk i Sdr. Lem og Ølstrup sogne i 1800-årene

Elsben Grøtgaard:

Studefolde - en kulturhistorisk kilde i det vestjyske landskab

C. E. Bundsen:

Glimt af Hernings historie ca. 1680 - ca. 1800

Egon Brøndbjerg:

De nyfundne kalkmalerier i Staby kirke

Jens Ingvorden:

Det gamle vievandskar i Måbjerg kirkes våbenhus

Småstykker

Knud Pichard

Meddelelser fra Historisk Samfund for Ringkøbing amt

Regnskab

Register